

ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΚΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΑ ΣΤΗΝ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Πρακτικά Ημερίδας Μάιος 2018

Τόμος:1

ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Με ιδιαίτερη χαρά καλωσορίζουμε την έκδοση των πρακτικών της ημερίδας με θέμα «Συνέχεια και Ασυνέχεια στην Πολιτισμική Ταυτότητα», πού έγινε στις 8 Μαΐου 2018 στην αίθουσα εκδηλώσεων της Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών.

Είναι η πρώτη φορά που εκδίδονται τα πρακτικά μιας ημερίδας που τείνει πλέον να γίνει θεσμός στην Σχολή μας. Η έκδοση των πρακτικών ενός συνεδρίου, ενώ αποτελεί μια μικρή ανταμοιβή για τους συμμετέχοντες ομιλητές, είναι ταυτόχρονα μια σημαντική παρακαταθήκη για την ιστορία της ίδιας της Σχολής και ένα βοήθημα για τους καθηγητές και τους φοιτητές μας, αλλά και για κάθε ενδιαφερόμενο μελετητή των θεολογικών πεπραγμένων. Αποτελεί συνεπώς τιμή και για μένα προσωπικά ως Προέδρου του Ακαδημαϊκού Συμβουλίου της Σχολής να παραδίδω στο αναγνωστικό κοινό για πρώτη φορά έκδοση πρακτικών ημερίδας της Σχολής μας, με την υπόσχεση να καταβάλλουμε κάθε δυνατή προσπάθεια στο μέλλον, ώστε όλες οι ημερίδες να συνοδεύονται και από την έκδοση των πρακτικών τους.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Αναπλ. Καθηγητής Παπαρίδης Ανάργυρος

Έναρξη – Χαιρετισμοί ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ!

Αν ορίσουμε κατά τον αείμνηστο καθηγητή Νίκο Ματσούκα τον πολιτισμό ως τα έργα και τη συμπεριφορά του ανθρώπου σε μία δημιουργική πορεία εν μέσω ωδίνων και οδυνών, και γενικότερα ο,τιδήποτε προάγει τη ζωή, τότε βρισκόμαστε κτιστοί και χωμάτινοι μπροστά σε συνεχόμενα θαύματα ή έστω θαυματουργικές καταστάσεις.

Σκοπός μας να φτάσουμε με κάθε δυνατό τρόπο τον Δημιουργό μας. Τα μέσα μας είναι όλες οι φιλόκαλες πτυχές της ζωής μας. Ο πεπειραμένος μελετητής ανιχνεύει στις πολιτισμικές μας εκφράσεις ήθος, στάδια και αλλαγές. Συνεπώς η όποια δημιουργία πολιτισμού φέρει μέσα της, ως άλλωστε κτιστή, ροπή προς το τέλειο και προς το μη-δενικό. Η Εκκλησία, ως γνωστόν, είναι η ίδια η κτίση και συνεπώς συνδέεται οργανικά με κάθε πολιτισμική εμπειρία. Πολιτισμός, χριστιανική τέχνη, με άλλα λόγια δημιουργική εκκλησιαστική έκφραση, δεν είναι απλά εικαστικές προτάσεις ανάμεσα σε τόσες άλλες, δεν είναι απλά μία τάση, αλλά μια πραγματικότητα, μια τέχνη ιερή, μία πολιτισμική έκφραση του δόγματος, έτσι όπως αυτό διαμορφώθηκε με την πατερική ερμηνευτική ενάργεια και τη συνοδική αυθεντικότητα, πάντα σε συνάφεια με τη λειτουργική πράξη. Στατικότητα δεν υπάρχει, συνεπώς όλα και όλοι εντός του μυστηρίου της ιστορίας της Θείας Οικονομίας, πορευόμαστε δημιουργικά, ό,τι αυτό κι αν σημαίνει.

Σεβασμιώτατε, σεβαστοί Πατέρες, αξιότιμες κυρίες και κύριοι συνάδερφοι, αξιοσέβαστοι καλεσμένοι μας, αγαπητές φοιτήτριες και φοιτητές, Η Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία της Αθήνας, Διοικούσα Επιτροπή, μέλη ΔΕΠ, μέλη ΕΔΙΠ, διοικητικοί υπάλληλοι, βρίσκεται εδώ και καιρό σε μια δημιουργική πορεία εξωστρέφειας, ανάδειξης του έργου της, επιστημονικών εξελίξεων και αναζήτησης. Η χαρά μας είναι μεγάλη που σήμερα πραγματοποιείται η τρίτη κατά σειράν ημερίδα των τελευταίων χρόνων και ο στόχος μας φιλόδοξος: η ημερίδα του Μαΐου να καθιερωθεί. Οι λόγοι πολλαπλοί, όπως όλοι φαντάζεστε. Ας επισημάνω κατά προτεραιότητα ότι η επιστημονική συμβίωση και η δυναμική κυκλοφορία του εκκλησιαστικού πολιτισμού μάς ενδιαφέρει όλους εδώ στην ΑΕΕΑ. Η προώθηση σύγχρονων επιστημονικών θεμάτων επίσης μας αγγίζει όλους. Άλλωστε ο πολιτισμός πορεύεται κι εμείς ακολουθούμε. Ας τον ακολουθήσουμε λοιπόν, ώστε να διδάξουμε τους φοιτητές μας, άλλη μία κύρια στόχευση, και να τους προτρέψουμε σε έρευνα με ήθος και τόλμη, μέσω όμως του εποικοδομητικού επιστημονικού διαλόγου, καταγγέλοντας οποιαδήποτε φωνή κακύνεσθαι. Τα νέα παιδιά έχουν ανάγκη να ακούσουν, να αφουγκραστούν, να διαλεχθούν, να ξεφύγουν από τα αφυδατωμένα κηρυγματικά εγχειρήματα και να αισθανθούν ότι μπορούν να συνεισφέρουν. Είχαμε την τύχη φέτος να υποδεχτούμε στη σχολή μας νέο διδακτικό προσωπικό, το οποίο εκτός της επιστημονικής καταξίωσης, έφερε κι έναν άλλο αέρα σε όλους μας. Επιπλέον, και οι ακαδημαϊκές εξελίξεις των μελών ΔΕΠ ενίσχυσαν την ομάδα και το σχήμα έγινε πιο ευέλικτο. Ιδέες για δράσεις έρχονται από όλους μας και είμαι απολύτως βέβαιη ότι θα τα καταφέρουμε σε όλα τα επίπεδα. Ο λόγος είναι προφανής· αγάπη για την Εκκλησία, δηλ. αγάπη για τον άνθρωπο, αγάπη για προκοπή και γνώση. Το θέμα της σημερινής ημερίδας δεν είναι τυχαίο· Χωρίς πολιτισμό

Πρακτικά Ημερίδας «Συνέχεια και Ασυνέχεια στην πολιτισμική ταυτότητα» Vol:1 (2018)

χάνουμε τον ιστορικό χαρακτήρα της αποκαλύψεως του Θεού. Και το ερώτημα λοιπόν, ώστε να αρχίσει η συζήτηση και να παραχθεί πολιτισμός, είναι: Συνέχεια ή ασυνέχεια στην πολιτισμική ταυτότητα;

Σας ευχαριστώ

B. B. Μαυροσκά

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

Με την έννοια Παράδοση εννοούμε συνήθως το άθροισμα των υλικών, πνευματικών, γλωσσικών, και ηθικών μορφών του παρελθόντος, οι οποίες μεταβιβάζονται και κληροδοούνται από γενιά σε γενιά, συμβάλλοντας στην δόμηση της ταυτότητας των κοινωνικών υποκειμένων. Έχουμε δε την γνώμη ότι η έννοια της Παράδοσης ταυτίζεται με τις έννοιες της συνέχειας και της αέναης πρόσληψης και υιοθέτησης των ίδιων πολιτισμικών και ιδεολογικών δομών. Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Ο άνθρωπος, ως ιστορική κοινωνική οντότητα, αποτελεί καταρχάς μορφή της Φύσης, η οποία αποσχίστηκε, επειδή γνώρισε. Και γνώρισε, επειδή αποσχίστηκε. Η ρήξη με τη Φύση αποτελεί ισοδύναμο της Γνώσης. Απότοκο δε της Γνώσης είναι η Ιστορία, ως προϊόν της βούλησης του ανθρώπου να τροποποιεί κάθε φορά το δεδομένο και να σφυρηλατεί κατ' επανάληψη την σχέση του με την πραγματικότητα. Συνέπεια αυτής της δημιουργικής σχέσης είναι αυτό που ονομάζουμε Παράδοση. Διότι εντέλει το παραδίδω είναι προϊόν πρόσληψης συγκεκριμένης εκδοχής του κόσμου. Είναι πράξη πολιτική με προσχωσιγενές οριακό περιεχόμενο, για να παραφράσω εδώ τον T. Adorno. Η εν λόγω πράξη συνιστά το δομικό στοιχείο της κοινωνίας, εκλεκτικό, αξιολογικό και συνεχώς μεταβαλλόμενο - άλλοτε προς κάτι γόνιμο, άλλοτε προς

κάτι στείρο. Συνιστά επίσης άθροισμα στρωμάτων διαμεσολαβημένης ερμηνείας του ιστορικού ή μυθικού παρελθόντος, τον τόπο συνάντησης και συν-διαλλαγής των κοινωνικών υποκειμένων με την πραγματικότητα, φυσική και μεταφυσική. Συνεπώς, αυτό που ονομάζουμε Παράδοση, δεν είναι άλλο από ένα εργαλείο διαχείρισης της πραγματικότητάς μας, εργαλείο, το οποίο καθορίζει κάθε φορά την παραγωγή και διαμόρφωση της ιστορικής μνήμης και, κατά συνέπεια, την συλλογική μας ταυτότητα. Δεν έχει καμιά σημασία αν το περιεχόμενο της Παραδόσεως είναι αληθές ή ψευδές, ιστορικό ή μυθικό, πλήρες ή μερικό, ορατό ή άορατο. Αυτό που έχει σημασία είναι αν αυτό μπορεί να γίνει εργαλειακή δύναμη, διαμορφωτική του συλλογικού αισθήματος, της συλλογικής συμπεριφοράς και σκέψης, αν εντέλει μπορεί να αποτελέσει το ορατό σημείο ενότητας της κοινωνικής ομάδας. Εξυπακούεται ότι ως τέτοια η Παράδοση είναι πάντοτε έργο του κυρίαρχου λόγου, τον οποίο διαμορφώνει συνήθως η ομάδα εκείνη που βρίσκεται στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας. Το «ποιός είμαι;» τίθεται όχι από το Εγώ, αλλά από την πολύμορφη και σύνθετη δομή εκείνη που ονομάζουμε Εξουσία. Η τελευταία, μέσω της διαχείρισης της Παράδοσης, δι-ερμηνεύει, δι-εκφράζει και διαμεσολαβεί την πραγματικότητα που μας συνέχει και περιβάλλει. Το πρόβλημα όμως είναι ότι η ταυτότητα, την οποία κατασκευάζει κάθε φορά η κυρίαρχη ομάδα, θεμελιώνεται σε ένα αναδρομικό, με δομική ισχύ, αφήγημα, γνώρισμα του οποίου είναι η εγγενής σε αυτό αντινομία. Ιδίως ο κυρίαρχος λόγος του καιρού μας, η καλούμενη Μετανεωτερικότητα, αποσυνθέτει τον συνεκτικό ιστό των εθνικών ή θρησκευτικών ομάδων, ανατρέπει συνεχώς την κοινωνική ιεραρχία, αναιρεί την «νομιμότητα» των συλλογικών ταυτοτήτων και εντέλει διευρύνει το χάσμα της ιστορικής και πολιτισμικής συνέχειας. Το σύνθετο αυτό ζήτημα φιλοδόξησε να προσεγγίσει η Ημερίδα της Ανωτάτης

Πρακτικά Ημερίδας «Συνέχεια και Ασυνέχεια στην πολιτισμική ταυτότητα» Vol:1 (2018) Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών του έτους 2018. Την Οργανωτική Επιτροπή της Ημερίδας αποτέλεσαν οι διδάσκοντες (ΕΔΠ) της Σχολής, π. Αρίσταρχος Γκρέκας, Κωνσταντίνος Μ. Βαφειάδης και Αθανάσιος Ν. Παπαθανασίου. Μετά από διάλογο και με άλλα μέλη της Σχολής, οι ανωτέρω οργανωτές διατύπωσαν τον τίτλο της Ημερίδας: «Συνέχεια και Ασυνέχεια στην Πολιτισμική ταυτότητα». Το καίριο αυτό και εξαιρετικά δύσκολο στην διαχείρισή του ζήτημα έμελλε να πραγματοποιηθεί ικανός αριθμός λαμπρών ερευνητών και επιστημόνων. Ειδικότερα, στην Ημερίδα της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών, την οποία προλόγισε η επ. καθηγήτρια κ. Βασιλική Μαυροσκά, έλαβαν μέρος οι επίκουροι καθηγητές π. Δημήτριος Κουτσούρης, π. Βασίλειος Θερμός, και Κωνσταντίνος Καραγκούνης, και επίσης οι διδάσκοντες (ΕΔΠ), π. Αρίσταρχος Γκρέκας, κ. Θανάσης Παπαθανασίου, κ. Ιωάννης Κωτσαλάς, και κ. Κωνσταντίνος Βαφειάδης. Οι ανωτέρω εξέτασαν μετ' επιστήμης το θέμα της Ημερίδας, ο καθένας βεβαίως από την δική του οπτική γωνία και με βάση την επιστημονική του ιδιότητα. Πέραν όμως από τους διδάσκοντες της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών, την Ημερίδα κόσμησε η παρουσία έγκριτων ερευνητών και επιστημόνων από έτερα Ιδρύματα και Πανεπιστήμια της Ελλάδας, με πρώτο τον κ. Γεράσιμο Μακρή, καθηγητή Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ο κ. Μακρής θα προσδιορίσει με ευστοχία τον πυρήνα του θέματος και θα θέσει την συζήτηση περί της Παράδοσης στο ορθό της πλαίσιο. Αφετέρου οι κ. Ν. Γκιολές, Ομότιμος καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Κ. Χρυσοχοϊδης, Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, κ. Γ. Πάλλης, αναπλ. καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Ι. Βιταλιώτης, Ερευνητής στο Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης

Πρακτικά Ημερίδας «Συνέχεια και Ασυνέχεια στην πολιτισμική ταυτότητα» Vol:1 (2018)

τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, και κ. Α. Κατσελάκη, Προϊσταμένη τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Ἐπικοινωνίας (ΥΠΠΟΑ), προσέγγισαν το θέμα, αντλώντας πληροφορίες από τα αρχαιολογικά δεδομένα και την πολυμορφία της εκκλησιαστικής τέχνης. Παραφράζοντας εδώ τον Γ. Σεφέρη, θα έλεγα ότι οι δρόμοι της ζωής και του θανάτου είναι μπερδεμένοι και σκοτεινοί. Δύσκολο να ξεχωρίσεις το ζωντανό από το θνησιμαίο. Εδώ κείται όλο το πρόβλημα της παράδοσης.

Εκ μέρους της Οργανωτικής Επιτροπής

Δρ. Κωνσταντίνος Μ. Βαφειάδης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Αντώνιος Γαρδικιώτης

Δρ. Φυσικής, Ε.ΔΙ.Π. στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών

Αρχιμ. Αρίσταρχος Γκρέκας

Δρ. Θεολογίας, Ε.ΔΙ.Π. στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών

Αθήνα 20 Σεπτεμβρίου 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μουσικός Συγκρητισμός στην Ψαλτική Τέχνη. Επιπτώσεις στην σύγχρονη Ορθόδοξη Λατρεία <i>Κωνσταντίνος Χαριλ. Καραγκούνης</i>	1
Η Έννοια της Παράδοσης στην Κοινωνική Ανθρωπολογία <i>Γεράσιμος Μακρής</i>	7
Πολιτισμική Ορθοδοξία, μια βολική αλλά προβληματική ταυτότητα <i>Πρωτ. π. Βασίλειος Θερμός</i>	28
Η συμβολή της θρησκείας στον προσδιορισμό της ταυτότητας. <i>Αρχιμ. Αρίσταρχος Γκρέκας</i>	34
Συνέχεια, ασυνέχεια στην "πολιτισμική ταυτότητα" Θεολογίας και Σύγχρονης Φυσικής <i>Ιωάννης Π. Κωτσαλάς</i>	40
Ρήξεις και γέφυρες: Η καινοτομία της ιεραποστολής <i>Θανάσης Ν. Παπαθανασίου</i>	42

Η Έννοια της Παράδοσης στην Κοινωνική Ανθρωπολογία

Γεράσιμος Μακρής

Καθηγητής Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παντείου Πανεπιστημίου

Συνήθως, η έννοια της παράδοσης μας φέρνει στο μυαλό κάτι που κληρονομείται από το παρελθόν, κάτι που έχει *παραδοθεί* από τις προηγούμενες γενιές στη δική μας και εμείς με τη σειρά μας θα το μεταβιβάσουμε στις επόμενες. Και πράγματι, η λέξη προέρχεται από το ρήμα *παραδίδω*. Κάτι λοιπόν παραδίδει κάποιος σε κάποιον άλλο με προφανή σκοπό ο δεύτερος να το μεταφέρει σε κάποιον έτερο.

Εξ αυτού αντιλαμβανόμαστε ότι, ούτως ορισθείσα, η έννοια της παράδοσης σχετίζεται μεν με μια δυναμική διαδικασία μέσα στο χρόνο, στην πραγματικότητα όμως παραπέμπει σε ένα μάλλον κλειστό σύστημα, καθώς προϋποθέτει και μάλλον επιβάλλει μια συνέχεια με το παρελθόν, ενώ παράλληλα περιβάλλει με μια ανησυχία τις όποιες αλλαγές φαίνεται να προωθεί το παρόν και να καθιστά αναγκαίες το μέλλον.

Η αντίληψη αυτή σχετίζεται με μια συγκεκριμένη εικόνα του κόσμου, που απορρέει από τη διάκριση μεταξύ δυτικών και μη δυτικών κοινωνιών, μια διάκριση βαθύτατα πολιτική, καθώς συγκεκριμενοποιείται μέσω της αποικιοκρατικής κυριαρχίας της Ευρώπης και αργότερα της επονομαζόμενης Δύσης σε ολόκληρο τον πλανήτη. Επάνω σε αυτή την εικόνα εδράζεται η κατανόηση της ανθρωπολογίας για την παράδοση, τουλάχιστον αρχικά και για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα.

Πιο συγκεκριμένα, οι ανθρωπολόγοι ξεκίνησαν μελετώντας τις επονομαζόμενες μη δυτικές παραδοσιακές κοινωνίες. Οι αφρικανικές ή ασιατικές αυτές κοινωνίες, μαζί με εκείνες των ιθαγενών της Αυστραλίας, των νήσων του Ειρηνικού Ωκεανού, της Βορείου και της Νοτίου Αμερικής, αντιπαραβάλλονταν στις δυτικές κοινωνίες, που καθώς νοούνταν ως μοντέρνες, δεν ήταν και θα μπορούσαν να ήταν παραδοσιακές.

Με άλλα λόγια, για τους ανθρωπολόγους η παράδοση οριζόταν σε αντιπαράθεση με τη νεωτερικότητα, με την αίσθηση του μοντέρνου και του σύγχρονου. Μια κοινωνία θεωρείτο παραδοσιακή επειδή ακολουθούσε νόρμες και κανόνες, ιδέες και πρακτικές, που προέρχονταν από το παρελθόν, επειδή έμενε πιστή στα πατροπαράδοτα έθιμά της.

Αντίστοιχα, μια κοινωνία θεωρείτο μοντέρνα, σύγχρονη, αν ακολουθούσε το κάλεσμα των καιρών, αν εφάρμοζε με ενάργεια και συνέχεια τις αλλαγές που θα τις επέτρεπαν να προοδεύει διαρκώς. «Σε τι;», θα ρωτούσε κάποιος. Στον δρόμο της τεχνολογίας, της οικονομικής ευμάρειας, αλλά και των νέων και συνεχώς ανανεούμενων κοινωνικών σχέσεων και αντιλήψεων περί ανθρώπινης ευτυχίας, που προσιδιάζουν στο αντίστοιχα δυναμικό οικονομικό και κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον. Ως μοντέλο τέτοιου περιβάλλοντος εκλαμβάνονταν και ακόμη εκλαμβάνεται η εκκοσμηκευμένη Δύση.

Σταδιακά, από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και πέρα, οι ανθρωπολόγοι κατανόησαν ότι η διάκριση αυτή του κόσμου σε επονομαζόμενες παραδοσιακές και σύγχρονες κοινωνίες, με τις πρώτες καταδικασμένες σε κάποιου είδους ακινησία, ανιστορικότητα ή έστω σε αυξημένο βαθμό κοινωνικοπολιτική εντροπίας, και τις δεύτερες θεωρούμενες ως δυναμικές και αενάως προσαρμοζόμενες στα κελεύσματα της προόδου, ήταν λανθασμένη για δύο λόγους.

Πρώτον, διότι οι παραδοσιακές κοινωνίες ουδέποτε υπήρξαν στατικές και δεύτερον, διότι η εξάπλωση της δυτικής νεοτερικότητας μέσω της αποικιοκρατίας και κατόπιν μέσω αυτού που ονομάζουμε παγκοσμιοποίηση. Και στις δύο περιπτώσεις, οι αντιλήψεις περί παράδοσης και παραδοσιακότητας άλλαξαν με επαναστατικό τρόπο, με την παράδοση να νοείται τώρα ως «ψευδαίσθηση της μονιμότητας».

Για να φανταστούμε καλύτερα την κατάσταση που περιγράφω, πρέπει να σκεφτούμε την παράδοση (και πιο συγκεκριμένα την «παράδοση της παράδοσης», το πέρασμά της από γενιά σε γενιά δηλαδή) όχι σαν μια τσάντα γεμάτη με καλούδια (χορούς, τραγούδια, τρόπους φερσίματος και ύπαρξης, αντιλήψεις περί του εαυτού και του άλλου), που κληρονομήσαμε από τους προηγούμενους και θα την κληροδοτήσουμε στους επόμενους, αλλά σαν το παιχνίδι που παίζαμε νεότεροι και το αποκαλούσαμε *Σπασμένο Τηλέφωνο*. Γελούσαμε τότε, χωρίς να φανταζόμαστε ότι σε μεγάλο βαθμό αυτό το παιχνίδι αντιπροσωπεύει τη ζωή μας.

Διότι ως έννοια, η παράδοση δεν νοείται έξω από τους λόγους που την ερμηνεύουν. Και η νοηματοδότηση αυτή είναι πράξη βαθύτατα πολιτική. Αυτή ακριβώς την πράξη, αυτούς τους λόγους περί παράδοσης, παραδοσιακού και παραδοσιακότητας έρχεται να φωτίσει η ανθρωπολογία. Η παράδοση από αυτή τη σκοπιά δεν αποτελεί αντικείμενο (είτε υλικό είτε και νοητικό: αντιστοίχως μια σημαία, ένα τραγούδι). Αποτελεί μάλλον την οργάνωση του κοινωνικού στη σχέση του με τον κόσμο και αναφέρεται στους βαθύτατα πολιτικούς Λόγους και νοηματοδοτήσεις που ως διαδικασία επιχειρούν να καλύψουν το ασυνεχές του κοινωνικού χρόνου με μια αντίληψη συνέχειας.

Αλλά ας γίνω πιο συγκεκριμένος. Για την ανθρωπολογία, το τι ορίζεται ως παραδοσιακό αποτελεί το αβέβαιο αποτέλεσμα ενός συνεχούς διαλόγου μεταξύ των μελών μιας κοινότητας, ενός διαλόγου που συναρθρώνει εννοιολογήσεις του παρελθόντος (τρόπους δηλαδή με τους οποίους κατανοούμε το παρελθόν) με αντιλήψεις για το δέον γενέσθαι στο παρόν και με αντίστοιχα οράματα για το μέλλον.

Αλλά γιατί λέγω αβέβαιο; Διότι ο διάλογος αυτός μεταξύ των μελών της κάθε κοινωνίας, ο διάλογος που αντιπροσωπεύει την τριβή των ανθρώπων με την καθημερινότητα και δίνει φωνή στα αντικρουόμενα συμφέροντά τους, είναι ένας κατεξοχήν πολιτικός διάλογος, στο οποίο επικρατεί ο εκάστοτε ηγεμονικός λόγος.

Αυτό σημαίνει ότι κάτι που στην περίοδο *α* θεωρείται παραδοσιακό, στην περίοδο *β* εξαφανίζεται και αντικαθίσταται από κάτι άλλο. Για παράδειγμα, το χριστουγεννιάτικο δένδρο καθιερώθηκε στην Ελλάδα ως παραδοσιακό έθιμο το 1839 επί Όθωνα και

βαυαροκρατίας. Αντίστοιχα, η κατά τεκμήριο «παραδοσιακή» στολή της Αμαλίας. Κατασκευάστηκε στα τέλη της δεκαετία του 1830 από την τότε Βασίλισσα Αμαλία και προοδευτικά επικράτησε η άποψη ότι αποτελεί την εθνική ενδυμασία των Ελληνίδων. Παρόμοια πράγματα ισχύουν και για την «παραδοσιακή» σκωτσέζικη ανδρική φούστα (κιλτ), που εμφανίστηκε στη σύγχρονη μορφή του τον 18^ο αιώνα.

Συχνά, η εισαγωγή ενός εθίμου ή πρακτικής και η μετατροπή του σε παράδοση, σχετίζεται με την εξαφάνιση ή τον παραγκωνισμό κάποιου άλλου εθίμου και πρακτικής που μέχρι τότε καταλάμβανε τη θέση του.

Υπ' αυτή την έννοια, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για την εφεύρεση και την κατασκευή παραδόσεων, αλλά και για το τέλος τους. Συνήθως, θεωρούμε τις παραδόσεις ως στερούμενες ημερομηνίας γέννησης. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Αληθώς, κάποιες παραδόσεις, έθιμα και παραδοσιακές πρακτικές όπως τα δημοτικά τραγούδια, δεν έχουν γνωστή ημερομηνία εμφάνισης. Αυτό δεν σημαίνει ότι υπήρχαν από πάντα. Αντίθετα, εμφανίστηκαν κάποια στιγμή και συνέχισαν να υπάρχουν για όσο καιρό τα νοήματα που περιέκλειαν παρέμεναν σημαντικά για την κοινωνία ή τουλάχιστον για ένα μεγάλο μέρος της. Διαφορετικά παύουν να υφίστανται, σταδιακά, βαθμηδόν, προοδευτικά, αλλά παύουν. Σας θυμίζω της ελληνική παράδοση των Ελευσίνιων Μυστηρίων που έκανε την εμφάνισή της περίπου το 560πΧ και έπαψε να υφίσταται το 396μΧ, περίπου 900 χρόνια αργότερα. Φανταστείτε το σοκ των ανθρώπων τότε.

Και ερχόμαστε στο δεύτερο στοιχείο της ζωής της παράδοσης. Αν το πρώτο στοιχείο είναι ότι οι παραδόσεις έχουν ημερομηνία γέννησης και ημερομηνία λήξης, το δεύτερο στοιχείο είναι ότι κατά τη διάρκεια της ζωής τους οι παραδόσεις κατανοούνται δυναμικά με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με τα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα. Η διαδικασία αυτή δεν είναι ούτε γραμμική ούτε προβλέψιμη, παίρνει δε τόσες μορφές που είναι αδύνατο να παραθέσουμε κατευθυντήριες γραμμές.

Κλασικό παράδειγμα για το οποίο ακούμε πολλά στις μέρες μας αποτελεί το ισλαμικό γυναικείο πέπλο. Παρόλο που η κοινά παραδεδεγμένη εκδοχή της «παραδοσιακής» αυτής γυναικείας ισλαμικής ενδυμασίας συσχετίζει άμεσα το πέπλο με το Ισλάμ, ανάγοντάς το σε μια *veritable* ισλαμική θρησκευτική παράδοση, στην πραγματικότητα αυτό δεν ισχύει. Το μεν Κοράνι αναγράφει ότι οι γυναίκες οφείλουν να ντύνονται σεμνά, αλλά ρίχνει το βάρος στο ανδρικό βλέμμα και όχι στην επιβολή χρησιμοποίησης του πέπλου. Στις περισσότερες ισλαμικές κοινωνίες μάλιστα για αιώνες το hijab ήταν άγνωστο ή πολύ διαφορετικό από το σημερινό, χωρίς αυτό να κάνει τους ανθρώπους λιγότερο μουσουλμάνους. Γνωρίζουμε δε πλέον, ότι παραδοσιακά υπήρχε το πέπλο στις μουσουλμανικές κοινωνίες όχι τόσο εξαιτίας του Ισλάμ, αλλά εξαιτίας της εντόπιας πατριαρχικής δομής και των αντιλήψεων για τις σχέσεις των δύο φύλων.

Αντίθετα, η ανάδειξη του hijab σε *ισλαμικό* ένδυμα και άρα η εννοιολόγηση των παραδοσιακών πατριαρχικών κοινωνικών δομών ως θρησκευτικών επιταγών, είναι προϊόν του 20^{ου} αιώνα και σχετίζεται κυρίως με ισλαμιστικές (τις αποκαλούμενες

φονταμενταλιστικές) αναγνώσεις της ισλαμικής παράδοσης. Η πεπλοφορούσα Αιγυπτία του 1918 ελάχιστη σχέση έχει με την αντίστοιχη του 2018 όσο και αν φαινομενολογικά μοιάζουν.

Αντίστοιχα, η γυναικεία περιτομή (κλειτοριδεκτομή) αποτελεί πολιτισμικό χαρακτηριστικό πολλών μουσουλμανικών κοινωνιών και κατά γενική ομολογία θεωρείται ισλαμική πρακτική μέρους πολλών ιθαγενών κατοίκων και των περισσότερων ξένων (ευρωπαίων και λοιπών). Στην πραγματικότητα, ουδεμία σχέση έχει με το Ισλάμ ούτε αναφέρεται στο Κοράνι, καταδικάζεται μάλιστα από τους σημερινούς μουσουλμάνους φονταμενταλιστές και τους ισλαμιστές παντός είδους.

Τέλος, όλες οι παραδόσεις γύρω από τις θρησκευτικές εικόνες στον Χριστιανισμό, αποτελούν σημείο τριβής μεταξύ διαφορετικών δογμάτων. Για του Ανατολικούς Ορθόδοξους, τα περί εικόνων αποτελούν τμήμα της επονομαζόμενης Ιεράς Παράδοσης. Για τους Προτεστάντες, αποτελούν μη Χριστιανικές πρακτικές, που παρεισέφρησαν στη ζωή της Εκκλησίας για κοινωνικούς και πολιτισμικούς λόγους και στην πορεία της ιστορίας τους εδόθη παραδοσιακό κύρος. Και μόνον η ύπαρξη της Εικονομαχίας, καταδεικνύει το κοινωνικό και πολιτικό στοιχείο του όλου πράγματος.

Εισχωρώντας βαθύτερα στο όλο ζήτημα, μπορούμε να μιλήσουμε και για κάτι ακόμη, πέρα από την αποδοχή ή την απόρριψη κάποιου παραδοσιακού πράγματος.

Πρόκειται για την αλλαγή στο ερμηνευτικό πλαίσιο και στο νοηματικό φορτίο των παραδόσεων μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Ενώ δηλαδή η εξωτερική μορφή της παράδοσης παραμένει εν πολλοίς अपαράλλαχτη, το νόημα που της αποδίδεται από τους συμμετέχοντες αλλάζει με την πάροδο του χρόνου. Δεν μιλώ εδώ για μια ασυνέχεια ή ακόμη περισσότερο για μία απλή και καθαρή λύση της συνέχειας μέσα στον χρόνο. Μιλώ για στοιχεία ασυνέχειας που ενίοτε ενισχύονται κατά τη διάρκεια του χρόνου, επιτείνοντας σε κάποιους μιας αίσθηση έκκεντρου, μια εντύπωση απομάκρυνσης από ότι μέχρι τότε θεωρείτο ορθό (ορθόδοξο), κάτι όμως που δεν αγγίζει κάποιους άλλους, οι οποίοι δεν φαίνεται να αντιλαμβάνονται κάποια αλλαγή στα τεκταινόμενα ή αν την αντιλαμβάνονται τη θεωρούν είτε άνευ σημασίας είτε επιβεβλημένη από τα γεγονότα.

Ένα παράδειγμα που θα μας βοηθήσει είναι αυτό του ζείμπέκιου. Από σχεδόν ιερατικός ανδρικός χορός, σοβαρός, μετρημένος, βαρύς, μοναχικός και έμπλεος νοήματος, περί του τι σημαίνει άνδρας, τιμή, φιλότιμο και άλλες έννοιες συνυφασμένες με τον ανδρισμό, έχει μετατραπεί συχνά (όχι πάντα) σε επίδειξη μαγκιάς και βαθιού κεφιού από εύσωμους κυρίως με λαμέ κοστούμια σε μαγαζιά αμφιβόλου αισθητικής που στροφάρουν εν μέσω γονατισμένων στην πίστα ελαφρά ενδεδυμένων κυριών με βαρύ μακιγιάζ, δωδεκάποντα τακούνια και ξανθές ανταύγειες. Την ώρα εκείνη που «καίγεται το πελεκούδι» στο Ελληνάδικο ή στο σκυλάδικο, κανείς δεν αναρωτιέται αν αυτό που επιτελείται αποτελεί ένα «γνήσιο» ζείμπέκινο ή μια φθηνή απομίμηση ή, ακόμη περισσότερο, αν ένα «γνήσιο» ζείμπέκινο μπορεί πράγματι να υπάρξει σήμερα και αν

ναι, κάτω από ποιες συνθήκες; Θα μπορούσε μάλιστα να διερωτηθεί κανείς περί αυτής καθαυτής της έννοιας του «αυθεντικού» και τη δυνατότητα υπάρξεώς του.

Αλλά ας πάμε σε ένα άλλο παράδειγμα. Η εξάισια λειτουργική παράδοση της Ανατολικής Ορθοδοξίας διατηρείται αναλλοίωτη εδώ και αιώνες, αποτελώντας τίτλο τιμής για την Ορθόδοξη Εκκλησία. Στην πραγματικότητα ο χαρακτήρας της λειτουργίας έχει αλλάξει αφού, μεταξύ άλλων, ο λαός στη μεγάλη πλειοψηφία του δεν εκκλησιάζεται, ενώ από αυτούς που εκκλησιάζονται λίγοι κατανοούν τον πλούτο των νοημάτων της όλης τελετουργίας. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί για τους γάμους, τις κηδείες, τις εορτές του Πάσχα κλπ. Ο εορτασμός της Ανάστασης αρχίζει 11:50 και ολοκληρώνεται δέκα λεπτά μετά τα μεσάνυχτα, όταν η μαγειρίτσα και αργότερα το αρνί θα αποτελέσουν για εκείνους που νήστευαν πηγή χοληστερίνης εναλλακτική των θαλασσινών. Παρόλα αυτά, το Πάσχα εορτάζεται δεόντως και ελληνοπρεπώς.

Όλα αυτά δεν καθιστούν τους ανθρώπους χειρότερους Χριστιανούς ή λιγότερο θεοσεβούμενους. Αναμφίβολα όμως, οι μεταβολές στην επιτέλεση των εκκλησιαστικών μας παραδόσεων ανοίγει ένα πεδίο για την ανανοηματοδότησή τους.

Αυτό που υποστηρίζει η ανθρωπολογία είναι ότι η διαδικασία αυτή ανανοηματοδότησης των παραδόσεων έχει υπάρξει συνεχής, με μεγάλα διαστήματα σταθερότητας, αλλά και με σημαντικές περιόδους αναδιαμόρφωσης. Η κατάσταση αυτή επιτρέπει την εξαγωγή του φαινομενικά αντιφατικού συμπεράσματος «όλα τριγύρω αλλάζουν κι όλα τα ίδια μένουν», από την άποψη όμως: «όλα τα ίδια μένουν κι όλα τριγύρω αλλάζουν». Το έργο του ανθρωπολόγου είναι να παρακολουθήσει και να ερμηνεύσει αυτές τις αλλαγές, αλλά και την αίσθηση μονιμότητας που συχνά φαίνεται να κυριαρχεί.

Τελειώνοντας, θέλω να κάνω ένα σχόλιο ως χριστιανός. Ο μόνος αναλλοίωτος είναι ο Θεός, εις Τον Οποίον «οὐκ ἔνι παραλλαγή ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα» (Ιακ. α' 17). Ως μέλη της Εκκλησίας του Θεού, καλούμαστε να κατανοούμε τον Θεό, όπως Εκείνος έχει διαλέξει να αποκαλυφθεί εντός της ιστορίας, με τρόπο που σέβεται το απαράλλακτο του χαρακτήρα Του και συνάμα τη δυναμικότητα της παρουσίας Του. Η ιδέα της παράδοσης της Εκκλησίας είναι καίρια στο σημείο αυτό.

Είμαστε αφοσιωμένοι στην Αγία Γραφή ως μοναδική αυθεντία μας. Αυτό δεν σημαίνει ότι διαβάζουμε μόνο την Αγία Γραφή και ότι έχουμε κλειστά μυαλά προς κάθε τι άλλο. Αντίθετα, σημαίνει πως επεξεργαζόμαστε κάθε ιδέα, παράδοση, φιλοσοφία, αντίληψη ή εικασία μέσα από το πρίσμα της διδασκαλίας της Αγίας Γραφής. Ό,τι έρχεται σε κάθετη αντίθεση με τη Βίβλο το απορρίπτουμε. Ό,τι συμφωνεί το δεχόμαστε. Σε κάθε περίπτωση όμως, ωφελούμαστε από την μελέτη νέων ή παλαιών αντιλήψεων και λαμβάνουμε υπόψη κάθε καλό επιχείρημα στο σκεπτικό μας, απ' όπου κι αν προέρχεται αυτό. Έτσι, π.χ., δεν θεωρούμε ότι η επιστήμη είναι εχθρός της Βίβλου. Επωφελούμαστε από κάθε νέα επιστημονική ανακάλυψη και την εντάσσουμε στο σκεπτικό μας, εφόσον δεν έρχεται σε αντίθεση με την Βίβλο.

Για το θέμα της λεγόμενης «επείρας παράδοσης» είναι σημαντικό να πούμε από την πλευρά της Προτεσταντικής παράδοσης στην οποία ανήκω, ότι οι εκκλησίες μας δεν αντιτίθενται εκ προοιμίου σε καμία παράδοση. Βεβαίως πιστεύουμε ότι οι παραδόσεις μπορούν να διασώζουν πολύτιμες αλήθειες.ⁱ Ενίοτε όμως οι παραδόσεις μπορούν να διατηρούν πρακτικές που δεν συμβαδίζουν με το πνεύμα ή το γράμμα της Βίβλου και οφείλουμε αυτό να το επισημάνουμε ώστε η Εκκλησία να διορθώνεται και να βελτιώνεται. Η Μεταρρύθμιση έγινε επειδή κάποιες παραδόσεις είχαν υπεισέλθει στην εκκλησιαστική ζωή οι οποίες ήταν ζημιογόνες για την εκκλησία. Αυτός ο κίνδυνος πάντα υπάρχει. Για μας την τελευταία λέξη την έχει η Αγία Γραφή. Το Άγιο Πνεύμα βεβαίως είναι ζωντανό και καθοδηγεί την Εκκλησία, αλλά είναι αδύνατον να οδηγήσει την Εκκλησία σε παραβίαση του Λόγου του Θεού, διότι το ίδιο Πνεύμα είναι που ενέπνευσε τον θείο Λόγο, και το Πνεύμα είναι ένα. Ας μην ξεχνάμε ότι στην εποχή του Χριστού θεματοφύλακες της παράδοσης ήταν οι Φαρισαίοι.ⁱⁱ

Δεν πρέπει λοιπόν να κυριευόμαστε από άγχος για την πιθανή απώλεια ή παραχάραξη της παράδοσης της χριστιανικής πίστης ούτε να την αναγάγουμε σε τοτέμ και απόλυτη αλήθεια υπερκείμενη της ιστορίας. Καθόσον η ιστορία του κόσμου βρίσκεται στα χέρια του Θεού, με εμπιστοσύνη στην καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματος μπορούμε να πορευόμαστε άφοβα μέσα σε έναν κόσμο όπου, όπως ορθά καταδεικνύει η ιστορία και αναλύει η ανθρωπολογία, η έννοια της ασυνέχειας αποτελεί καταστατικό χαρακτηριστικό του.

ⁱ Ο ίδιος ο απ. Παύλος είχε πει: “καθώς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε” (Α΄ Κορ. 11,2), ενώ αλλού τόνισε: “στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι’ ἐπιστολῆς ἡμῶν” (Β΄ Θεσ. 2,15). Πιο κάτω προτρέπει: “... στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρελάβοσαν παρ’ ἡμῶν” (Β΄ Θεσ. 3,6).

Σ’ αυτά τα κείμενα όμως, θα προσέξει κανείς ότι η παράδοση αναφέρεται στον πυρήνα της πίστεως, στις βασικές αλήθειες του Ευαγγελίου. Γι’ αυτό και η επιστολή Ιούδα γράφει: “ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαζ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει” [Ιουδ. 1,3]). Η πίστη που πρέπει να έχουν οι χριστιανοί είναι όντως παράδοση, αλλά είναι πρωτίστως η παράδοση που δόθηκε πρώτα στους αποστόλους και σε όλη την εκκλησία *μια* φορά. Γι’ αυτό και η πίστη είναι οικουμενική, είναι για όλους τους ανθρώπους όλης της γης, όχι μόνο για μια συγκεκριμένη εκκλησία και τις παραδόσεις που η ίδια ανέπτυξε μέσα στους αιώνες σε μια συγκεκριμένη και περιορισμένη γεωγραφική περιοχή.

ⁱⁱ Αλλά ο Χριστός είχε ένα καλό ερώτημα για κείνους τότε και για μας σήμερα:

“διὰ τί καὶ ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν; ... ἠκυρώσατε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν” (Ματθ. 15,2.3.6 πρβλ. Μαρ. 7,8.9.13 Γαλ. 1,14)

Μουσικός Συγκρητισμός στην Ψαλτική Τέχνη. Επιπτώσεις στην σύγχρονη Ορθόδοξη Λατρεία

Κωνσταντίνος Χαρίλ. Καραγκούνης
Αναπληρωτής Καθηγητής με γνωστικό αντικείμενο "Βυζαντινή
Εκκλησιαστική Μουσική"

Σεβασμιότατε, Πανοσιολογιώτατοι και Αιδεσιμολογιώτατοι Πατέρες,
κύριε Πρόεδρε της Συνεδρίας ελλογιμώτατοι κ.κ. προσκεκλημένοι Καθηγητές
ελλογιμώτατοι κ.κ. συνάδελφοι Καθηγητές της ΑΕΑΑ,
αγαπητοί φοιτητές

Χριστός Ανέστη

Α΄. Επεξήγηση Όρων και Εννοιών

Προκειμένου να καταστεί σαφής ο προβληματισμός που τίθεται στον τίτλο της ανακοινώσεώς μου, κατά την παρούσα Ημερίδα της ΑΕΑΑ - ευχαριστώ πολύ για την συμμετοχή μου σε αυτή-, πρέπει να διευκρινισθούν ορισμένοι όροι, που χρησιμοποιούνται σε αυτή και οι διευκρίνιση αυτή γίνεται για δύο λόγους: α) για τους αγαπητούς φοιτητές της Σχολής μας, οι οποίοι μας τιμούν με την παρουσία τους, όχι φυσικά, για την παρούσα εκλεκτή επιστημονική ομήγυρη, και β) για να γίνει ξεκάθαρο, πως χρησιμοποιούνται οι όροι αυτοί στην παρούσα μελέτη.

Στον τίτλο της ανακοινώσεώς μου αναφέρεται ο όρος «**συγκρητι-σμός**» (με ήτα [η] στην συλλαβή «-κρη-»). Εντούτοις, στα πλαίσια της έρευνας χρειάστηκε να μελετηθούν και άλλα φαινόμενα, παράλληλα ή παρόμοια, τα οποία ορίζονται από τούς όρους «**υβριδισμός**» και «**εκλεκτικισμός**». Ας δούμε αμέσως την προέλευση, την έννοια και το περιεχόμενο των όρων αυτών, ώστε να φανεί έπειτα πώς σχετίζονται με την Ψαλτική Τέχνη, όπως αυτή εκτελείται και πραγματώνεται στην Θεία Λατρεία της Ορθόδοξης Ελλαδικής Εκκλησίας.

α) Συγκρητισμός. Δεν πρόκειται, φυσικά, για την λέξη «**συγκριτισμός**», με γιώτα [ι] στην συλλαβή «κρι-», που, ως γνωστόν, προέρχεται από το ρήμα «συγκρίνω», το οποίο στη Νέα Ελληνική σημαίνει παραβάλλω, παρεξετάζω και ευρίσκω τις ομοιότητες και τις διαφορές δύο ή περισσότερων δεδομένων. Πρόκειται για τον όρο «**συγκρητισμός**» (με ήτα [η] στην συλλαβή «-κρη-»), ο οποίος στο λεξικό Δημητράκου¹ λαμβάνει δύο ερμηνείες: α) Μία αρχαιοελληνική, σε χρήση, όμως, και στη Νεοελληνική,

¹ Στην Εγκυκλοπαιδεία «ΝΟΜΠΕΛ», τόμος ΙΔ', σελ. 1267.

όπου «συγ-κρητισμός είναι η συνένωσις δύο αντιφερομένων μερίδων κατά τρίτου», η συμμαχία, δηλαδή, το κοινό μέτωπο, εναντίον ενός κοινού εχθρού. Σύμφωνα με το *Λεξικό της Φιλοσοφίας* του Θεοδοσίου Πελεgrίνη², αυτή η αρχική σημασία του όρου απαντά στον Πλούταρχο Χαιρωνέα και δήλωνε τον συνασπισμό των Κρητών, την συμμαχία των κρητικών πόλεων, εναντίον των ξένων αντιπάλων τους. Άρα, το ρήμα «συγκρητίζω» παράγεται από τη σύνθεση **σύν + Κρής**.

Πρόσφατα, πληροφορήθηκα και για μια άλλη εκδοχή τής προέλευσης του όρου συγκρητισμός, από το **σύν + κράσις**, που παράγεται από το ρήμα **κεράννυμι** (= ανακατεύω), αλλά θα αφήσω τους γλωσσολόγους και τους φιλόλογους να λύσουν το ζήτημα, διότι, όποια και αν είναι η προέλευση του όρου γλωσσολογικώς, δεν αλλάζει το περιεχόμενο της έννοιας, όπως χρησιμοποιήθηκε στο παρελθόν, όπως χρησιμοποιείται σήμερα και, μάλιστα, και στην παρούσα ανακοίνωση. Αλλά, ας προχωρήσουμε...

Φαίνεται ότι ο όρος υιοθετήθηκε από την Γαλλική γλώσσα ως «**syncrétisme**»³ για να δηλώσει, αρχικώς, έναν πολεμικό συνασπισμό και κατέληξε να περιγράφει κάθε μορφή σύνθεσης παρόμοιων ή και ανόμοιων ύλων πνευματικών δεδομένων, κυρίως θρησκευτικών δογμάτων, θρησκευτικών μύθων και δοξασιών, φιλοσοφικών ιδεών και ρευμάτων και άλλα όμοια. Έτσι, επέστρεψε στην Ελληνική γλώσσα ως αντιδάνειο, με την δεύτερη, κατά τον Δημητράκο, νεοελληνική χρήση του όρου, σύμφωνα με την οποία διά του «συγκρητισμός» περιγράφεται «το φαινόμενο της αναμείξεως και συγχωνεύσεως διαφόρων θρησκειών και τύπων λατρείας». Με άλλα λόγια, πρόκειται για ανάμειξη, συγχώνευση πολλών -συχνά αντικρουόμενων πολιτισμικών και θρησκευτικών στοιχείων σε ένα ενιαίο φιλοσοφικό σύστημα

Ένας άλλος, παρόμοιος, ορισμός, που δίδεται στην διαδικτυακή λεξικογραφία είναι ο εξής: «Ο **συγκρητισμός** είναι ο συνδυασμός διαφορετικών (συχνά φαινομενικά διαφορετικών) πίστεων, συνήθως αναμειγνύοντας πρακτικές ποικίλων σχολών σκέψης. Ο συγκρητισμός μπορεί να περιλαμβάνει τη μείξη και αναλογία αρκετών αυθεντικά ξεχωριστών παραδόσεων, ειδικά στη θεολογία και τη μυθολογία της θρησκείας, επιβάλλοντας έτσι μια υποκείμενη ενότητα και επιτρέποντας μια περιεκτική προσέγγιση άλλων δογμάτων.»⁴

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα έως τώρα, το πεδίο του συγκρητισμού, κατά παράδοση, συνδέεται με τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ θρησκευτικών και λατρευτικών πρακτικών. Σταδιακά, όμως, η έννοια του συγκρητισμού χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ άλλων πτυχών του ανθρώπινου βίου και

² Γ' έκδοση, από τα «Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.

³ “Un syncrétisme est un mélange d'influences. Le terme de syncrétisme vient du mot grec ancien : συγκρητισμός (sunkrētismós) signifiant « union des Crétois ». Initialement appliqué à une coalition guerrière, il s'est étendu à toutes formes de rassemblement de doctrines disparates, et est surtout utilisé à propos de religion.” <https://fr.wikipedia.org/wiki/Syncrétisme>

⁴ Βλ. πρόχειρα, [Συγκρητισμός](#) .

πολιτισμού, όπως είναι η ιστορία, η φιλοσοφία, η πολιτική, η γλωσσολογία, η τέχνη και άλλα. Έτσι:

- Η συγχώνευση στοιχείων από ελληνορωμαϊκές και ανατολικές λατρείες κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή αποτελεί **θρησκευτικό και ιστορικό συγκρητισμό**. Έντονος θρησκευτικός συγκρητισμός, επί παραδείγματι, υπήρχε στην αρχαία Ελλάδα κατά τη μετακλασσική εποχή, αλλά και στην αρχαία Ρώμη την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου.

- Η ανάμειξη διαφορετικών ή ανόμοιων φιλοσοφικών θεωριών, από τη μία, πολιτικών πρακτικών, από την άλλη, καλούνται **φιλοσοφικός και πολιτικός συγκρητισμός**, αντίστοιχα.

- Η ανάμειξη ή συγχώνευση καταλήξεων διαφορετικών κλίσεων της γραμματικής σε έναν ενιαίο τύπο, αποτελεί **γλωσσικό συγκρητισμό**, και άλλα.

Επειδή, ο πλέον συναφής με το θέμα μου συγκρητισμός είναι ο θρησκευτικός, εφόσον, εντός του χώρου της Εκκλησίας -όχι ως Ναού, αλλ' ως ιεράς Κοινότητας-, τα πάντα μπορούν να υποστούν τις επιπτώσεις ποικίλων συγκρητιστικών τάσεων, άρα και οι λατρευτικές τέχνες, άρα και η λατρευτική μουσική, ας μου επιτραπεί, παρακαλώ, να μεταφέρω εδώ μία άκρως περιγραφική του πράγματος τοποθέτηση του π. Φιλοθέου Φάρου⁵ και θα κλείσω, έτσι, τις γενικές επεξηγήσεις για την έννοια του συγκρητισμού.

Γράφει:

«Ο συγκρητισμός είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των παρακμιακών κοινωνιών, για τις οποίες, σε τελική ανάλυση το μόνο πράγμα που μετράει είναι η άνεση και η καλοπέραση. Οι πεποιθήσεις και η αναγνώριση της αλήθειας προκαλούν πολύ συχνά δυσφορία και μπορούν να διαταράξουν την άνετη ζωή. Όμως τίποτε τελικά δεν προκαλεί περισσότερη δυσφορία και ταλαιπωρία στον άνθρωπο όσο η αποκλειστική επιδίωξη άνετης και τρυφηλής ζωής...

» Φυσικά αυτό δεν το υποπευθόμεθα όλοι εμείς που ανεξάρτητα από τις "ορθόδοξες" ομολογιακές μας διακηρύξεις ζούμε τον δυτικό πολιτισμό, που δεν είναι τίποτε άλλο από την πολιτιστική έκφραση της δυτικής χριστιανικής παραδόσεως. Δεν υποπευθόμεθα τη σχιζοφρένεια μεταξύ του ήθους του δυτικού τρόπου ζωής μας και του δραματικά διαφορετικού ήθους της Λειτουργίας στην οποία υποτίθεται ότι συμμετέχουμε.»

β) Υβριδισμός. Η δεύτερη έννοια που πρέπει να διευκρινισθεί εδώ είναι ο «**υβριδισμός**». Με μια φράση μπορεί να φανεί η διαφορά μεταξύ συγκρητισμού και υβριδισμού: Εάν, όπως ήδη είπα, το πεδίο του συγκρητισμού, κατά παράδοση, συνδέεται με τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ θρησκευτικών και λατρευτικών πρακτικών, τότε, το πεδίο

⁵ π. Φιλόθεος Φάρος, *Η αλλοίωση του χριστιανικού ήθους*, εκδόσεις Αρμός, 4^η έκδοση, Αθήνα 2000, σελ. 12 - 13.

του υβριδισμού αναφέρεται στην εμφάνιση κάθε είδους «μεικτών» πολιτισμικών εκφράσεων στο πλαίσιο της καθημερινότητας.

Από πού προέρχεται ο όρος; Από τη λέξη «υβρίδιον». Ως γνωστόν, στις λεγόμενες βιοεπιστήμες και στις συναφείς με αυτές, υβρίδιο είναι το αποτέλεσμα της διασταύρωσης δύο γενετικά ανόμοιων ατόμων. Μεταφέρω από Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό του ΗΛΙΟΥ⁶: «Διά του όρου αυτού χαρακτηρίζονται τα νέα ζώα ή φυτά, τα προκύπτοντα εκ της διασταυρώσεως ατόμων ανηκόντων εις διαφορετικά φυλάς, ποικιλίας, είδη έτι δε και γένη ή οικογενείας...» Θυμίζω □ στις αγροτικές καλλιέργειες δημιουργούνται με τεχνητό τρόπο υβριδικές ποικιλίες (π.χ. καλαμπόκι), προκειμένου να παράγουν μεγαλύτερες ποσότητες ή πιο ανθεκτικά φυτά. Βεβαίως, ο υβριδισμός είναι έννοια η οποία έχει χρησιμοποιηθεί από τα πανάρχαια χρόνια. Απαντά στις μυθολογικές μορφές, στις οποίες ο ταυτόχρονος συνδυασμός ζωικών και ανθρωπίνων χαρακτηριστικών προσέδιδε νέες ιδιότητες σε αυτές, πχ. Σφίγγα, Κένταυρος, Μινώταυρος, Τρίτων και άλλα. Συνεχίζω την ανάγνωση από το Λεξικό του ΗΛΙΟΥ: «...ο δε όρος υβρίδιον ελήφθη εκ της ελληνικής λέξεως ύβρις, ασφαλώς διότι η διασταύρωσις άρρενος και θήλεος, ανηκόντων εις διαφορετικά είδη, εθεωρείτο ως παρά φύσιν πράξις.» Η πράξη αυτή εθεωρείτο αλαζονική υπέρβαση από τον άνθρωπο του ηθικού και θεϊκού νόμου (ύβρις), υπέρβαση η οποία τελικά οδηγούσε στην παραδειγματική τιμωρία του ανθρώπου.

γ) **Εκλεκτικισμός.** Θα κλείσω σύντομα την «των ονομάτων επίσκεψιν» με την διευκρίνιση του τρίτου από τους όρους, που αρχικώς σημείωσα □ του «**έκλεκτικισμού**». Εδώ δεν έχουμε να πούμε πολλά ετυμολογικά. Η προέλευση της λέξεως είναι εμφανής. Θα υπενθυμίσω, μόνον, ότι εκλεκτικισμός στην φιλοσοφία καλείται η τάση επιλογής των «καλύτερων» αρχών, θέσεων, απόψεων ή μεθόδων από τα διάφορα φιλοσοφικά συστήματα και η προσπάθεια καταργήσεως των μεταξύ αυτών αντιθέσεων ή αντιφάσεων⁷.

- **Παρατηρήσεις Α΄ Μέρους** Κλείνοντας αυτό το πρώτο μέρος έχω να παρατηρήσω δυο πράγματα, εισαγωγικά στο δεύτερο μέρος: Ο συγκρητισμός είναι αναπόφευκτο, ίσως αναπόσπαστο, στοιχείο του πολιτισμού, γενικώς, και όλων των πολιτισμών ειδικώς. Από το εξαιρετικό -κατά τη γνώμη μου- ηλεκτρονικό βιβλίο των Ελένης Γκαρά - Γεωργίου Τζεδόπουλου, *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην οθωμανική αυτοκρατορία*⁸, συγκεκριμένα από το 7^ο Κεφάλαιο του έργου, με τίτλο «Συγκρητισμός

⁶ Τόμος ΙΖ΄, σελ. 985.

⁷ Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό του ΗΛΙΟΥ, Τόμος Στ΄, σελ. 470.

⁸ Ηλεκτρονικό βιβλίο, Αθήνα 2015, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Κεφάλαια 8. Διαθέσιμο στον «ΚΑΛΛΙΠΟ», «Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα», στον σύνδεσμο: [Συγκρητισμός και υβριδισμός](#)

και Υβριδισμός», αντιγράφω μερικές πολύ διαφωτιστικές αράδες και τις σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές:

«Κανένας πολιτισμικός σχηματισμός δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί –είτε στη γένεση είτε στη δυναμική του εξέλιξη– “αυθεντικός”, δηλαδή απαλλαγμένος από ετερογενή στοιχεία. Όπως γράφει ο Έντουαρντ Σαΐντ (Said, 1993: xxv), “όλοι οι πολιτισμοί είναι αλληλοεμπλεκόμενοι· κανένας δεν είναι μοναδικός κι αυθεντικός, αλλά όλοι είναι υβριδικοί, ετερογενείς, με πάρα πολλές εσωτερικές διαφοροποιήσεις”. Με τα λόγια ενός άλλου ερευνητή, “κανένας πολιτισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί πως έχει μοναδικές ρίζες, καθώς η ιστορία των ανθρώπινων κοινωνιών ήταν πάντα μια ιστορία αναμίξεων και αλληλεπιδράσεων” (Hahn, 2012: 28). Τα κάθε λογής επιχειρήματα υπέρ της πολιτισμικής μοναδικότητας και καθαρότητας της μιας ή της άλλης κοινωνίας δεν ανταποκρίνονται στην ιστορική πραγματικότητα... Συχνά μάλιστα συνδέονται με αξιώσεις εξουσίας επί όσων θεωρούνται «πολιτισμικά υποδεέστεροι», ή με φοβικές αντιδράσεις που μετατοπίζουν την ανασφάλεια για την ταυτότητα του εκάστοτε «εαυτού» στην κατεύθυνση της περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού των «άλλων». Αν όμως κανένας πολιτισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί «αυθεντικός», τότε δεν έπεται πως όλοι θα πρέπει να θεωρηθούν υβριδικοί; Σε αυτήν την περίπτωση, ποια αναλυτική αξία μπορούν να έχουν οι έννοιες του συγκρητισμού και του υβριδισμού πέρα από την περιγραφική τους διάσταση; Η απάντηση είναι πως, όπως δείχνει η ιστορική εμπειρία, οι εκφράσεις της πολιτισμικής ενότητας και πολυμορφίας διαφέρουν από εποχή σε εποχή και από κοινωνία σε κοινωνία, όπως διαφέρουν και οι στάσεις των ανθρώπων απέναντι σε υβριδικές και συγκρητιστικές πρακτικές.» Και οι συγγραφείς φέρνουν ως παράδειγμα την Ιαπωνία του πρώτου μισού του 17ου αι., όπου η «πολιτική “κλεισίματος” της χώρας έναντι των οικονομικών και πολιτισμικών επαφών με το εξωτερικό... συμπεριέλαβε και τη βίαιη εξάλειψη μιας υβριδικής μορφής του χριστιανισμού, η οποία είχε αναδυθεί μέσω των επαφών με τους χριστιανούς ιεραποστόλους (παρατίθεται σχετική βιβλιογραφία).»

Επαναλαμβάνω, λοιπόν, ότι ο συγκρητισμός είναι αναπόφευκτο, ίσως και αναπόσπαστο, στοιχείο του πολιτισμού, και δεν μπορώ παρά να συμφωνώ με αυτό, ας μου επιτραπεί, όμως, να υπενθυμίσω, ότι, κατά την Αγία Γραφή, ο πολιτισμός αποτελεί μεταπτωτική καταφυγή και παραμυθία της τιμωρημένης και αμετανόητης γενεάς τού αδελφοκτόνου Κάιν. Ίσως γι' αυτό, ο πολιτισμικός συγκρητισμός συχνά εκπίπτει σε πολιτισμικό υβριδισμό, αν και, πλέον, κατά την εποχή της Χάριτος του Αναστάντος Ιησού Χριστού, ο οποίος «εν Αγίω Πνεύματι» «καινά ποιεί πάντα», αναμφιβόλως, συχνά συμβαίνει σε εκφάνσεις της τέχνης ο συγκρητισμός να αποβαίνει εκλεκτικισμός ή να είναι αποτέλεσμα εκλεκτικισμού.

Στα επόμενα, θα δούμε περιπτώσεις -με παραδείγματα-, κατά τις οποίες ο αναπόφευκτος στην Ορθόδοξη Λατρεία της Ελλαδικής Εκκλησίας μουσικός συγκρητισμός καταντά μουσικός υβριδισμός. Αντιστοίχως, θα δούμε και εντυπωσιακά παραδείγματα ψαλτικού εκλεκτικισμού και μένει έπειτα να προβληματισθούμε, εάν τα

παραπάνω, τα μεν και τα δε, έχουν θετικές ή αρνητικές πνευματικές και ηθικές επιπτώσεις στην αγωνιστική προσπάθεια του λαού του Θεού κατά την αμετάκλητη πορεία της Εκκλησίας προς τα Έσχατα.

Β'. Μουσικός Συγκρητισμός στην Αρχαιοελληνική και στη Βυζαντινή Μουσική

Πριν κλείσω με τα καθ' ημάς, πολύ επιγραμματικά -κατά παρέκβαση- θα κάνω τρεις φευγαλέες αναφορές στην Αρχαία Ελληνική Μουσική, στην Βυζαντινή και στην Μεταβυζαντινή Ψαλτική Τέχνη, οι οποίες νομίζω ότι θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τα επόμενα.

α) Αρχαία Ελληνική Μουσική. Υπήρξε μουσικός συγκρητισμός στην αρχαία Ελλάδα; Αναντίρρητα, ναι. Τί μαρτυρούν, άλλωστε, οι ονομασίες των αρχαίων μουσικών Τρόπων: Δώριος, Λύδιος, Φρύγιος κ.λπ.; Ότι ποικίλες μουσικές παραδόσεις, από διάφορες περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου, διαφορετικών φύλων και φυλών, ενσωματώθηκαν στην χοάνη του πολιτισμικού -ειδικά, μουσικού- συγκρητισμού της εποχής και παρήγαγαν την σπουδαιότατη αρχαιοελληνική μουσική παράδοση. Αυτή, επί Μεγάλου Αλεξάνδρου και των διαδόχων του, έμελλε να καταστεί παγκόσμιος μουσικός πολιτισμός. Εντούτοις, όταν κάποτε επιχειρήθηκε η πρόσθεση επιπλέον χορδών στην αρχαιοελληνική λύρα⁹, το γεγονός βρήκε αρχικώς σθεναρότατη αντίδραση, διότι, δίχως άλλο, μετέβαλλε τα μουσικά ήθη της εποχής. Τούτο, όμως, αποδεικνύει, ότι ο αρχαιοελληνικός μουσικός συγκρητισμός ήταν, στην πραγματικότητα, στη βάση του εκλεκτικισμού.

β) Στην εκκλησιαστική μουσική του Βυζαντίου έως τον ΙΒ΄ αιώνα. Το ίδιο με το προηγούμενο συνέβη αναμφιβόλως και στην χριστιανική εκκλησιαστική μουσική του Βυζαντίου ως τον ΙΒ΄ περίπου αιώνα. Ιουδαϊκές, συριακές και ελληνικές μουσικές παραδόσεις διεμόρφωσαν, μέσω μιάς σαφούς διαδικασίας εκλεκτικισμού, την λατρευτική μουσική της Ανατολικής Εκκλησίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Θυμίζω εδώ την τεράστια συμβολή των Σύρων Πατέρων της Εκκλησίας Εφραίμ του Σύρου και Ιωάννου του Δαμασκηνού στην εισαγωγή και ανάπτυξη της λατρευτικής μουσικής του Χριστιανισμού, επίσης των Καππαδοκών Πατέρων, κυρίως τού Μεγάλου Βασιλείου, των Αλεξανδρειέων, κυρίως του Μεγάλου Αθανασίου, αλλά και του Θεοφόρου Ιγνατίου στην Αντιόχεια, νωρίτερα, οι οποίοι έκτισαν επάνω σε ένα, αφ' ενός, ιουδαϊκό και, αφ' ετέρου, αρχαιοελληνικό μουσικό υπόβαθρο¹⁰.

⁹ Στράβωνος *Γεωγραφικά*, XIII, 2,4. «Τέρπανδρον δὲ τῆς αὐτῆς μουσικῆς τεχνίτην γεγονέναι φασὶ καὶ τῆς αὐτῆς νήσου (ενν. τῆς Λέσβου), τὸν πρῶτον ἀντὶ τῆς τετραχόρδου λύρας ἑπταχόρδω χρησάμενον, καθάπερ καὶ ἐν τοῖς ἀναφερομένοις ἔπεσιν εἰς αὐτὸν λέγεται "σοὶ δ' ἡμεῖς τετράγηρυν ἀποστρέψαντες ἀοιδῶν ἑπτατόνῳ φόρμιγγι νέους κελαδήσομεν ὕμνους".»

¹⁰ Βλ. πολλά ἐπ' αὐτοῦ στὴν μελέτη, Κων/νου Χαρίλ. Καραγκούνη, *Ἡ Καταγωγή τῆς Ἑλληνικῆς*

γ) Στην εκκλησιαστική μουσική του Βυζαντίου από τον ΙΒ΄ έως τον ΙΗ΄ αιώνα. Όμως, από τον ΙΒ΄ αιώνα κι εξής, όταν πληρώθηκε και παγιωποιήθηκε η Μέση Πλήρης Βυζαντινή Μουσική Σημειογραφία¹¹, με την οποία επί 7-8 αιώνες καταγράφονταν και παραδίδονταν στενογραφικώς οι μελικές «θέσεις» (= πάγιες μουσικές φράσεις) του Βυζαντινού και Μεταβυζαντινού μέλους, θα τολμήσω να ισχυρισθώ (όσο και αν αυτό ακουστεί αδύνατον, όσο και αν έρχεται σε αντίθεση με όσα ισχυρίστηκα παραπάνω), ότι ο μουσικός συγκρητισμός ήταν σχεδόν ανύπαρκτος - γεγονός, ίσως, μοναδικό στην μουσική ιστορία της ανθρωπότητας. Αυτό συνέβη, διότι η Βυζαντινή τακτική «του μελοποιείν κατά “θέσεις”», με την αρμογή, δηλαδή, παγίων και τυποποιημένων μελικών φράσεων και όχι με την τεχνική φθόγγο - φθόγγο τής σύγχρονης μουσικής¹², δεν επέτρεπε την παρείσφρηση ξένων μελικών στοιχείων στο καθαρό σώμα του βυζαντινού και μεταβυζαντινού εκκλησιαστικού μέλους, η δε καθαρότητα αυτού δεν αλλοιώθηκε, (αντί-θετα από ό,τι θα περίμενε κανείς και αντίθετα από ό,τι υποστήριξαν ξένοι μουσικολόγοι) ούτε μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας. Η «μίμησις» των παλαιότερων μελουργών από τους νεωτέρους¹³ παρείχε τα εχέγγυα της πιστής και απαρέγκλιτης τηρήσεως της

Μουσικής - Εράνισμα Μαρτυριών, έκδοση του Συλλόγου «Ερευνας, Διάσωσης, Ριζικής Αποκατάστασης της Μουσικής των Ελλήνων - Ε.Δ.Ρ.Α.Μ.Ε. - Παναγιώτης Αχειλάς», Βόλος 1995.

¹¹ Στάθης, Γρηγόριος, Θ., *Οι Αναγραμματισμοί και τα Μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, έκδοση του Ιδρύματος Βυζαντινής Μουσικολογίας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Μελέται 3, Αθήνα 1979.

¹² Βλ.: Στάθης, Γρηγόριος, Θ., *Η Εξήγησις της Παλαιάς Βυζαντινής Σημειογραφίας και έκδοσις ανωνύμου συγγραφής του κώδικος Ξηροποτάμου 357 ως και επιλογής της Μουσικής Τέχνης του Αποστόλου Κώνστα Χίου εκ του κώδικος Δοχειαρίου 389, με μια προσθήκη από τον κώδικα E. B. E. 1867*, έκδοση του Ιδρύματος Βυζαντινής Μουσικολογίας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Μελέται 2, 1978 και ³1993, σελ. 107-109. Καραγκούνης, Κων/νος, Χαρίλ., «Ανάλυση και Διδακτική του Βυζαντινού Εκκλησιαστικού Μέλους» στα Πρακτικά του Πανελληνίου Συμποσίου, *Μουσική Θεωρία και Ανάλυση*, του Τμήματος Μουσικών Σπουδών της Σχολής Καλών Τεχνών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 337-372. Καραγκούνης, Κων/νος, Χαρίλ., «Τριλογία: Α. Χαρακτηριστικά της Ψαλτικής Τέχνης κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο - Β. Νέες τάσεις στη σημειογραφία και το μέλος της Ψαλτικής Τέχνης κατά τον ιθ΄ - ιθ΄ αιώνα - Γ. Οι από τον ιθ΄-ιθ΄ αιώνα αλλοιώσεις της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής και οι επιπτώσεις τους στη Θεία Λατρεία - Παράρτημα: Περίοδοι εξελίξεως της Ψαλτικής Τέχνης και οι κατά περιόδους ακμάσαντες Μελουργοί και διδάσκαλοι, που τη διαμόρφωσαν», στον Τόμο, *Α΄ Κύκλος Μουσικολογικών Διαλέξεων (Μάρτιος - Απρίλιος 2011) - ΠΡΑΚΤΙΚΑ*, έκδοση του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Βόλου, επιμέλεια εκδόσεως Κ. Χ. Καραγκούνης, Βόλος 2011, σελ. 69 - 108.

¹³ Βλ.: Καραγκούνης, Κων/νος, Χαρίλ., «Τριλογία...», ό.π., σελ. 80: «Όταν ένας μελουργός ήθελε να μελοποιήσει, δεν επινοούσε ο ίδιος τις μουσικές του φράσεις, αλλά μόνον επέλεγε τις προϋπάρχουσες μελωδίες από τον θησαυρό των "θέσεων". Κάτι τέτοιο δεν εθεωρείτο εντροπή, αλλά μεγίστη τιμή και λεγόταν "μίμησις" των προγενεστέρων διδασκάλων.» Και στη σελ. 82: «Αυτή η καύχηση των μελουργών, ότι

μελοποιητικής παραδόσεως.

Βεβαίως, για να είμαι ακριβής, ορισμένα φαινόμενα συγκρητισμού επισημαίνονται και κατά την περίοδο στην οποία αναφέρομαι, αλλά, όπως θα φανεί αμέσως, πρόκειται σίγουρα για μεμονωμένες περιπτώσεις, μουσικού εκλεκτικισμού, - ποτέ υβριδισμού- οι οποίες δεν γενικεύθηκαν ποτέ, ούτε και κατάφεραν να θίξουν την «μίμηση» και το «μελίζειν κατά "θέσεις"». Πρόκειται για μερικά -στην πραγματικότητα ελάχιστα- έργα, μετρημένα στα δάκτυλα της μιάς χειρός, των μεταβυζαντινών μελουργών Θεοφάνους Πατριάρχου Κωνσταντι-νουπόλεως του Καρύκη (β' τέταρτο ΙΣΤ' αι. - 1597)¹⁴ και Πέτρου Γλυκέος Πρωτοψάλτου του Μπερεκέτου (γ' τέταρτο ΙΖ' αι. - α' τέταρτο ΙΗ' αι.)¹⁵. Ο μεν Θεοφάνης είναι ο πρώτος ο οποίος «εισάγει εξωτερικής προελεύσεως μέλη στην καθιερωμένη έως την εποχή του ύλη των μουσικών πηγών. [Στην υπ' αριθμόν 334 υποσημείωση]: Ευρυτάτη ανθολόγηση στις πηγές γνωρίζει ένα Κράτημα, το οποίο χαρακτηρίζεται "εθνικόν," "εξωτερικόν," "Ισμαηλιτών"(Κουτλουμουσίου 449, αρχές ΙΗ' αι., φ. 204α), "μησχάλι"(Παντελεήμονος 1016, έτος 1728, φ. 328α)...»¹⁶ Ο Πέτρος Μπερεκέτης, πάλι, «είναι ο διδάσκαλος που με το έργο και την προσφορά του γεφύρωσε την παλαιά ψαλτική παράδοση με τη νέα τάξη πραγμάτων, η οποία δημιουργείται από τον ΙΗ' αιώνα και εντεύθεν στη μουσική της Ανατολικής Εκκλησίας»¹⁷. Ο Μπερεκέτης παραδίδει δύο εντυπωσιακές μελοποιήσεις του Χερουβικού ύμνου με εμφανέστατη την επίδραση της κοσμικής μουσικής στις κλίμακες αυτών. Πρόκειται για δύο περίφημα Χερουβικά του: α) σε ήχο Πλάγιο του Πρώτου, το οποίο σε πολλούς κώδικες επιγράφεται ως «ατζέμικον» και «φθορικόν»¹⁸ και β) σε ήχο Πλάγιο του Τετάρτου επτάφωνο, το οποίο

"μμούνται" τους προγενεστέρους αυτών διδασκάλους, χωρίς να καταφεύγουν σε καινοτομίες, διασφάλισε αναλλοίωτη την Ψαλτική Τέχνη έως σήμερα. Κατ' αυτόν τον τρόπο: • Εξασφαλιζόταν επί αιώνες η συνέχιση της παραδόσεως των Γενών της Μελοποιίας (το Ειμολογικόν διατηρήθηκε Ειμολογικόν, το Στιχηραρικόν παρέμεινε Στιχηραρικόν, το Παπαδικόν διασώθηκε ως Παπαδικόν.) • Διασφαλιζόταν η καθαρότητα των "θέσεων" από εξωτερικές προσμίξεις. Ούτε με την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Φράγκους και τους Οθωμανούς, ούτε με τη μακραίωνη υποδούλωση του ελληνισμού στους Τούρκους, δεν αλλοιώθηκε το γνήσιο εκκλησιαστικό μέλος. Αντιθέτως, κάτι τέτοιο το επέφερε η άγνοια, η αδιαφορία και ο εγωισμός των δύο τελευταίων αιώνων.»

¹⁴ Περί του Θεοφάνους Καρύκη βλ., Καραγκούνης, Κων/νος, Χαρίλ., *Η Παράδοση και Εξήγηση του Μέλους των Χερουβικών της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Μελοποιίας*, Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Μελέται 7, Αθήνα 2003, σελ. 291 - 295.

¹⁵ Περί του Πέτρου Μπερεκέτου βλ., Καραγκούνης, ό.π., 396 - 408.

¹⁶ Βλ.: Καραγκούνης, ό.π., σελ. 292 - 293.

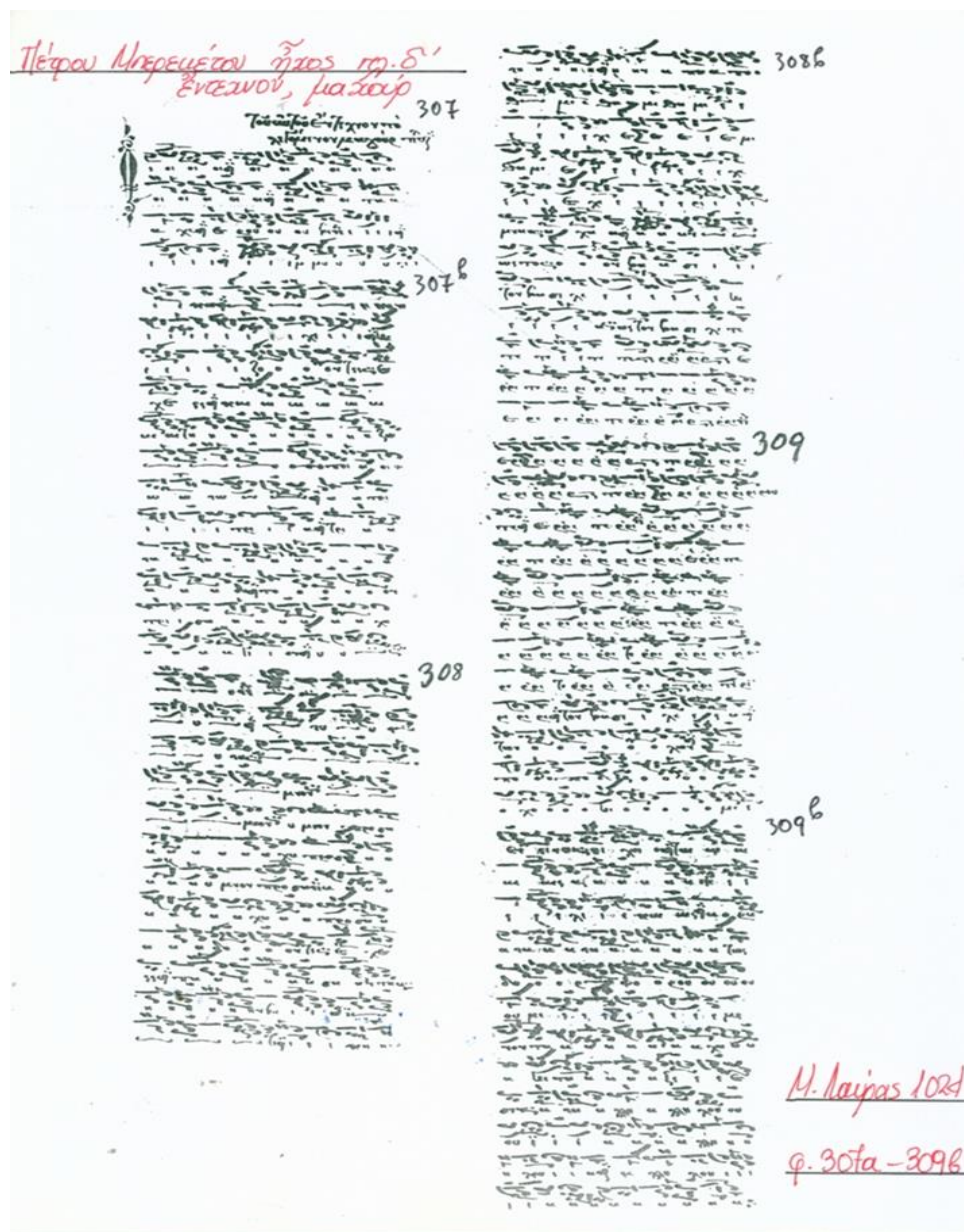
¹⁷ Βλ.: Καραγκούνης, ό.π., σελ. 396 - 397.

¹⁸ Βλ.: Καραγκούνης, ό.π., 401 - 403. Μεταφέρονται εδώ αυτούσιες οι μορφολογικές φύσεως σημειώσεις μου επ' αυτού: «Μορφολογικώς, το μέλος, αν και θεμελιωμένο στο φθόγγο ανανες της μαλακής διατονικής κλίμακος, εκτινάσσεται ευθύς εξ αρχής στην πενταφωνία του ήχου (στο Ατζέμ) και έως το τέλος της συνθέσεως εμμένει σε αυτή, με ελάχιστες και πολύ μικρές ανάπαυ-λες στη βάση του ήχου ή συχνότερα στη διφωνία της, όπου ο νανα και σπανιότερον στην τριφωνία της. Ακόμη και η τελική κατάληξη του

παραδίδεται με τον χαρακτηρισμό «μαχούρ»¹⁹. Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε αναφορά σε Μακάμ της αραβοπερσικής μουσικής, των οποίων ο Μπερεκέτης μιμείται την δομή των κλιμάκων τους, αλλά σε καμμία περίπτωση δεν καταστρατηγεί τον περί «αρμογής θέσεων» νόμο της βυζαντινής μελοποιίας. Δεν χωρά αμφιβολία ότι εδώ πρόκειται περί σοφής εφαρμογής -πιθανότατα ενστικτωδώς- των αρχών του εκλεκτικισμού.

τριπλού εφύμνιου πραγματοποιείται στην πενταφωνία του Πλαγίου του Πρώτου και μόνο μία μικρή καταληκτήριος θέση παρακαλέσματος επαναφέρει τη σύνθεση στη φυσική βάση αννανες. Η φωνητική έκταση της μελοποίησης είναι εξαιρετικώς μεγάλη. Περιττεύει η επίσημανση, ότι επιμένει σε οξείες περιοχές της κλίμακος, χωρίς, πάντως, να παρατηρούνται υπερβολές και εξεζητημένες ακρότητες. Ένα υπέροχο, ευφάνταστο Κράτημα παρεμβάλλεται στην οικεία θέση, προσθέτοντας ακόμη περισσότερα μεγαλοπρέπεια στο έργο. **Είναι γεγονός, ότι η μοναδική αυτή σύνθεση δεν μπορεί να συγκριθεί με καμμία από τις προγενέστερες, ούτε καν με τις μεταγενέστερες. Όμως, δεν πρέπει να θεωρηθεί ως κάτι τελείως ξεκομμένο από την υπάρχουσα παράδοση του μέλους των Χερουβικών. Οι μεταχειριζόμενες μελικές θέσεις είναι κλασσικές. Το μόνο που διαφοροποιείται, είναι οι βαθμίδες, όπου αρμόζονται οι θέσεις αυτές.** Πάντως, υπενθυμίζεται ότι σε όλα σχεδόν τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά Χερουβικά του Πλαγίου του Πρώτου ήχου υπάρχει μία τουλάχιστον θέση, η οποία οδηγεί σε κατάληξη επί της πενταφωνίας, ακριβώς όπως στην προκειμένη περίπτωση κάνει -σε μεγάλη, βεβαίως, έκταση- ο Πέτρος Μπερεκέτης. Από την άλλη πλευρά, το παρόν Χερουβικό αποδεικνύει τρανώς, ότι ο περίφημος Μπερεκέτης γνώριζε πολύ καλά, να ακροβατή μεταξύ εκκλησιαστικής και εξωτερικής μουσικής, χωρίς να καταστρέφει τις επιβαλλόμενες ισορροπίες.»

¹⁹ Βλ.: Καραγκούνης, ό.π., σελ. 405 - 406: «Το δεύτερο Χερουβικό του Μπερεκέτου σε ήχο Πλάγιο του Τετάρτου είναι μία ακόμη πρωτότυπος σύνθεση του περιφήμου μελουργού, η οποία γνώρισε εξ ίσου μεγάλη διάδοση στις πηγές. Συνοδεύεται από πολλές αναγραφές, οι όποιες είτε διευκρινίζουν τον ήχο της («επτάφωνον», «Μαχούρ») είτε τη χαρακτηρίζουν «έντεχνο», «ηδυτάτη», «ωραία», «δύσκολη» και άλλα σχετικά. Η ενδειξη «Μαχούρ» είναι όρος της αραβοπερσικής μουσικής και δηλώνει τον επτάφωνο Πλάγιο του Τετάρτου... Οι ιδιαιτερότητες της θαυμασίας αυτής δημιουργίας είναι: α) Χρησιμοποιεί την επί του φθόγγου νεαγίε διατονική κλίμακα, αλλά ανέρχεται πολύ νωρίς στον κύριο Τέταρτο ήχο με θέσεις αγια και από το «μυστικώς» εκτινάσσεται στην αντιφωνία της βάσεως. Από το σημείο αυτό εξελίσσεται ένα ακατάπαυστο παιγνίδισμα εναλλαγών από τις οξείες και οξύτατες φωνητικές περιοχές στις χαμηλές της τονικότητας και τις πολύ βαρείες, δεδομένου ότι τακτικώς το μέλος κατέρχεται ένα τετράχορδο κάτω από τον νεαγίε. β) Ο μελουργός συχνά μεταχειρίζεται χρωματικές μεταβολές. Το κάτω της βάσεως τετράχορδο είναι πάντοτε σκληρού χρώματος, ενώ δεν είναι σπανία και η μετατροπή του οξέος τετραχορδου σε χρωματικό. γ) Από τα άνωτέρω διαφαίνεται, ότι τα φωνητικά όρια της συνθέσεως είναι πολύ απομακρυσμένα μεταξύ τους. Ο μελουργος μεταχειρίζεται το εύρος δύο πλήρων κλιμάκων. Τα υψηλότερα σημεία εντοπίζονται στο εντυπωσιακό Κράτημα, ενώ ακόμη και στο τριπλό εφύμνιο η μελωδία κινείται σε υψηλές τονικότητες. Μόνο στην τελική θέση κατέρχεται στη θεμελιώδη τονικότητα του ήχου. Η σύνθεση είναι πραγματικώς ανεπανάληπτος. Ομοία αυτής δεν υπάρχει σε ολόκληρο το φάσμα της ψαλτικής παραδόσεως προ και μετά τον Μπερεκέτη. **Εν τούτοις, παρά τις όποιες εντυπώσεις για επιδράσεις από την εξωτερική μουσική, σοβαρότερα μελέτη δεν αφήνει καμία αμφιβολία για τον κοινό τρόπο, με τον οποίο ο μελουργος χρησιμοποίησε τις εμπνεύσεις του από τα κοσμικά μέλη, για να παραδώσει μία αμιγώς εκκλησιαστικού ύφους και ήθους μελοποίηση.»**

Το Χερουβικό σε «Μαζούρ» τοῦ Μπερεκέτου, ἀπὸ τὸ μουσικὸ χφ Μεγίστης Λαύρας 1024, ἀπὸ τὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν.

Γ'. Μουσικός Συγκρητισμός στη νεότερη και σύγχρονη Ψαλτική Τέχνη

Έρχομαι, λοιπόν, τώρα, στη νεότερη Ψαλτική Τέχνη, χρονική αφετηρία της οποίας ορίζεται το έτος 1814 (επινόηση της Νέας Μεθόδου αναλυτικής σημειογραφίας) και στη σύγχρονη Ψαλτική Τέχνη, την οποία εκλαμβάνω από τις αρχές του Κ' αιώνα έως σήμερα, με κριτήριο την διείσδυση της τεχνολογίας σε αυτήν και τις πρώτες καταγραφές ιεροψαλτικών εκτελέσεων σε δίσκους γραμμοφώνου. Βέβαια, το ζητούμενο πρέπει να αναζητηθεί και στην προ του 1814 εποχή, κατά την οποία επιχειρείται η απλούστευση της παλαιάς σημειογραφίας από τον Ιωάννη Τραπεζούντιο και έπειτα.

α) Μεταβυζαντινή Ψαλτική Τέχνη από τον ΙΗ' έως τον ΙΘ' αιώνα. Σε αυτήν την μεταβατική περίοδο, ως την πούμε προνεωτερική, έχουμε την γνωστή προσπάθεια των διδασκάλων της Ψαλτικής της εποχής να αναλύσουν την σημειογραφία, προκειμένου να καταγράψουν νεότερες προσωπικές τους μελοποιήσεις, οι οποίες δεν ήταν δυνατόν να καταγραφούν με την παλαιά στενογραφική παρασήμανση των μελών. Τη νέα αυτή σημειογραφική τάση -επεξηγηματική σημειογραφία²⁰ την χαρακτηρίζω- θεωρώ ως αίτιο και αφορμή για την απαρχή διεισδύσεως εξωτερικών στοιχείων στην Ψαλτική και την ολοένα και συστηματικότερη, έκτοτε δε αμετάκλητη, εισβολή μουσικού συγκρητισμού στην Ορθόδοξη Λατρεία της Ανατολής.

Επειδή και στο παρελθόν έχω ασχοληθεί με το ζήτημα αυτό, ως μου επιτρέπει ο αναγνώστης την κατάχρηση ενός εκτενούς παραθέματος από παλαιότερη δημοσιευμένη εργασία μου²¹, όπου επισημαίνονται βασικά στοιχεία - κλειδιά επί του θέματος του συγκρητισμού:

²⁰ Βλ. σχετικώς, Καραγκούνης, «Τριλογία...», ό.π., σελ. 87-88: «Ποιά είναι, όμως, τα χαρακτηριστικά της Εξηγηματικής φάσεως; Οι... σπουδαίοι διδάσκαλοι Ιωάννης Τραπεζούντιος, Δανιήλ Πρωτοψάλ-της, Πέτρος Λαμπαδάριος, Πέτρος Βυζάντιος και οι μεταγενέστεροι (προ της Νέας Μεθόδου), παραδίδουν τα έργα τους κατευθείαν στην επεξηγηματική σημειογραφία, που αυτοί επινόησαν ή μεταχειρίζονται. Παρατηρείται, δηλαδή, το φαινόμενο, ο κάθε διδάσκαλος να επινοεί και να εφαρμόζει το σύστημά του στις προσωπικές του εξηγήσεις ή μελοποιήσεις, ο μαθητής, πάλι, να παραλαμβάνει την μέθοδο του διδασκάλου του, να την απλουστεύει ακόμη περισσότερο -με συνέπεια, να συνθέτει και να εξηγεί κατά τον δικό του τρόπο- και ο επόμενος μετ' αυτόν να πράτ-τει τα ίδια. Ωστε, σε ορισμένες περιπτώσεις εντοπίζονται δύο και τρεις διαφορετικές σημειογραφικές εκδοχές του ίδιου μέλους. Βεβαίως, αυτός ο αναβρασμός, που επιφέρει ραγδαίες εξελίξεις, ακούγεται τρομακτικός και φαντάζει ως Βαβέλ, στην πράξη, όμως, συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Διότι, αφ' ενός μεν τα νεώτερα εξηγητικά συστήματα είναι αρρήκτως συνδεδεμένα μεταξύ τους, ως θεμελιωμένα και ριζωμένα στην από αιώνων αδιάσπαστη σημειογραφική παράδοση, αφ' ετέρου, οι εξηγητές και μελουργοί είναι σε θέση να διαβάζουν όλες τις επεξηγηματικές μεθόδους, προγενέστερες και μεταγενέστερες των δικών τους.»

²¹ Βλ.: Καραγκούνης, «Τριλογία...», ό.π., σελ. 90 και εξής.

« **Οι νέες τάσεις στο μέλος.**

ΙΗ' αιώνας, η εποχή των προσμίξεων: Κατά τον ΙΗ' αιώνα, η παρουσία των μεγάλων διδασκάλων Ιωάννου και Δανιήλ των Πρωτοψαλτών, Πέτρου Λαμπαδαρίου, Πέτρου Βυζαντίου και Ιακώβου Πρωτοψάλτου σηματοδοτεί μία νέα εποχή στο μελικό ύφος της Ψαλτικής Τέχνης. Πρόκειται για την τάση να αναμιγνύονται τα βυζαντινά μέλη με εξωτερικές μελωδίες, προερχόμενες από τον χώρο της αραβοπερσικής και τουρκικής μουσικής. Το φαινόμενο δεν είναι άγνωστο από παλαιότερες εποχές...

Ο Δανιήλ Πρωτοψάλτης και τα "σύμμικτα" μαθήματα: Θα μπορούσαν να παρατεθούν πλείστα όσα παραδείγματα και να αναφερθούν ικανές ιστορικές μαρτυρίες, που να επιβεβαιώνουν τους παραπάνω ισχυρισμούς. Μεταφέρονται μόνο χαρακτηριστικές μαρτυρίες, που αφορούν στον Δανιήλ Πρωτοψάλτη: Η εξής καταγράφεται σε μουσικό κώδικα των αρχών του ΙΘ' αιώνας *Δανιήλ Πρωτοψάλτης της Μεγάλης Εκκλησίας, μαθητής Παναγιώτου Χαλάτζογλου εν τω ιη' αιώνι, ο μόνος βαθύς εν τη μουσική και ο μόνος ευδοκίμησας εν τοις συμμίκτοις μαθήμασι. Σύμμικτα νόει τα έσω με τα έξω ηνωμένα της μουσικής.*²² Κατά τον Χρυσάνθο εκ Μαδύτων, *εις τα μέλη τούτου (ενν. του Δανιήλ) ευρίσκονται θέσεις καινότροποι και τοιαύται, οίας δεν μετεχειρίσθησαν ούτε οι προ αυτού ψαλμοδοί, ούτε οι μετ' αυτόν... επειδή δε ούτος επεχείρησε να εισαγάγη εις τα εκκλησιαστικά μέλη και εξωτερικά, άτινα δεν ήτο δυνατόν να γράφονται με τας παλαιάς της εκκλησιαστικής μουσικής θέσεις, ηναγκάσθη να νεωτερίζη...*²³ (εννοείται στη σημειογραφία και στις θέσεις). Είναι, άλλωστε, γνωστή η σχέση του Δανιήλ με τον Ζαχαρία Χανεντέ, σπουδαίο εκπρόσωπο της εξωτερικής μουσικής κατά τον ΙΗ' αιώνα, από τον οποίο διδάχθηκε "τα έξω" και στον οποίο δίδαξε τα της εκκλησιαστικής Ψαλτικής Τέχνης²⁴.

Μεγίστη είναι η συμβολή του Δανιήλ στην εξέλιξη της μουσικής παραδό-σεως και της ανανεώσεως και διαφοροποιήσεως των μελών κατά το β' ήμισυ του ΙΗ' αιώνας. Ο Γρ. Στάθης σημειώνει χαρακτηριστικώς: *Από των μέσων δε του ΙΗ' αιώνας έχομεν και διαφοροποιήσιν ουσιαστικήν εις την μουσικήν, όσον αφορά εις το στιχηραρικόν κυρίως μέλος. Έχομεν την γένεσιν του νέου στιχηραρικού μέλους τους Πέτρου Πελοποννησίου, ακολουθούντος τον Δανιήλ Πρωτοψάλτην. Η διαφοροποιήσις συνίσταται κυρίως εις την επικράτησιν συντομωτέρων μελών εν σχέσει προς τα παλαιά και η ολίγον κατ' ολίγον αποφυγή των συνθέσεων των πα-λαιών διδασκάλων. Και σήμερα ουσιαστικώς η εν τη*

²² Βλ. τον μουσικό κώδικα Ξηροποτάμου 318, γραμμένο μεταξύ των ετών 1810-1815 από τον Νικηφόρο Καντουνιάρη τον Χίο, αρχιδιάκονο Αντιοχείας, φ. 140α, όπου αλφαβητικός κατάλογος των κατά καιρούς ακμασάντων μελουργών.

²³ Χρυσάνθος εκ Μαδύτων, Αρχιεπίσκοπος Δυρραχίου, *Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής, ήτοι βιβλίον διδασκτικόν και πολύτιμον της Μουσικής Επιστήμης και σύγγραμμα περί της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Τεργέστη: Michele Weis 1832, σελ. XLIX.

²⁴ Παπαδόπουλος, Γεωρ., Ι., *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ήμιν Έκ- κλησιαστικής Μουσικής, και οι από τών Αποστολικών χρόνων άχρι τών ήμερών ήμων άκμάσαντες έπιφανέστεροι μελωδοί, ύμνογράφοι, μουσικοί και μουσικολόγοι*, Αθήνα: Κουσουλίνος - Αθανασιάδης 1890, σελ. 313 - 314.

λατρεία ψαλλομένη Βυζαντινή Μουσική είναι της παραδόσεως του β' ημίσεος του ΙΗ' αιώνας.²⁵ Και αλλού: Το Αναστασιματάριον και σχεδόν και το Δοξαστάριον (εννοείται του Πέτρου Πελοποννησίου) αποτελούν την καταγραφή της τρέχουσας τότε ασματολογίας, η οποία έκλινε προς το σύντομο... Το Αναστασιματάριον του Δανιήλ, όπως μας παραδόθηκε ολόκληρο στον κώδικα Ξηροποτάμου 374 (β' μισό ΙΗ' αι.)... αποτελεί αδιαμφισβήτητη απόδειξη για το ποια παράδοση κατέγραψε ο Πέτρος. Και χαρακτηρίζεται μάλιστα «ειρμολογικό» αυτό το νέο ύφος του στιχηραρικού μέλους: «*Αρχή συν Θεώ αγίω των ειρμολογικών αναστασίμων, ποίημα κυρ Δανιήλ λαμπαδαρίου*» (φ. 1α).²⁶

Η Επεξηγηματική σημειογραφία: Ως εδώ τα πράγματα δεν θα ήταν τόσο τραγικά. Όμως, δεν είναι τυχαίο το γεγονός, ότι οι προμνημονευθέντες διδάσκαλοι (Ιωάννης, Δανιήλ, Πέτρος, Ιάκωβος και οι λοιποί) έγιναν εισηγητές του νέου τύπου σημειογραφίας, της επεξηγηματικής, για την οποία έγινε λόγος ανωτέρω, στην προσπάθειά τους να καταγράψουν τα βυζαντινά μέλη με περισσότερα σημάδια. Όπως σημειώθηκε, κάθε ένας από τους εν λόγω μελουργούς και διδασκάλους παρέδωσε δικό του σύστημα επεξηγηματικής σημειογραφίας, ολοένα πιο αναλυτικό. Το φαι-νόμενο, όμως, αυτό των λιγότερο στενογραφικών συστημάτων είχε τις εξής συνέπειες: α) Αλλοιώθηκε η στενογραφία των "θέσεων". β) Η νέα γραφή είχε την δυνατότητα να καταγράφει και νέες μελωδίες, ξένες προς το μέλος των "θέσεων".

Συμπέρασμα: Η εξηγηματική σημειογραφία διευκόλυνε την επικράτηση των "σύμμικτων" μαθημάτων.

Σκοπιμότητα των αναλύσεων της σημειογραφίας: Λέγεται, λοιπόν, ότι, επειδή η μνημοτεχνική σημειογραφία ήταν πολύ δύσκολη και χρειαζόταν τριάντα <30> έτη, για να μάθει κανείς την Ψαλτική Τέχνη, επινοήθηκε η εξηγηματική σημειογραφία (και αργότερα η Νέα Μέθοδος), για να απλουστευθεί η διαδικασία εκμάθησής της εκκλησιαστικής μουσικής. Ίσως, όμως, είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα η παρατήρηση, ότι οι μεγάλοι διδάσκαλοι του ΙΗ' και αργότερα του ΙΘ' αιώνας κατέφυγαν σε νέου τύπου σημειογραφία, για να εξυπηρετήσουν τις προσωπικές τους επιλογές και προτιμήσεις, για ανάμιξη μελωδιών εξωτερικού ύφους και ήθους στο σώμα του γνησίου βυζαντινού μέλους.

²⁵ Στάθη, *Αναγραμματισμοί...*, ό.π., σελ. 57 και υποσημείωση 1.

²⁶ Στάθης, Γρηγόριος, Θ., «Πέτρος Λαμπαδάριος ο Πελοποννήσιος ο από Λακεδαίμονος - Η ζωή και το έργο του» στο Περιοδικό *Λακωνικά Σπουδαί* 7 (1983), [σελ. 108 - 125] σελ. 116 και υποσημείωση 1. Βλ. και του ίδιου, *Τα Χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής - Άγιον Όρος - Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινής Μουσικής των αποκεμένων εν ταις βιβλιοθήκαις των Ιερών Μονών και Σκητών του Αγίου Όρους*, τόμος Α', Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1975, σελ. 266, όπου συνοπτική περιγραφή του κώδικος Ξηροποτάμου 374, με τα σχόλια "Πλήρες το Αναστασιματάριον του Δανιήλ, «ειρμολογικόν», δηλαδή σύντομον εν σχέσει με το παλαιόν..., σημειογραφία η πρωτότυπος, μέλος λιτόν."

Παραδείγματα: Ως παραδείγματα θα υπενθυμίσω τις αργές Δοξολογίες σε Εβίτζ (Βαρύ επτάφωνο) του Δανιήλ, Μπεστενγκιάρ (Βαρύ τετράφωνο μετά νάου ήχου) του Ιακώβου, Σουζινάκ (Πλάγιο του Τετάρτου μικτό χρωματικό) του Γρηγορίου, Ατζέμ Ασηράν (Βαρύ επτάφωνο εκ του Ζω ύφεση του σκληρού διατόνου) του Χουρμουζίου και άλλες λιγότερο γνωστές. Σταδιακά, αυτή η τάση αρχίζει να γενικεύεται (π.χ. το Χερουβικό του Γρηγορίου και οι Πολυέλεοι του Χουρμουζίου και του Θεοδώρου Φωκαέως σε ήχο Λέγετο (μακάμ Σεγκιάχ), ο οποίος εκ παραδόσεως δεν χρησιμοποιείται σε μελοποιήσεις του Παπαδικού Γένους μελοποιίας. Με τους μελουργούς Νικόλαο Πρωτοψάλτη Σμύρνης, Πέτρο Φιλανθίδη, Μισαήλ Μισαηλίδη και άλλους η τάση αυτή εισβάλλει ως και στο Άγιον Όρος. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση εκδεδομένου βιβλίου Θείας Λειτουργίας μακαριστού αγιορείτου μοναχού, όπου όλες οι συνθέσεις Λειτουργικών παραδίδονται και με ονομασίες μακαμιών.

Το ανωτέρω παράθεμα περιγράφει, νομίζω, σαφώς την αλλαγή σκηνικού, η οποία συντελείται κατά τον ΙΗ΄ αιώνα στην Ψαλτική Τέχνη, τα δε φαινόμενα συγκρητισμού, τα άγνωστα στον χώρο της Ορθόδοξης Λατρείας επί μισή και πλέον χιλιετία, τώρα τείνουν να εξ-απλώνονται και, τελικώς, φθάνουν στο σημείο να θεωρούνται εν πολλοίς αυτονόητα, δεδομένα, να θεωρούνται παράδοση, επιγραφόμενη μεν στις πηγές ως «νεωτέρα», αλλά πλέον... παράδοση.

β) Νεώτερη Ψαλτική Τέχνη από το 1814 έως τις αρχές του Κ΄ αι. Έτσι, φθάνει το πράγμα στην τέλεια ανάλυση της σημειογραφίας, την Νέα Μέθοδο²⁷, η οποία μας καθιστά ελεύθερους να καταγράφουμε τα πάντα, να παρασημαίνουμε με αυτή κάθε μουσική φράση, ανεξαρτήτως της προελεύσεώς της ή του μουσικού «στυλ», που εκπροσωπεί. Έτσι, όμως, άνοιξε ο «ασκός του Αιόλου» για την Εκκλησιαστική Μουσική της Ανατολής, στην οποία, ολίγο κατ' ολίγο, παρεισέφρησαν -και συνεχίζουν να παρεισφρέουν- ξένα μελικά στοιχεία, τόσο στο παλαιό βυζαντινό και μεταβυζαντινό μέλος, αλλά ακόμη και σε αυτό το νεώτερο, που καθιερώθηκε με τους διδασκάλους του ΙΗ΄ αιώνας. Και, δυστυχώς, πλέον, δεν μπορούμε να μιλάμε για συγκρητισμό. Σπανίως παρατηρούνται διεργασίες μουσικού εκλεκτικισμού. Αντιθέτως, ο μουσικός υβριδισμός ολοένα απλώνεται, μάλιστα ανεξέλεγκτα και χωρίς ελπίδα για λήψη μέτρων ή επίσημης πρόνοιας κρατικής -αστείο πράγμα- ή συντονισμένης -σποραδικές και μεμονομένες απόπειρες βλέπουμε- εκκλησιαστικής μέριμνας.

²⁷ «**Η Νέα Μέθοδος Αναλυτικής Σημειογραφίας:** Αυτή η καλπάζουσα εξέλιξη (ενν. της εξηγηματικής σημειογραφίας) προλειπίνει, το έδαφος για την σύλληψη της ιδέας της Νέας Μεθόδου αναλυτικής σημειογραφίας, η οποία, όπως καθίσταται σαφές, αποτελεί το καταστάλαγμα όλων των προγενεστέρων εξηγητικών και εξηγηματικών προσπαθειών. Έχοντας, λοιπόν, το υπόβαθρο, οι Τρεις Διδάσκαλοι, Χρυσάνθος εκ Μαδύτων, Γρηγόριος Πρωτοψάλτης της Μ.Χ. Ε. και Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ της Μ.Χ.Ε., προχώρησαν στην τελική και οριστική εξήγηση των μελών, αφού πρώτα επινόησαν την Νέα Μέθοδο αναλυτικής καταγραφής του μέλους, θεμελιωμένη, πάντως, στην έως τότε σημειογραφική παράδοση.» Καραγκούνης, «Τριλογία...», ό.π., σελ. 88.

» **Εξωτερικές επιρροές στο βυζαντινό μέλος** ...με πηγή προέλευσης: Το δημοτικό τραγούδι. Την ανατολικοσιγγάνικη "εκτεθλυμένη", όπως θα έλεγαν οι Πατέρες, μουσική παράδοση. Την τουρκοαραβοπερσική μουσική των μακαμιών. Τις φραγκολεβαντινικές, κατά τον Σίμωνα Καρά, δυτικόφερτες καντάδες. Την πολυφωνική δυτική μουσική.

Μια τελευταία μαρτυρία: Ο ιατρός Νικόλαος Βασιλειάδης στην μελέτη του "Ο Ρυθμός εν τη Εκκλησιαστική Μουσική, ο ποιητικός και ο μουσικός", την οποία κατέθεσε στην ΞΓ' Συνεδρίαση του "Εν Κωνσταντινουπόλει Εκκλησιαστικού Μουσικού Συλλόγου" στο ξεκίνημα του Κ' αιώνας, περιγράφει σαφώς την ανωτέρω περιγεφείσα κατάσταση, δυστυχώς με μελανά χρώματα: *Εκ των λοιπών μουσικών η επιδράσασα πλειότερον επί της ημετέρας εκκλησιαστικής, εις πολύ όμως μεταγενεστέρους χρόνους... ήτο η τουρκική. Γνωστόν είναι, ότι πολλοί των παρ' ημίν ιεροψαλτών εσύχναζον εις Μεμβλεχανέδες και συνήπτον στενάς σχέσεις μετά τούρκων χανεντέδων. Εντεύθεν παρέλαβεν η εκκλησιαστική μουσική και τους ξενικούς εκείνους λαρυγγισμούς και τους τρόπους τους οθνείους, τους οποίους δυστυχώς φυλάττει και σήμερον ακόμη υπό ονόματα καθαρώς τουρκικά. Κυρίως όμως αι μιμήσεις ταύτης εγίνοντο εις τα αργά παπαδικά μέλη, των οποίων αυτή η φύσις ήτο επιδεκτική και εύκαιρος.»²⁸*

γ) **Σύγχρονη Ψαλτική Τέχνη από τις αρχές του Κ' αιώνα έως σήμερα.** Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, εάν ψάξει κανείς προσεκτικά, σίγουρα θα επισημάνει αξιοπρόσεκτα φαινόμενα μουσικού εκλεκτικισμού στην σύγχρονη Ψαλτική Τέχνη. Προσωπικώς, θεωρώ ύψιστη έμπνευση του αείμνηστου Άρχοντος Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. Κωνσταντίνου Πρίγγου -όσο και αν διατηρώ πολλές άλλες επιφυλάξεις-, να παρεμβάλει και να προσαρμόσει στην λέξη «μυστικώς» τού Χερουβικού του σε ήχο Τρίτο ολόκληρη μουσική φράση δανεισμένη αυτούσια από την διάσημη *Major Soprano Aria Casta Diva*, της κλασσικής όπερας *Norma* του Vincenzo Bellini. Εντούτοις, πολύ περισσότερο, σε μεγαλύτερο βαθμό και εν πολλοίς ανεξέλεγκτα, είναι τα φαινόμενα μουσικού υβριδισμού στην σύγχρονη Ψαλτική, τα οποία οφείλονται πότε σε άγνοια, πότε σε αδιαφορία και πολλές φορές, δυστυχώς, σε αθεράπευτο εγωκεντρισμό των λειτουργών και εκφραστών της λατρευτικής μουσικής. Φυσικά, οι επιπτώσεις είναι πολλές και δυσάρεστες. Μεταφέρω πάλι ένα απόσπασμα παλαιότερης μελέτης μου και με αυτό θα ολοκληρώσω την παρούσα εργασία.

α) Συνέπειες του μουσικού υβριδισμού στην μελοποιία:

« Ο κάθε επίδοξος μελουργός, όταν σήμερα αποπειράται να μελοποιήσει:

• Θεωρεί κλοπή την χρήση κλασσικών μελικών "θέσεων" και εντρέπεται γι' αυτό που οι παλαιοί εκαυχόντο. Όταν σε μία μελοποίηση συναντήσει μία γνωστή "θέση", λέγει χαρακτηριστικώς "αυτή η θέση είναι κλεμμένη από τον (δείνα)...".

²⁸ Παράρτημα Εκκλησιαστικής Αληθείας (Π.Ε.Α.) Γ' (1900) [σελ. 7 - 26], το απόσπασμα από την σελ. 19. Βλ.: Καραγκούνης, «Τριλογία...», ό.π., σελ. 93.

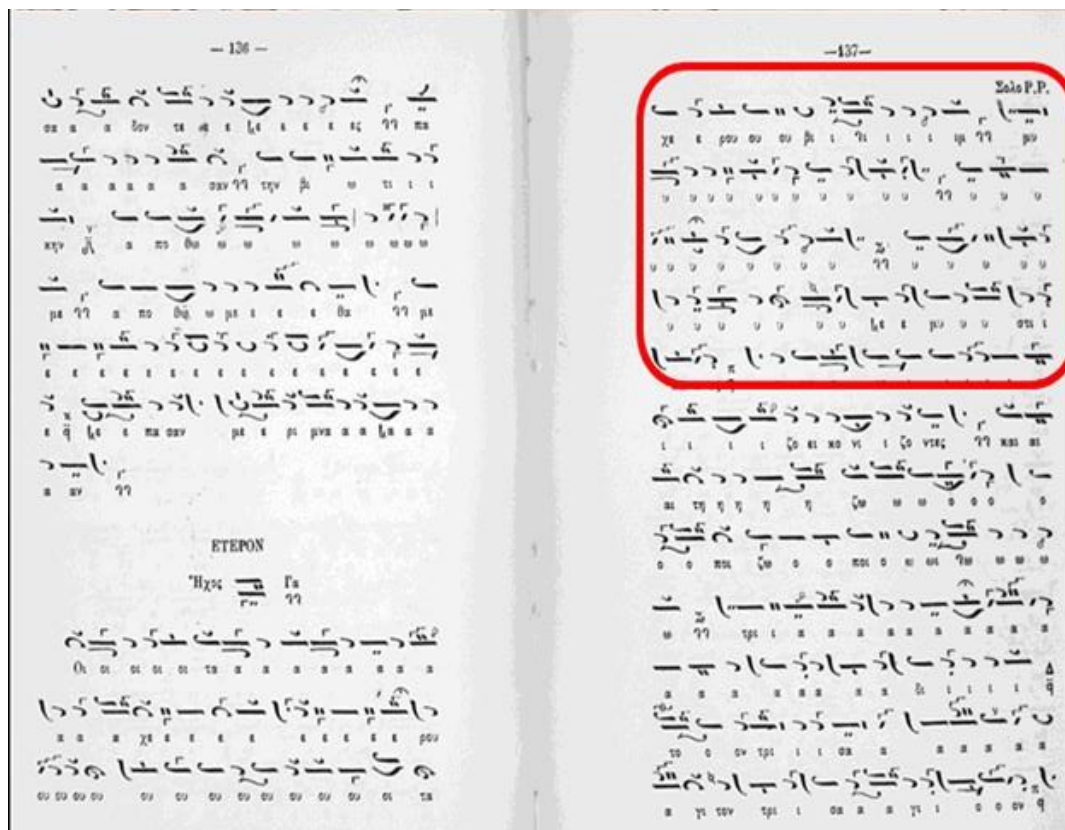
♦ Αναζητεί την πρωτοτυπία, γεγονός το οποίο αποτελεί την αγωνία κάθε είδους κοσμικής μουσικής... Το σύστημα, όμως, των "θέσεων" είχε απαλλάξει τους παλαιούς διδασκάλους από τέτοια άγχη.

♦ Δημιουργεί άνοστα συνήθως μουσικά μοτίβα, ξένα προς την μελική παράδοση των "θέσεων".

♦ Καταφεύγει σε μικτές κλίμακες και συχνές μεταβολές του μέλους, μεταπηδώντας από γένος σε γένος και από χρωματισμό σε χρωματισμό, δήθεν για να επιτύχει το "μελοποιείν κατ' έννοιαν". Αυτά τα ονοματίζει και με ονομασίες αραβοπερσικών μακαμιών, συνήθως λανθασμένες, να προσποιηθεί ευρυμάθεια.

♦ Φορτώνει τα εκκλησιαστικά μέλη με δυσεκτέλεστα δίγοργα και τρίγορ-γα, με φθορές και χρώες, με φωνητικούς μετεωρισμούς σε τονικές ακρότητες, με αναίτιες μεταβολές της χρονικής αγωγής και με εξεζητημένα ισοκρατήματα.

♦ Παραδίδει μαθήματα-εκτρώματα, τα οποία οι άλλοι -ούτε ο ίδιος πολλές φορές- δεν είναι σε θέση να εκτελέσουν, στερώντας από τα έργα του την ευλογία, να ψάλλονται από Χορούς Ψαλτών κατά την έκπαλαι χορική ψαλτική παράδοση. »

Το Χερουβικό του Αρχοντος Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. Κωνσταντίνου Πρίγγου (από τη Θεία Λειτουργία που εκδόθηκε στο όνομά του στα 1973). Στην ίδια έκδοση, η ίδια μουσική φράση απαντά σε δύο ακόμη μελοποιήσεις Χερουβικών, όλα σε Τρίτο ήχο

β) Συνέπειες του μουσικού υβριδισμού στην ιεροψαλτική πρακτική:

« Αλλά και ο απλός ιεροψάλτης, ευρισκόμενος στο ιερό αναλόγιο, παρασύρεται από όσα αμφιβόλου ποιότητας και με την βοήθεια της τυπο/ηχοεκδοτικής τεχνολογίας σωρηδόν εκδίδουν και κυκλοφορούν οι δάσκαλοι - μελοποιοί και παρουσιάζει την εξής μουσική συμπεριφορά:

♦ Κατά τον Παπαδιαμάντη, "ανοίγει τα βιβλία και τα λέγει στα κουτουρού".

♦ Για κάθε Χερουβικό, Κοινωνικό, "Δύναμις...", αλλά και για κάθε "Κύ-ριε ελέησον", "Σοι Κύριε", ακόμη και "Αμήν" δημιουργεί έναν αυτοσχεδιασμό της στιγμής, έναν "αμανέ", και τον εκτελεί γεμάτος αυτοϊκανοποίηση και αυταρέσκεια.

♦ Έχει καταργήσει τον ρυθμό, ψάλλοντας, όχι απλώς αργά, αλλά άνευ ρυθμικής αισθήσεως. Δηλαδή, οι μουσικοί φθόγγοι δεν έχουν συγκεκριμένη διάρκεια, αλλά εκτελούνται κατά βούληση. Πουθενά, όμως, στην ορθόδοξη ψαλτική παράδοση δεν υπάρχει άρρυθμο και αυτοσχεδιαστικό μέλος. Υπάρχουν χιλιάδες βυζαντινά και μεταβυζαντινά μουσικά χειρόγραφα. Υπάρχουν εκατοντάδες χιλιάδες μελοποιήσεις δέκα αιώνων μελοποιίας. Ούτε ένα μέλος άρρυθμο δεν έχει γραφεί. Ούτε μία σχετική μαρτυρία δεν έχει επισημανθεί. Ακόμη και οι Καλο-φωνικοί Ειρμοί έχουν μέλος και ρυθμό. Ο αυτοσχεδιασμός είναι μία εξαιρετικώς σπουδαία μουσική πρακτική, αλλά ανάρμοστη στην ορθόδοξη λατρευτική πράξη.

♦ Έχει καταργήσει το χορικό μέλος και υπηρετεί τον Πρωτοψαλτισμό. Ψάλλοντας εκτός μουσικών βιβλίων και αυτοσχεδιαστικώς, πως να δημιουργήσει Χορό Ψαλτών, με τον οποίο θα πρέπει να συγχρονισθεί, να συμπάλει, να υποτάξει το "εγώ" του στο σύνολο, να κρύψει διά της χριστομιμήτου ταπεινώσεως την δική του φωνή στο χορικό άσμα; Ο Πρωτοψαλτισμός είναι η σύγχρονη μάστιγα της Θείας Λατρείας. Είναι αυτός που απογυμνώνει τα ιερά μας αναλόγια από νέους... Είναι αυτός, ο οποίος, με τέλεια αδιαφορία για την μουσική παράδοση, αυθαιρέτως και αιρετικώς εισήγαγε όργανα και ηλεκτρονικούς ισοκράτες στους Ναούς...

♦ Έχει διαφθείρει τελειώς την εκφωνητική παράδοση. Δυστυχώς, στην μουσική αυτή "αμετροπέπεια" ακολουθούν και πολλοί κληρικοί...

♦ Έχει εκφυλίσει την χρονική αγωγή των τροπαρίων και των μελών. Όσο αυτά φορτώνονται με άχρηστες προσμίξεις, τόσο δυσκολότερη γίνεται η φωνητική και αναπνευστική απόδοσή τους, τόσο βραδύτερη και "αγκομαχητή" καταντά η χρονική αγωγή. Αποτέλεσμα; Περικόπτει ζωτικής σημασίας λατρευτικές πράξεις και ύμνους, προκειμένου να τελειώσει την ακολουθία στην ώρα της... »

γ) Επιπτώσεις του μουσικού υβριδισμού στην πνευματικότητα των συντελεστών της Θείας Λατρείας και του εκκλησιάσματος:

« Όλες οι ανωτέρω διαπιστώσεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Ψαλτική Τέχνη εξελίχθηκε, τελικώς, σε αυτοσκοπό για τους Ιεροψάλτες και έπαψε να λειτουργεί ως αναγωγικό και σωστικό μέσο. Η πνευματικότητα έδωσε τη θέση της στον εγωισμό, την εμπάθεια, τον ανταγωνισμό, την άρνηση αποδοχής της διαφορετικότητας, άρα και της

αποδοχής της ιδιότητας του Αγίου Πνεύματος να κατανέμει ποικιλοτρόπως τα Χαρίσματα προς διακονίαν. Έτσι προέκυψαν διαφωνίες και έριδες ανούσιες: Έριδες περί ύφους, έριδες επί θεωρητικών ζητημάτων, έριδες για τα πρωτεία, έριδες για τους διδασκάλους. Όλοι, πλέον -ιεροψάλτες και κληρικοί- στερούμαστε λατρευτικής διακρίσεως, υπακοής και υποταγής στην λειτουργική παράδοση, στερούμαστε λατρευτικής υπομονής, αντιμετωπίζουμε την λατρεία διεκπεραιωτικώς και δημοσιοϋπαλληλικώς ως υποχρέωση. Φαίνεται, ότι "η των πολλών αγάπη ενύγη", ενώ ισχύει, δυστυχώς, στην κυριολεξία το αρχαίο απόφθεγμα: "των οικιών ημών εμπιμπραμένων, ημείς άδωμεν..." ...Επιπλέον, έχει δημιουργηθεί παρανόηση -από κληρικούς και ιεροψάλτες- του ρόλου, του σκοπού, του ήθους και της πνευματικότητας των λατρευτικών συνάξεων. Καλλιεργείται η λειτουργική αδιακρίσια. Μεταχειριζόμαστε με όμοιο τρόπο τους καιρούς της δοξολογικής προσευχής και τις πανιερές στιγμές της τελέσεως Μυστηρίων, κατά τις οποίες η κτίσις καθαγιάζεται από τις ασύλληπτες Ενέργειες του Αγίου Πνεύματος. Περισ-σότερο από όλα έχει επιβαρυνθεί η Θεία Λειτουργία.

Αντί να χειραγωγούμε προς την σωστή κατεύθυνση, αυτάρεσκα και εγωιστι-κά παρασύρουμε σε όλεθρο τους πιστούς, που μας εμπιστεύονται τις προσευχές και την ψυχή τους. Ως ιεροψάλτες και ως κληρικοί, αποπροσανατολίζουμε τον πιστό λαό του Θεού, τον στρέφουμε στον γκρεμό διά της ραθυμίας, που του προκαλούμε. Διεκδικούμε εγωιστικώς την προσοχή του και την αποσπούμε από την προσήλωση στην Τρισήλιο Θεότητα. Του απαγορεύουμε να προσευχηθεί. Αντί να βοηθήσουμε να καθαρίσει ο νους του, για να προσεγγίσει τα μυστήρια της ενσάρκωσεως, της ολοσώμου ταφής, της διαμελίσεως ή της αναστάσεως του Κυρίου, του γεμίζουμε το νουν με παράσιτα και παρεμβολές. Γι' αυτό οι ναοί μας αδειάζουν, γιατί οι πιστοί έρχονται και φεύγουν κενοί και δεν ευρίσκουν τον λόγο να ξανάλθουν. Γιατί με όλα τα παραπάνω διώχνουμε την Χάρη του Θεού, την καθιστούμε ανενεργή. Μόνο αυτή, όμως, μπορεί να γεμίσει τους ναούς, όχι για να υπάρχει "πελατεία", αλλά για να δημιουργηθεί η "Καινή Κτίσις" της Βασιλείας του Θεού. Γι' αυτό έχουν περιθωριοποιηθεί οι νέοι και αποζητούν άλλα υποκατάστατα... Ο λαός του Θεού δεν βαριέται να εκκλησιαστεί, αποφεύγει να κακοποιηθεί. Ο χρόνος της ζωής είναι ελάχιστος και γίνεται λιγότερος λόγω των βιοτικών αναγκών. Πολλοί επιλέγουν να τον αξιοποιήσουν εκτός Λατρείας, θεωρώντας ότι η τελευταία είναι πλέον άχρηστη. Αδυνατούν να κατανοήσουν ότι χωρίς την μυστηριακή συμμετοχή στη Λατρεία δεν υφίσταται αγιασμός και σωτηρία και ευθυνόμαστε γι' αυτό... »

Δ'. Αντί Επιλόγου

Ο μουσικός συγκρητισμός στην Ψαλτική Τέχνη έχει διέλθει από ποικίλες φάσεις, όμως, στη σύγχρονη λατρευτική μουσική συχνά απολήγει σε έναν εκτρωματικό υβριδισμό. Όταν και όπου συμβαίνει αυτό, η Λατρεία και ο Λατρευόμενος υβρίζονται, οι μουσικές-καλλιτεχνικές επιπτώσεις είναι πολλές, οι πνευματικές, όμως, είναι τραγικές. Ας μην λησμονούμε, ότι τιμωρία των υβριδίων είναι η στειρότητα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αλυγιζάκης, Άντ., *Θέματα Έκκλησιαστικής Μουσικής*, εκδόσεις Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1978.

Βουρλής, Αθ., Θ., *Δογματικοθητικά όψεις της Όρθοδόξου Ψαλμωδίας*, Αθήναι 1991.

Βυλερμόζ Έμυλ, *Ιστορία της Μουσικής*, έλληνική μετάφραση Γιώργος Λεωτσάκος, Αθήναι 1979.

Γαλίτης, Άντ., Γ., *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, (μετάφραση), τόμος Δ΄, εκδόσεις «Τὸ Περιβόλι τῆς Παναγίας», Θεσσαλονίκη 1987.

Δημητρόπουλος Παν., Χ., «Θέλησις», λήμμα στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία (Θ.Η.Ε.)*, τόμος 6, στήλες 132 - 134.

Θεοδώρου Εὐάγ., «Ἐλευθερία», λήμμα στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία (Θ.Η.Ε.)*, τόμος 5, στήλες 560 - 563.

Καλεῶδης Πατρίκιος, Ἴωσ., Ἀρχιμανδρίτης, *Κώδιξ Εἰδικῶν Θεμάτων Ἐκκλησιαστικῆς Τάξεως καὶ Ἐθιμοτυπίας, κατὰ τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος κυρίως ἰσχύοντα, ἤτοι Εἰδικῶν Τελετουργικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἢ περὶ Ἱερᾶς Αἰσθητικῆς Δοκίμιον*, εκδοσις Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τύποις «Ἀποστολικῆς Διακονίας», Αθήναι 2009.

Καραγκούνης, Κων., Χαρίλ., «Ἀνάλυση καὶ Διδακτικὴ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μέλους» στὰ Πρακτικὰ τοῦ Πανελληνίου Συμποσίου, *Μουσικὴ Θεωρία καὶ Ἀνάλυση*, τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 337-372.

Καραγκούνης Κων., Χαρίλ., *Ἡ Καταγωγὴ τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς - Ἐράνισμα Μαρτυριῶν*, ἔκδοση τοῦ Συλλόγου «Ἐρευνας, Διάσωσης, Ριζικῆς Ἀποκατά-στασης τῆς Μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων -Ε.Δ.Ρ.Α.Μ.Ε.- Παναγιώτης Ἀχειλᾶς», Βόλος 1995.

Καραγκούνης Κων., Χαρίλ., *Ἡ Παράδοση καὶ Εξήγηση τοῦ Μέλους τῶν Χερουβικῶν τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Μελοποιίας*, Ἴδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Μελέται 7, Αθήνα 2003.

Καραγκούνης, Κων., Χαρίλ., «Τὰ Ὀρθόδοξα Συναξάρια ὡς ἄμεσες καὶ ἔμμεσες πη-γές τῆς αὐτοδύναμης ἐπιστήμης "Μουσικολογία τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης" καὶ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων τῆς», εἰσήγηση στὸ 5th International Musicological Conference "Musical Romania and the neighbouring cultures: traditions, influences, identities". Regional Association for the Balkan Countries of the International Musicological Society (IMS), Iași, Romania, July 4-7, 2013.

Καραγκούνης, Κων., Χαρίλ., «Τριλογία: Α. Χαρακτηριστικά τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης κατὰ τὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ περίοδο - Β. Νέες τάσεις στὴ σημειογραφία καὶ τὸ

μέλος τῆς Ψαλτικῆ Τέχνης κατὰ τὸν ιθ' -ιθ' αἰῶνα - Γ. Οἱ ἀπὸ τὸν ιθ' -ιθ' αἰῶνα ἀλλοιώσεις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς καὶ οἱ ἐπιπτώσεις τους στὴ Θεία Λατρεία - Παράρτημα: Περίοδοι ἐξελίξεως τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ οἱ κατὰ περιόδους ἀκμάσαντες Μελουργοὶ καὶ διδάσκαλοι, ποὺ τὴ διαμόρφωσαν», στὸν Τόμο: *Α' Κύκλος Μουσικολογικῶν Διαλέξεων (Μάρτιος - Ἀπρίλιος 2011) - ΠΡΑΚΤΙΚΑ*, ἔκδοση τοῦ Συνδέσμου Ἱεροναλτῶν Βόλου, ἐπιμέλεια ἐκδόσεως Κ. Χ. Καραγκούνης, Βόλος 2011, σελ. 69 - 108.

Λαγγῆς Ματθαῖος, Ἐπίσκοπος Οἰνῆς, *Μέγας Συναξαριστὴς τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας*, τόμοι Α' - ΙΔ', Ἀθήναι: ⁵1981.

Μαντζαρίδης Γεώρ., Ἰ., *Μαθήματα Χριστιανικῆς Ἠθικῆς*, ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1986.

Μεταλληνὸς Γεώρ., Δημ., *Ἀρμόνιον καὶ Ὁρθόδοξος Πνευματικότης (Τὸ πρόβλημα τῆς χρήσεως μουσικῶν ὀργάνων ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ Λατρείᾳ)*. Ἐκδόσεις «Ὁρθόδοξος Τύπος», Ἀθήναι 1970, ἐργασία δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον στὴν Ἐφημερίδα «Ὁρθόδοξος Τύπος», στὰ φύλλα 1.11.1969, 20.11.1969, 10.12.1969, 1.1.1970 καὶ 20.1.1970.

Μπερδιάγιεφ Ν., *Περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου*, μετάφραση Μητροπολίτου Σάμου Εἰρηναίου, Ἀθήναι 1950.

Παπαδημητρίου Κωνσταντῖνος, *Τὸ μουσικὸν ζήτημα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήναι 1921.

Παπαδόπουλος, Γεωρ., Ἰ., *Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς (1 - 1900)*, Ἀθήναι 1904.

Παπαδόπουλος, Γεωρ., Ἰ., *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὕμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι*, Ἀθήνα: Κουσουλίνος - Ἀθανασιάδης 1890.

Στάθης, Γρ., Θ., *Ἡ Ἐξήγησις τῆς Παλαιᾶς Βυζαντινῆς Σημειογραφίας καὶ ἔκδοσις ἀνωνύμου συγγραφῆς τοῦ κώδικος Ξηροποτάμου 357 ὡς καὶ ἐπιλογῆς τῆς Μουσικῆς Τέχνης τοῦ Ἀποστόλου Κώνστα Χίου ἐκ τοῦ κώδικος Δοχειαρίου 389, μετὰ μίᾳ προσθήκῃ ἀπὸ τὸν κώδικα E.B.E. 1867*, ἔκδοση τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Μελέται 2, 1978 καὶ 1993³.

Στάθης, Γρ., Θ., *Οἱ Ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ Μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας*, ἔκδοση τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Μελέται 3, Ἀθήνα 1979.

Στάθης, Γρ., Θ., *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος - Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμέ-νων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν Ἱερῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμοι Α' - Γ', Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1975 - 1993.

Χρυσανθος εκ Μαδύτων, Αρχιεπίσκοπος Δυρραχίου, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, ἤτοι βιβλίον διδακτικὸν καὶ πολύτιμον τῆς Μουσικῆς Ἐπιστήμης καὶ σύγγραμμα περὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Τεργέστη: Michele Weis 1832.

Πολιτισμική Ορθοδοξία, μια βολική αλλά προβληματική ταυτότητα

Πρωτ. π. Βασίλειος Θερμός
Αναπληρωτής Καθηγητής με γνωστικό αντικείμενο Ποιμαντική

Η Εκκλησία πάντοτε σαρκώνεται μέσα σε συγκεκριμένο πολιτισμό. Όπως ο Ενανθρωπήσας Λόγος ενσωματώνει την ατομική ετερότητα, έτσι και αυτή αγκαλιάζει την συλλογική ετερότητα. Κατά την σάρκωσή της αυτή δίνει γένεση σε πολιτισμικά δημιουργήματα: τέχνη, γραμματεία, καθημερινή κουλτούρα. Υπάρχει, άραγε, ενδεχόμενο το πολιτισμικό στοιχείο, αντί να υπηρετεί ταπεινά, να επισκιάσει το εκκλησιαστικό μήνυμα;

Αν θέλουμε να είμαστε ρεαλιστές, πρέπει να παραδεχθούμε ότι πάντοτε συμβαίνει μια *αναμέτρηση*. Από τη μια βρίσκεται η δύναμη του πολιτισμού την οποία αντλεί από α) τη συνήθεια και τα αυτονόητα της κουλτούρας (συνήθως κοινωνιολογικής φύσεως), β) την αισθητική, δηλαδή την ατμόσφαιρα και το συναίσθημα, γ) την 'παράδοση' νοούμενη ως χρέος προς τους προγόνους. Από την άλλη όχθη έχουμε την Θεολογία, την Εκκλησιολογία, την Λογική Λατρεία.

Ποια πλευρά θα επικρατήσει στην αναμέτρηση; Η δύναμη του πολιτισμού φέρνει αντίσταση, με κίνδυνο να κερδίσει τη μάχη ο πολιτισμός. Αλλά είναι ανάγκη να αποτελεί *ύψιστο κριτήριο η αλήθεια*, όχι ο πολιτισμός. Η κουλτούρα, ως ανθρώπινο έργο, έχει ως αποστολή να παραδοθή ώστε να μεταμορφωθεί. Την καταστροφική νίκη του πολιτισμού θα συζητήσουμε σε αυτή την εισήγηση.

Στην Ελλάδα η πολιτισμική Ορθοδοξία διαθέτει ισχυρό παρελθόν. Αυτό εδράζεται στην στενή και μακραίωνη σύνδεση έθνους και Εκκλησίας, στην αναβίωση της ελληνικότητας κατά τον εικοστό αιώνα (οπότε εξυμνήθηκε η λαϊκή τέχνη και η λαϊκή 'ψυχή', με σημαντικό τον ρόλο της ποίησης), καθώς και στην πόλωση μεταξύ του ιθαγενούς και του νεωτερικού (μια πόλωση η οποία αποτυπώνεται στον πολιτισμικό δυισμό του εικοστού αιώνα, και εν τέλει στον πολιτικό διχασμό). Στην τελευταία αυτή περίπτωση η υπεράσπιση του πολιτισμικού ιδεολογικοποιείται και αυτοδοξάζεται ως μορφή αντίστασης στην ομογενοποίηση, στο 'σύστημα, στην αλλοτρίωση.

Για τους λόγους αυτούς η πολιτισμική Ορθοδοξία ανθεί στον τόπο μας, καθώς και σε άλλες χώρες παραδοσιακά ορθόδοξες (Ρωσία, Σερβία, Ρουμανία). Εκεί, όμως, λόγω του κομμουνιστικού παρελθόντος, σπανίζουν οι περιπτώσεις άθεων ή αγνωστικιστών που είναι πολιτισμικά ορθόδοξοι. Υπ' αυτή την έννοια η Ελλάδα αποτελεί μοναδική περίπτωση.

Έχουμε συμπολίτες μας οι οποίοι δηλώνουν ορθόδοξοι πιστοί, αλλά είτε δεν ξέρουν τι πιστεύουν, είτε πιστεύουν απόψεις καταφανώς ασύμβατες με την ορθόδοξη πίστη. Αυτοί γίνονται ανάδοχοι σε βαπτίσεις! Και διαπαιδαγωγούν και τα δικά τους παιδιά, αντίστοιχα!

Κατ' εμέ η κραυγαλέα αυτή αντίφαση δείχνει πως κάθε γενιά παραλαμβάνει από τους γονείς και τους παππούδες έναν ληξιαρχικό χριστιανισμό, που χρησιμεύει σε δύο κυρίως πράγματα: στη *δημιουργία εθνικής ταυτότητας* και στη *συμβατική 'ευλογία' των καίριων ορόσημων της ζωής* (γέννηση, γάμος, θάνατος). Στο μόρφωμα αυτό προστίθεται και η μεταμοντέρνα πινελιά: οι πολιτισμικά ορθόδοξοι, ως γνήσια παιδιά της εποχής τους, όταν εκκλησιάζονται και προσεύχονται το κάνουν με στόχο την ψυχολογική εμπειρία, κυρίως εκείνη της ηρεμίας. Μια τέτοια επιδίωξη συμβιβάζεται άριστα με άθεη 'πίστη' και με θρησκευτικά αντιφατική ζωή.

Παλαιότερη έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς¹ σχολιάζει: «Η γενική εικόνα που διαμορφώνεται απέναντι στη θρησκεία είναι η εξής: εάν εξαιρεθεί η (μικρότερη συγκριτικά) μερίδα των νέων που δεν έχει 'πειστεί' ότι υπάρχει Θεός και η οποία δηλώνει ξεκάθαρη αδιαφορία προς τη θρησκεία, οι υπόλοιποι δείχνουν ότι η ανάγκη να πιστεύουν κάπου, τους κρατά σε μια σχετικά χαλαρή (αλλά σταθερή) σχέση με ορισμένες εκκλησιαστικές πρακτικές, η οποία εκφράζεται μέσω του σποραδικού εκκλησιασμού ή της νηστείας, με έναν τρόπο που δείχνει περισσότερο μια ανάγκη να τα 'έχουν καλά με το Θεό', παρά μια εγγενή επιθυμία κατάνυξης και συνομιλίας μαζί Του. Με ένα σχετικά αυτοματοποιημένο τρόπο, υποβοηθούμενο και από πολιτισμικά τελετουργικά (όπως π.χ. εκείνο της Μεγάλης Εβδομάδας), όταν περνούν από την εκκλησία 'ανάβουν και ένα κερί'».

Θα πρέπει, νομίζω, να δούμε όλα αυτά τα δεδομένα ως συνέπεια του γεγονότος ότι εν γένει η ελληνική κοινωνία διατηρεί τα πρωτεία των θρησκευτικών αντιφάσεων. Ίσως να είναι η πρώτη στην Ενωμένη Ευρώπη ως προς τη δήλωση θρησκευτικής πίστης, σίγουρα από τις πρώτες σε εκκλησιασμό, αυτή που περισσότερο από όλες κρατά τα θρησκευτικά σύμβολα, τελεί τα μυστήρια θρησκευτικά κ.ά. Την ίδια στιγμή όμως μεγάλο μέρος του πληθυσμού καταφεύγει σε μάγους, μελετά ωροσκόπια, συμπλέκει την πίστη με προλήψεις και δεισιδαιμονίες, προβαίνει εύκολα σε εκτρώσεις, παρανομεί ασύστολα, εμφανίζει ρατσιστικές νοοτροπίες, θεωρεί κατάνητα να γίνει το παιδί του μοναχός ή κληρικός, τελεί την Βάπτιστη όχι από πίστη αλλά αποβλέποντας κατά βάσιν στην δημιουργία νέων κοινωνικών συνδέσεων μέσω της αναδοχής, καθώς και στην ονοματοδοσία κ.π.ά.

Οι περισσότεροι από όσους εμφανίζονται επιθετικοί (λεκτικά, ακόμη και σωματικά) προς ομοφυλόφιλους, δηλώνουν ορθόδοξοι! (Στη Ρωσία είναι ακόμη πιο ξεκάθαρο- να μια παραδειγματική κοινωνία 'πολιτισμικής Ορθοδοξίας'). Εν ολίγοις, παρατηρούνται συμπεριφορές άσχετες και ασύμβατες με το χριστιανικό ήθος. Όσο για τα ποσοστά συμμετοχής σε εθελοντικές οργανώσεις στην Ελλάδα (4,7% κατά την

¹ Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Τελική έκθεση του έργου Η Νέα Γενιά στην Ελλάδα Σήμερα 2005, [H Νέα Γενιά στην Ελλάδα Σήμερα](#)

έρευνα), αυτά παραμένουν πάρα πολύ χαμηλά σε σύγκριση με εκείνα άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Πώς συμβιβάζεται αυτό, άραγε, με την υψηλή θρησκευτικότητα;

Οι νέοι μας λοιπόν, πριν προλάβουν να καταλάβουν τι συμβαίνει, ‘εμβαπτίζονται’ μέσα στις θρησκευτικές αντιφάσεις των μεγαλύτερων και στη συνέχεια τίς διαιώνίζουν. Όπως ορθά σημειώνει το σχόλιο της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, «οι νέοι θρησκεύουν, αλλά δεν πιστεύουν. Η θρησκεία αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο της συλλογικής και προσωπικής ταυτότητας του καθένα και συνδυάζεται ιδιαίτερα με τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας. Έτσι εκλαμβάνουν την έννοια του είμαι Χριστιανός Ορθόδοξος. Ως ένα στοιχείο που καθορίζει και συμπληρώνει άρρηκτα την εθνική ταυτότητά των Ελλήνων».

Αυτό που καθιστά αποκαρδιωτικά τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής είναι ότι πρόκειται για νέους 15-29 ετών. Ότι αυτή η ηλικιακή ομάδα ξεκινά το ταξίδι της ζωής της με εφόδιο την ‘πολιτισμική Ορθοδοξία’. Δηλαδή μια βολική θρησκευτικότητα, η οποία δεν έχει απαιτήσεις. Όταν τηρεί ο νέος τα ‘καθιερωμένα’, δηλαδή την συνήθη ευλάβεια και τον εκκλησιασμό με Θεία Κοινωνία 2-3 φορές τον χρόνο, παρέχει στους γονείς του μια ψευδαίσθηση δικής του ασφάλειας και δικής τους επιτυχίας. Ταυτόχρονα ο ίδιος βαυκαλίζεται με την επιβεβαίωση της δήθεν χριστιανικής του ταυτότητας, η οποία στην πραγματικότητα δεν είναι παρά μια νέα επικύρωση της ανευθυνότητάς του, με θρησκευτική μορφή αυτή τη φορά. ‘Εκπαιδεύεται’, με άλλα λόγια, για να συνεχίσει την ανεύθυνη στάση των γονέων του ως πιστών: ούτε μέσα στην Εκκλησία ούτε έξω, καταναλωτές θρησκευτικών υπηρεσιών και πελάτες μυστηρίων, αλλά χωρίς κάποια ευθύνη για την ενορία τους και για το εκκλησιαστικό σώμα εν γένει.

Ποιο είναι το περιεχόμενο της πολιτισμικής Ορθοδοξίας; Κατ’ αρχήν η εγχώρια κουλτούρα δημιουργεί μια νέα *ψευδή ‘θεολογία’*, διαθέτει άποψη για τον Θεό, για τον άνθρωπο, για το νόημα της ζωής. Αυτά όλα ενδέχεται σε κάποιες πτυχές να είναι εντελώς λανθασμένα. Για παράδειγμα, σημαντική μερίδα των πολιτισμικά ορθόδοξων δεν πιστεύει στην Θεανθρωπία του Χριστού, στην ανάσταση των νεκρών, ή στα θαύματα.

Έπειτα, διανθίζεται με *προλήψεις και δεισιδαιμονίες*. Στρέφει τα νώτα προς το φως της αλήθειας και συμερίζεται προνεωτερικά κατάλοιπα, προϊόντα κοινωνικής ψυχολογίας. Ως γνωστόν, οι προλήψεις και δεισιδαιμονίες αποτελούν προϊόντα της μαγικής σκέψης και εξυπηρετούν την απαλλαγή από το άγχος της ελευθερίας.

Κατόπιν η Λατρεία της γίνεται χωρίς συνειδητή επίγνωση, με αποτέλεσμα να συρρικνώνεται σε *τελετουργία*. Η διαφορά μεταξύ Λατρείας και τελετουργίας, αν και δεν έχει συνειδητοποιηθεί ούτε από κληρικούς δυστυχώς, είναι κολοσσιαία και συνιστά λυδία λίθο του αληθινού Χριστιανού. Με δύο λόγια, η Λατρεία αποτελεί λυτρωτική (για τον άνθρωπο) συνάντηση δύο προσώπων, φυσικά όχι ισότιμων· αντίθετα, η τελετουργία υπονοεί μια ανώτερη δύναμη υποχρεωμένη να υπακούει σε μια κοσμολογική τάξη και να ανταποκρίνεται στα αιτήματα των πιστών τα οποία εκφράζονται μέσω τελετών.

Τέλος, είναι σαφής μια *υποτίμηση του λόγου*, η οποία ενδέχεται να φθάσει μέχρι και τον φόβος του νοήματος (όπως στηλιτεύει ο π. Αλέξανδρος Σμέμαν στο «Ημερολόγιό» του). Η πολιτισμική Ορθοδοξία δεν σκοτίζεται να καταλάβει και να αναλύσει στοχεύει κυρίως στο θυμικό και στους εθισμούς. Αξίζει ιδιαίτερη αναφορά στη σχέση της πολιτισμικής Ορθοδοξίας με την *Αγία Γραφή*. Δεν το θεωρώ καθόλου τυχαίο ότι είναι πτωχή έως ανύπαρκτη παντού όπου η πρώτη ενδημεί. Χωρίς υπερβολή, είναι ασύμβατες.

Η Αγία Γραφή μάς εισάγει στην ιστορία (κοσμολογική και προσωπική), άρα γίνεται *ανεπιθύμητη όπου συντρέχουν ιστορικά τραύματα*. Και οι λαοί που έχουν υιοθετήσει την πολιτισμική Ορθοδοξία, είτε κρύβουν βαθιά τραύματα, είτε έχουν 'εκπαιδευθεί' να καθηλώνονται σε αυτά και να τα μεταχειρίζονται σαν ανίατα. Επίσης η Αγία Γραφή περιγράφει την δράση του Θεού μέσα στην ιστορία, γι' αυτό καλεί σε *δράση για αλλαγή* του εαυτού και του κόσμου. Η πολιτισμική Ορθοδοξία, όμως, ενδιαφέρεται μόνο για την συντήρηση. Χαρακτηρίζεται από άρνηση της αλλαγής και φόβο προς το άγνωστο.

Επιπλέον η ιστορία διαλύει τους μύθους, ενώ η πολιτισμική Ορθοδοξία αρέσκεται να πορεύεται με *μυθική αντίληψη*. Έτσι παρουσιάζει αντίσταση στον *γραμμικό χρόνο* και προτιμά τον *κυκλικό χρόνο* (εδώ εμφανίζει ομοιότητα με τον παγανισμό). Εύλογα, αφού ο κυκλικός χρόνος είναι αγχολυτικός, ενώ ο γραμμικός γεννά υπαρξιακή αγωνία.

Εδώ οφείλω να θίξω και ένα σημαντικό θέμα, τη σχέση της Αγίας Γραφής με το *αίσθημα προσωπικής ευθύνης*. Όταν ο Θεός εισέρχεται στην ιστορία και καλεί τον άνθρωπο, απαιτεί υπεύθυνη απάντηση από τον καθένα. Αντίθετα, ο εγκλωβισμός της πίστης σε συνήθειες εθιμικού χαρακτήρα και σε αυτοματισμούς αισθητικής χροιάς, μαζί με την συνακόλουθη απόσταση από την εξωστρεφή δυναμική της Αγίας Γραφής, φιλοτέχνησαν ένα συγκεκριμένο πρότυπο ανθρώπου: του νεοέλληνα. Ο άνθρωπος αυτός είναι *ανέφικτο να αποτελέσει υπεύθυνο πολίτη*, κάτι που ζούμε καθημερινά.

Δεν είναι λοιπόν καθόλου αθώα η αποξένωση των ορθοδόξων από την Αγία Γραφή. Δεν είναι μια απλή συνήθεια ή ένα συγκυριακό αποτέλεσμα, αλλά μια *επιλογή* ασυνείδητη μεν, αλλά επιλογή. Το Ευαγγέλιο τίθεται στην υπηρεσία της κουλτούρας και δεν παραδίδεται η κουλτούρα στο Ευαγγέλιο. Η δε κουλτούρα, με τη σειρά της, εξυπηρετεί ψυχολογικούς, ιδεολογικούς, και εθνικιστικούς σκοπούς.

Ποιες είναι οι συνέπειες της πολιτισμικής Ορθοδοξίας; Στο βαθμό που θα τις αντιληφθούμε θα κατανοήσουμε γιατί αποτελεί κίνδυνο. Κατ' αρχήν η έμμεση παλινόρθωση του Ελληνισμού και η *αντίσταση στον πλήρη εκχριστιανισμό του*. Η αντίσταση αυτή λαμβάνει τον χαρακτήρα της 'ελληνικότητας'. Δεν είναι σύμπτωση πως η εναντίωση των αυτοχθόνων εθνικών στο αποστολικό κήρυγμα ελάμβανε τη μορφή της υπεράσπισης των 'πατρώνων εθνών' (Πράξ. 6: 14, 16: 21, 21: 21).

Στη συνέχεια η αδιαφορία για την Ιεραποστολή, ακόμη και για τις διορθώδεις σχέσεις. Η πολιτισμική Ορθοδοξία δεν νοιάζεται για το τι συμβαίνει έξω από την αυλή

της, ακριβώς επειδή γαλουχήθηκε με τη νοοτροπία πως το εγχώριο αποτελεί το κέντρο του κόσμου. Το αποτέλεσμα είναι ο *απομονωτισμός*.

Ως εύλογη συνέπεια των παραπάνω προκύπτουν η *ρουτίνα* και *μαρασμός*. Τα εκφυλιστικά αυτά φαινόμενα ίσως να μην παρατηρούντο στην προνεωτερική κοινωνία, όμως στην εποχή μας με την μεγάλη κινητικότητα και τις ταχείες εξελίξεις είναι αναπόφευκτα. Η πολιτισμική Ορθοδοξία εμποδίζει την θεολογική και ψυχολογική ανανέωση της Εκκλησίας.

Ακόμη, επειδή μένει μακριά από την ζωογόνο αλήθεια του Ευαγγελίου, γίνεται *ευάλωτη στη νοσηρή θρησκευτικότητα* (τυπολατρία, συναλλαγή, ατομισμός). Λογικό, αφού δεν διαθέτει τα εργαλεία για 'διάκριση των πνευμάτων'.

Τέλος, καταλήγει να μετατρέπεται σε *μήτρα του εθνικισμού και του φονταμενταλισμού*. Δεν τα προωθεί συνειδητά, ίσως και να τα αγνοεί, αλλά εξαιτίας των χαρακτηριστικών της παραδίδει τους πιστούς βορά στα νύχια των επιθετικών αυτών φαινομένων.

Κλείνοντας, θεωρώ ότι το μέλλον της ελλαδικής Ορθοδοξίας θα εξαρτηθεί από το πώς θα επιλύσει την *αμφιθυμία* της με τον εγχώριο πολιτισμό ως κουλτούρα. Αν θα επιλέξει να συνταχθεί με τον Χριστό ή με την 'φύση', τη συνήθεια, το πατρογονικό.

Καθοριστική σημασία θα έχουν οι φανερές και κρυφές επιδράσεις της *κοσμικής* (δημόσιας και πολιτικής) κουλτούρας στην Εκκλησία. Ίσως να ακούγεται παράξενο, αλλά υπάρχουν. Οι πολιτισμικά ορθόδοξοι είναι ταυτόχρονα μέλη και της Ελληνικής κοινωνίας. Επηρεάζονται από αυτή, αλλά και συμβάλλουν στη διαμόρφωσή της. Ποιά είναι, λοιπόν, τα κοινά της πολιτισμικής Ορθοδοξίας και της δημόσιας κοσμικής κουλτούρας; Α) Παθητικότητα ως προς τις ευθύνες για τα κοινά, αφού όλα αναμένονται από ένα πανίσχυρο κράτος. Β) Καχυποψία, αίσθημα αδικούμενου και διωκόμενου από τους ισχυρούς της γης. Γ) Αυταπάτες μεγαλείου, οι οποίες σχηματίζουν έναν συλλογικό ναρκισσισμό. Δ) Ψυχολογικός επαρχιωτισμός. Καθόλου συμπωματικά, παρόμοια γνωρίσματα βασανίζουν και τους εκτός Εκκλησίας νεοέλληνες και χτίζουν την κακοδαιμονία του τόπου μας.

Πατέρες και αδελφοί, ποια η σχέση όλων αυτών με το κεντρικό θέμα της ημερίδας μας, σχετικά με τις συνέχειες και ασυνέχειες;

Είναι σαφές ότι το Ευ-αγγέλιο κομίζει ασυνέχεια. Η καινούργια είδησή του φέρνει τον όλως Άλλον ανάμεσά μας. Ο Οποίος δηλώνει «Ίδού, καινά ποιῶ πάντα» (Αποκ. 21: 5). Αυτή η ασυνέχεια είναι εύσπλαχνη, όμως. Στον Ησαΐα δηλώνεται: «Δεν θα σπάσει το εύθραυστο καλάμι, ούτε θα σβήσει λυχνάρι που καίει» (42: 3). Ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς επισημαίνει πως η Χάρη «Οικοδομεί χωρίς να γκρεμίζει το ατελές».² Με άλλα λόγια, αγιάζει και εκκλησιοποιεί το προϋπάρχον.

² Υπέρ των ιερῶς ησυχάζόντων, 1.3.51.

Άρχισα μιλώντας για την σάρκωση της αλήθειας της Εκκλησίας σε συγκεκριμένο πολιτισμό. Αλλά – και εδώ χρειάζεται πολλή προσοχή- το πολιτισμικό υπόβαθρο, για να προσληφθεί, πρέπει να είναι *διατεθειμένο να δεχθεί την ασυνέχεια της καινής αγγελίας*.

Η συμβολή της θρησκείας στον προσδιορισμό της ταυτότητας.

Αρχμ. Αρίσταρχος Γκρέκας

Δρ. Θεολογίας

Ε.ΔΙ.Π. στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών

Εισαγωγικά

Στις μέρες μας όλο και πιο έντονα προβάλλεται στο προσκήνιο η θρησκεία. Γίνεται λόγος για «θρησκευτική αναγέννηση», για θρησκευτική μόδα, για επάνοδο της πίστης. Μέχρι τη δεκαετία του '80, ήταν ευρέως διαδεδομένη η άποψη ότι η θρησκεία αποτελεί ιδιωτική υπόθεση.

Στην μετά ψυχρού πολέμου εποχή και την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης με τη συνακόλουθη ανάδυση των συλλογικών ταυτοτήτων, συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών, η θρησκεία επαναδραστηριοποιείται στη δημόσια σφαίρα παγκοσμίως¹.

Παράλληλα, οι σύγχρονες κοινωνίες και ειδικά στον αστικό χώρο χαρακτηρίζονται από την συνύπαρξη διαφορετικών εθνικών, πολιτισμικών και θρησκευτικών κοινοτήτων και κοινωνικών τάξεων².

1. Προσδιορισμός της έννοιας της ταυτότητας

Ταυτότητα είναι το σύνολο των ιδιοτήτων που προσδιορίζουν την ιδιαίτερη φύση ενός ατόμου ή συνόλου και ταυτόχρονα το σύνολο των χαρακτηριστικών που ξεχωρίζουν το μέλος ενός συνόλου από τα υπόλοιπα μέλη. Αποτελεί μια «συμφωνία» μέσω της οποίας οι ομάδες ή τα άτομα αυτά αυτοπροσδιορίζονται, μέσω συγκεκριμένων ομοιογενών χαρακτηριστικών. Άρα παράγωγο στοιχείο της ταυτότητας είναι ο αυτοπροσδιορισμός του ατόμου μέσω αυτής. Οι ταυτότητες μπορεί να διαμορφώνονται σταδιακά σύμφωνα με τις εκάστοτε κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές συνθήκες³.

Τις τελευταίες δεκαετίες, έχει εμφανιστεί ένας νέος τύπος αναγνώρισης της αντίληψης της ταυτότητας, βάσει μιας σειράς πολιτισμικών κριτηρίων. Αυτά τα πολιτισμικά κριτήρια εξετάζουν τις συνθήκες του ατόμου με βάση διαφορετικές πτυχές,

¹ Παπαγεωργίου Νίκη, «Η θρησκεία στη δημόσια σφαίρα: Η συμβολή της κοινωνιολογικής έρευνας» Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου συνέδριο Εκκλησία και Αριστερά, Θεσσαλονίκη, Ιανουάριος 2013, [Η θρησκεία στη δημόσια σφαίρα: Η συμβολή της κοινωνιολογικής έρευνας](#), (πρόσβαση, 30/03/2018).

² Παχουνδάκης Ισίδωρος, *Η γνώση και η ταυτότητα ως δυναμικό εργαλείο της ηγεσίας - η περίπτωση της ναυτιλίας η ανάδυση ενός νέου διαπολιτισμικού και διαθρησκευτικού χώρου*, Ιανουάριος 2017, [Η γνώση και η ταυτότητα ως δυναμικό εργαλείο της ηγεσίας - η περίπτωση της ναυτιλίας](#), (πρόσβαση, 29/03/2018).

³ Παχουνδάκης Ισίδωρος, *Η γνώση και η ταυτότητα ως δυναμικό εργαλείο της ηγεσίας - η περίπτωση της ναυτιλίας η ανάδυση ενός νέου διαπολιτισμικού και διαθρησκευτικού χώρου*.

όπως ο τόπος, το φύλο, η ιστορία, η γλώσσα, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, η φυλή, η εθνικότητα⁴.

2. Η συμβολή της θρησκείας στον προσδιορισμό της ταυτότητας

Η θρησκεία συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητας, γιατί οι άνθρωποι ταυτίζονται με μια πνευματική παράδοση. Η πνευματική παράδοση με τις αντιλήψεις της έχει επιπτώσεις στους ανθρώπους, στις σχέσεις εξουσίας, όπως στις σχέσεις ιδιοκτησίας και εργασίας, όπως και στη νοηματοδότηση της ζωής και του θανάτου⁵.

Η θρησκεία αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο το οποίο επιδρά, προσδιορίζει και επιπροσδιορίζεται σημαντικά από τον πολιτισμό που την εκφράζει⁶. Η θρησκεία και η πνευματικότητα προσφέρουν κοινωνικά και ηθικά πρότυπα, έννοιες και εξηγήσεις για υπαρκτά και αφηρημένες έννοιες. Αυτές επίσης διευκολύνουν την αίσθηση της ομοιομορφίας στην κοινωνία και παρέχουν κοινωνικές και ομαδικές συνδέσεις⁷.

Η θρησκεία παρέχει έναν ιδεολογικό θεσμό μέσω του οποίου οι άνθρωποι μπορούν να διερευνήσουν, να ανακαλύψουν και να επιβεβαιώσουν τις δικές τους ιδεολογίες⁸.

Ωστόσο, η υπάρχουσα θεωρία και έρευνα υποδηλώνουν ότι οι ιδεολογίες, οι σχέσεις και η πνευματικότητα που ενσωματώνονται μέσα στη θρησκεία, μπορούν να αποτελέσουν γόνιμο έδαφος για τη διαμόρφωση της ταυτότητας⁹.

Η θρησκεία ως καθοριστικός παράγοντας του σχηματισμού ταυτότητας είναι πιο πιθανό να είναι ισχυρός και πιο δεσμευτικός στις παλαιότερες εποχές σε σύγκριση με τη σύγχρονη εποχή. Η θρησκεία εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, αλλά λιγότερο σπουδαίο σε σχέση με το παρελθόν¹⁰.

Μελέτες δείχνουν ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ σχηματισμού ταυτότητας και θρησκευτικότητας. Η σχέση ανάμεσα στη θρησκεία και την ταυτότητα μπορεί να εξεταστεί από τρεις απόψεις: τη θρησκεία ως έκφραση βαθιάς αίσθησης ενότητας και τη

⁴ Ο.π.

⁵ Ο.π.

⁶ Αρβανίτης Χριστόφορος, *Μοντέρνος Πολιτισμός: Θρησκευτική ελευθερία και θρησκευτική εκπαίδευση*, Πατριαρχική Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Κρήτης, Δεκέμβριος 2015, [Μοντέρνος Πολιτισμός: θρησκευτική ελευθερία και θρησκευτική εκπαίδευση](#), (πρόσβαση, 29/03/2018).

⁷ Sukumaran Niyatee, *Religion and identity formation: a cross national comparison of college students in India & the USA*, by B.A. Sophia College for Women, University of Mumbai, 2007 [Religion and identity formation: a cross national comparison of college students](#), (πρόσβαση, 28/03/2018).

⁸ Pamela Ebstyn King, «Religion and Identity: The Role of Ideological, Social, and Spiritual Contexts», *Applied Developmental Science*, 2003, Vol. 7, No. 3, 197–204.

⁹ Furman Wyndol, *Age and Sex Differences in Perceptions of Networks of Personal Relationships*, University of Denver, [Age and Sex Differences in Perceptions of Networks of Personal Relationship](#), (πρόσβαση, 26/03/2018).

¹⁰ Pamela Ebstyn King, «Religion and Identity: The Role of Ideological, Social, and Spiritual Contexts».

σύνδεσή της με τη δημιουργία ταυτότητας, τη σχέση μεταξύ θρησκείας και εθνότητας όσον αφορά τη σφυρηλάτηση του σχηματισμού ταυτότητας και τη σχέση σχηματισμού θρησκευτικότητας της νεολαίας με την αναζήτηση ταυτότητας¹¹.

Είναι γεγονός ότι οι άνθρωποι εκδηλώνουν την αίσθηση της ενότητας μέσω της συμμετοχής σε ομάδες, ή συμμετοχής σε τελετουργίες, τελετές, συστήματα πεποιθήσεων ή προσανατολισμούς και ερμηνείες των συμβόλων και των αντικειμένων που θεωρούνται ιερά και αντιμετωπίζονται με αίσθημα δέους και σεβασμού¹².

Έχει αναγνωριστεί ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ θρησκείας και εθνότητας. Για παράδειγμα, η συμμετοχή ή η ένταξη σε μια θρησκεία ως χαρακτηριστικό μιας εθνοτικής ομάδας συνδέεται άμεσα με το σχηματισμό της εθνοτικής ταυτότητας¹³.

Για παράδειγμα, οι θρησκείες των μεταναστευτικών ομάδων στην Αμερική δεν προέρχονταν απλώς μόνο από συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή αλλά ότι η θρησκεία διαδραματίζει δυναμικό ρόλο στη διαμόρφωση της εθνοτικής καταγωγής, καθώς οι μετανάστες που εγκατέστησαν την κοινότητα στην Αμερική, έχουν υπάρξει πριν από την παρούσα κατάσταση¹⁴.

Όταν οι άνθρωποι είναι εκτός της κοινωνίας τους, οι αντιλήψεις σχετικά με τον Θεό στον οποίο πιστεύουν και η ταυτότητα που συνθέτουν με βάση τις αντιλήψεις αυτές, αποκτά ιδιαίτερο περιεχόμενο προσωπικού και ιστορικού αυτοπροσδιορισμού. Για παράδειγμα οι Έλληνες στην Γερμανία προσδιορίζονται ως ορθόδοξοι Έλληνες, ενώ τα παιδιά τους ως Γερμανοί ελληνικής καταγωγής. Ορθόδοξοι όμως ως προς την πίστη και τη θρησκεία τους: δηλαδή, Γερμανοί ελληνικής καταγωγής, ή Γερμανοί Έλληνες ορθόδοξοι. Η ταυτότητά τους στην βασικότερη εθνική, πολιτική και θρησκευτική της διάσταση είναι σαφής. Πρόκειται, για μία τριπλή σύνθεση πολιτισμικής ταυτότητας των Γερμανών Ελλήνων ορθοδόξων¹⁵.

Κατά παρόμοιο τρόπο, σε ορισμένες περιπτώσεις, η θρησκεία ισοδυναμεί με εθνικότητα, αλλά αυτό δεν ισχύει για όλες τις εθνικές ομάδες. Αναφέρθηκε σε ομάδες όπως οι Αμίς, οι Μορμόνοι, οι Χουτερίτες και οι Εβραίοι, καθώς αυτοί εμπίπτουν στην κατηγορία της άμεσης σύνδεσης μεταξύ θρησκείας και εθνότητας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η θρησκεία διαδραματίζει ισχυρό θεμελιώδη ρόλο στη διαμόρφωση της εθνικότητας. Η βυζαντινή Ορθόδοξη επιρροή επιβεβαιώνεται από θεμελιώδεις

¹¹ Ο.π.

¹² Steward Harrison Oppong, «Religion and Identity», *American International Journal of Contemporary Research*, Vol. 3, No. 6, June 2013, p.10-15.

¹³ Padgett John, «Bounded Rationality in Budgetary Research», *The American Political Science Review*, Vol. 74, No. 2, Jun., 1980, pp. 354-372.

¹⁴ Steward Harrison Oppong, «Religion and Identity», *American International Journal of Contemporary Research*, Vol. 3 No. 6; June 2013, p.10-15.

¹⁵ Παχουνδάκης Ισιδώρος, *Η γνώση και η ταυτότητα ως δυναμικό εργαλείο της ηγεσίας - η περίπτωση της ναυτιλίας η ανάδυση ενός νέου διαπολιτισμικού και διαθρησκευτικού χώρου.*

παράγοντες όπως η μοναδική προέλευση της περιοχής, της θρησκείας και ίσως μια διακριτική γλώσσα. Σε άλλες περιπτώσεις, η σχέση μεταξύ εθνότητας και θρησκείας μπορεί να παίζει μικρό ρόλο στη διαδικασία της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας¹⁶.

Σχετικά με τους νέους, η θρησκεία είναι πιθανότερο να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας σε μια κουλτούρα όπου οι νέοι αντιμετωπίζουν ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον. Ουσιαστικά, η πνευματικότητα που απορρέει από τη θρησκευτική συνείδηση είναι σημαντική για την ανάπτυξη και την ισχυροποίηση της ταυτότητας των νέων.

3. Μελέτη περίπτωσης της Μέσης Ανατολής

Πολλές επιστημονικές θεωρίες ερμηνεύουν τις σχέσεις μεταξύ της θρησκείας και της διαμόρφωσης της ταυτότητας. Οι μελετητές επισημαίνουν πως η θρησκεία σχετίζεται με την εθνική, πολιτιστική και γεωπολιτική ημερήσια διάταξη, όπως άλλωστε έχει διαμορφωθεί ιστορικά¹⁷.

Η εμπειρία στη Μέση Ανατολή αλλά και γενικότερα στον σύγχρονο κόσμο κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών οδήγησε την εποικοδομητική (constructivism) προσέγγιση ως ένα αναλυτικό εργαλείο κατανόησης.

Σύμφωνα με την προσέγγιση του εποικοδομητισμού, η θρησκεία συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητας. Ο εποικοδομητισμός υποστηρίζει ότι η διαμόρφωση της ταυτότητας έχει αναφορές, όπως η ιδεολογία, η εθνικότητα, η θρησκεία, η κουλτούρα.

Σε έγκριτη έρευνα το 2011, το 94% των ερωτηθέντων στο Πακιστάν δήλωσαν ότι αναγνωρίζουν την ταυτότητά τους πρώτα ως μουσουλμάνοι και το 3% δευτερευόντως ως Πακιστανούς, στην Ιορδανία, το 65% των ερωτηθέντων πρώτα προσδιορίζονται ως μουσουλμάνοι, το 24% δευτερευόντως ως Ιορδανοί. Στην Τουρκία το 49% πρώτα ως μουσουλμάνοι και το 21% δευτερευόντως ως Τούρκοι. Αυτά τα δεδομένα καταδεικνύουν την σημαντική επιρροή που εξακολουθεί να έχει η θρησκευτική πίστη στην Ευρύτερη Μέση Ανατολή ως πρωταρχικός δείκτης ταυτότητας¹⁸.

Συγκεκριμένα στη Μέση Ανατολή, η συμβολή της θρησκείας σε θέματα πολιτιστικής ταυτότητας είναι ουσιαστική.

Τα τελευταία σαράντα χρόνια υπήρξε μια αναζωπύρωση της θρησκείας στην παγκόσμια πολιτική παράλληλα με μια ισλαμική αναζωπύρωση. Η αποτυχία του

¹⁶ Hammond P H, «Beyond cold conceptual change: The role of motivational beliefs and classroom contextual factors in the process of conceptual change», *Research Article*, Published July 1, 1988

<https://doi.org/10.1177/002029408802100603>, (πρόσβαση, 26/03/201

¹⁷ Γκρέκας Αρίσταρχος Αρχιμ., «Η Θρησκεία στον πόλεμο και στην ειρήνη», *Foreign Affairs, The Hellenic Edition*, Απρίλιος Μάιος 2018, Τεύχος 51, σελ. 113.

¹⁸ Pew Research Center, “Muslim-Western, Tensions Persist Common Concerns About Islamic Extremism”, July 21, 2011.p.28,

Overview <http://www.pewglobal.org/2011/07/21/muslim-western-tensions-persist>,(πρόσβαση, 9/03/2018).

αραβικού εθνικισμού δημιούργησε κενό, ενώ παράλληλα η θρησκευτική ταυτότητα του λαού δεν έχει χαθεί. Οι λαοί άρχισαν να κινητοποιούνται γύρω από πολιτικές ισλαμικές ομάδες, όπως η Μουσουλμανική Αδελφότητα στην Αίγυπτο που νοσηματοδότησαν τις προσδοκίες των ανθρώπων. Για παράδειγμα, η Αλ-Νούρσα επικρατεί επιβάλλοντας μια πολύ σκληρή μορφή νόμου της Σαρία που συνδέεται με την Αλ-Κάιντα¹⁹. Στον αραβικό κόσμο οι θρησκευτικές διαφορές και ο τρόπος με τον οποίο οι μουσουλμάνοι αυτοπροσδιορίζονται έχουν αναδειχθεί ως νέα χαρακτηριστικά στην αραβική κοινωνία.

Κατά την πρόσφατη περίοδο, οι αραβικές εξεγέρσεις υπό την έμπνευση ανθρωπιστικών ιδεολογιών έφεραν ως αποτέλεσμα την ανάδυση θρησκευτικών και όχι εθνικιστικών ταυτοτήτων. Οι ανταγωνιστικές ομάδες, οι αιρέσεις και οι σχολές ισλαμικού νόμου ανταγωνίζονται για να καθορίσουν την πίστη σε μια διαφορετική και συχνά αμφιλεγόμενη κοινότητα ή ταυτότητα πιστών²⁰.

Ένα βασικό ζήτημα στην εποχή της μετα - αραβικής εξέγερσης είναι το ερώτημα: Ποιος είναι ένας αληθινός πιστός και ποιος είναι ο μη ορθά πιστός; Οι ανταγωνιστικές ομάδες μεταξύ των Σιτών και των Σουνιτών Μουσουλμάνων, οι αιρέσεις και οι σχολές ισλαμικού νόμου ανταγωνίζονται για να καθορίσουν την πίστη σε μια διαφορετική και συχνά αμφιλεγόμενη ταυτότητα πιστών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, μετά τον μεταποικιακό αραβικό εθνικισμό δημιουργήθηκαν βίαιες εξτρεμιστικές ομάδες, όπως η Αλ Κάιντα και το ISIS/DAESH, ώστε να γεμίσουν το κενό ταυτότητας που έχει προκύψει²¹.

Το ISIS/DAESH το αποτελούν τα μέλη και οι μαχητές ή υποστηρικτές, υπό την πληθυσμιακή και πολιτισμική ομαδοποίηση ταυτότητας της Όμμα ως διεθνή κοινότητα πιστών ισλαμικού πληθυσμού σε ισλαμικά και μη ισλαμικά κράτη ανά την οικουμένη²². Αυτού του τύπου η πνευματική ταυτότητα έχει άμεσες επιπτώσεις στην παγκόσμια ασφάλεια. Επίσης για τους πιστούς σε αυτές τις κοινωνίες, η θρησκεία βρίσκεται στο θεμέλιο της ταυτότητάς τους και αποτελεί σημείο καταφυγής σε περιόδους φόβου, κοινωνικής αβεβαιότητας²³.

Συμπεράσματα

Με την ευρύτερη έννοια, η ταυτότητα μπορεί να οριστεί ως η αντίληψη που τα άτομα έχουν για τον εαυτό τους σε σχέση με τον κόσμο γύρω τους. Κάθε ταυτότητα είναι

¹⁹ Philpott Daniel, ‘‘The Role of Religion in Postconflict Syria’’, July 2, 2013 <http://www.cfr.org/syria/role-religion-postconflict-syria>, (πρόσβαση, 27/03/2018).

²⁰ Abdo Geneive, *The New Sectarianism: The Arab Uprisings and the Rebirth of the Shi'a-Sunni Divide*, p. 3-16.

²¹ Γκρέκας Αρίσταρχος Αρχιμ., «Η Θρησκεία στον πόλεμο και στην ειρήνη», *Foreign Affairs, The Hellenic Edition*, Απρίλιος Μάιος 2018, Τεύχος 51, σελ. 114.

²² Μάζης Ιωάννης, *Γεωπολιτική και γεωστρατηγικές της συριακής κρίσεως*, σ.55.

²³ Γκρέκας Αρίσταρχος Αρχιμ., «Η Θρησκεία στον πόλεμο και στην ειρήνη», *Foreign Affairs, The Hellenic Edition*, Απρίλιος Μάιος 2018, Τεύχος 51, σελ.117,118.

μοναδική και περιλαμβάνει την ύπαρξη του ατόμου σε σχέση με άλλους. Είναι η αλληλεπίδραση αυτών των πολιτιστικών συστημάτων που χαρακτηρίζουν την ταυτότητα.

Στη δεκαετία του 1950 και του 1960, θεωρήθηκε ότι η θρησκεία θα ατονούσε ως δύναμη, ωστόσο η θρησκεία επανάκαμψε στη διεθνή σκηνή. Στοιχεία από μελέτες υποδηλώνουν ότι η θρησκεία συσχετίζεται με το σχηματισμό ταυτότητας, καθώς η πνευματικότητα θεωρείται ότι έχει σημασία για τον αυτοπροσδιορισμό του ανθρώπου, τη δραστηριότητα του, την κοινωνική και προσωπική του αναφορά.

Επιπρόσθετα, η κουλτούρα συμβάλλει στο σχηματισμό και διατήρηση της ταυτότητας. Μια ομάδα μπορεί να ορίσει την πολιτιστική της ταυτότητα βάσει της κοινής φύσης του τόπου, του φύλου, της φυλής, της ιστορίας, της εθνικότητας, της ηλικίας, της γλώσσας, του σεξουαλικού προσανατολισμού, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, της εθνικότητας, της αισθητικής ή άλλων σχεσιακών χαρακτηριστικών. Ωστόσο, αυτές οι πτυχές πρέπει να μοιραστούν για να μπορούν οι άνθρωποι να προσδιορίζονται ψυχολογικά με μια συγκεκριμένη ομάδα.

Συνολικά, η θρησκεία τείνει να είναι καθοριστικός παράγοντας προσδιορισμού της ταυτότητας ανάλογα με τις περιστάσεις, τις ομάδες που καλύπτονται και την χρονική περίοδο.

Συνολικά, ενώ η θρησκεία και η εθνικότητα μπορεί να είναι καθοριστικοί παράγοντες της διαμόρφωσης της ταυτότητας, είναι πιθανό ότι η επίδραση αυτών των δύο συνιστωσών στη διαμόρφωση της ταυτότητας σε μερικές περιπτώσεις στη σύγχρονη εποχή να έχει χαρακτηριστικά αμφισημίας ιδιαίτερα για τους νέους.

Συνέχεια, ασυνέχεια στην "πολιτισμική ταυτότητα" Θεολογίας και Σύγχρονης Φυσικής

Ιωάννης Π. Κωτσαλάς
Δρ. Φυσικής και Χημείας

Διδάσκων (ΕΔΙΠ) στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθήνας

Στην παρουσίαση εκφράζονται προσωπικές σκέψεις του εισηγητή για τη σχέση που μπορεί να έχει η Θεολογία με τη Σύγχρονη Φυσική, την Κβαντομηχανική, την Γενική Σχετικότητα. Επίσης εντοπίζονται χονδροειδείς ασάφειες, ανεπάρκειες και αυθαίρετες θεωρήσεις της θεωρίας της εξέλιξης του Δαρβίνου στη Βιολογία κ.ά.

Το κύριο ερώτημα που τίθεται στην παρουσίαση είναι αν οι νέες εξελίξεις των θετικών επιστημών μπορούν να «σαλεύσουν» την Πίστη μας; Η Πίστη είναι «ελπιζομένων υπόστασις, πραγμάτων έλεγχος ου βλεπομένων» (Εβρ. ια 1). Ως τέτοια δεν «κινδυνεύει» από οποιαδήποτε επιστημονική θεωρία, του παρελθόντος, του παρόντος, του μέλλοντος. Η Πίστη μας είναι τελικά η προσωπική μας προαίρεση. Το θέλω μας. Το πού θέλει να ακουμπήσει η καρδιά μας. Δεν μας ενδιαφέρει κι ούτε αγωνιούμε να «ταιριάζουμε» και να συμβιβάσουμε αυτά που αναφέρει η Βίβλος με τις σημερινές θεωρίες της Φυσικής, καθώς οι δεύτερες μετά από λίγο πιθανότατα θα αλλάξουν, αλλά και διαφέρουν από τις αντίστοιχες θεωρίες του παρελθόντος. Πολύ επώνυμοι θετικοί επιστήμονες υπήρξαν βαθύτατα πιστοί. Από την άλλη υπάρχουν επιστήμονες όπου προωθούν την αθεΐα τους χρησιμοποιώντας ως όχημα τις επιστημονικές εξελίξεις.

Όμως όσο η επιστήμη προχωρά έντιμα, τόσο τα επιτεύγματα της Σύγχρονης Φυσικής και της Κοσμολογίας φαίνεται ότι αποκαλύπτουν όλο και περισσότερο τα θαυμάσια του Θεού, το μυστήριο της Δημιουργίας του Πλάστη, ο οποίος σίγουρα ενήργησε με τρόπους που για το δικό μας ανεπαρκή νου είναι ασύλληπτοι και μας καθιστούν πλήρως αμήχανους.

Η Επιστήμη είναι ένα από τα άπειρα δώρα του Θεού προς το πλάσμα του, τον άνθρωπο. Ως τέτοιο δώρο πρέπει να τη λειτουργούμε, να την εκτιμούμε και να την απολαμβάνουμε.

Η πορεία της θέωσης των Αγίων της Εκκλησίας μας έχει κοινά στοιχεία με τη μεθοδολογία των θετικών επιστημών. Η μέθοδος των θετικών επιστημών είναι το επαναλαμβανόμενο πείραμα που οδηγεί στην ανακάλυψη ενός νόμου της φύσης (μίας παγκόσμιας αλήθειας). Στην ιστορία της Ορθοδοξίας, όποιος ακολούθησε το μονοπάτι και την οδό που προτείνει η Εκκλησία μας (κατ'αντιστοιχία με το πείραμα των θετικών επιστημών), οδηγήθηκε και κατέληξε με μαθηματική ακρίβεια στην ένωση με το Δεσπότη Χριστό (στην Παγκόσμια Αλήθεια). Το φαινόμενο αυτό ήταν, είναι και θα είναι ΣΥΝΕΧΕΣ γιατί οι λόγοι του Κυρίου είναι αιώνιοι κι αμετάβλητοι.

Όσο κι αν αλλάξουν οι επιστημονικές θεωρίες, τα εξωτερικά σχήματα, τα φιλοσοφικά ρεύματα, οι ψυχολογικές αναζητήσεις, οι πολιτικές καταστάσεις, τα κοινωνιολογικά δεδομένα και οι πολιτισμικές πραγματικότητες, το προσωπικό όχημα

καθενός από μας προς το Δημιουργό και η "συνταγή" της Αγιότητας ήταν και θα είναι η συνεχής στροφή κι ένωση της καρδιάς μας προς Αυτόν μέσω των Ιερών Μυστηρίων και της αδιάλειπτης προσευχής καθώς και το προσωπικό μας «άδειασμα» για χάρη του πλησίον.

Η εισήγηση-παρουσίαση δίδεται ολοκληρωμένη σε μορφή βίντεο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΗ](#) κι εναλλακτικά στη διεύθυνση: [ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΥΣΙΚΗ \(THEOLOGY AND MODERN PHYSICS\)](#).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Β.Ξανθόπουλος, Παν. Κρήτης, *Περί Αστέρων και Συμπάντων*, Παν. Εκδ. Κρήτης, 1986

Στ.Τραχανάς, Ερευν. Κέντρο Κρήτης και Παν. Κρήτης, *Η Φυσική σήμερα*, Παν. Εκδ. Κρήτης, 1995

Δ.Σιμόπουλος, *Μαύρες Τρύπες*, Ίδρυμα Ευγενίδου, 2006

Γ.Κοντόπουλος, Δ.Κωτσάκης, *Κοσμολογία, η δομή και η εξέλιξη του Σύμπαντος*, ι-διοέκδοση, 1986

Χ.Αναστόπουλος, Φυσικό Πάτρας, *Ο χρόνος στη σύγχρονη φυσική*, διάλεξη, στο διαδίκτυο [anastopoulos-time.pdf](#), σελ. 47, Μάρτιος 2015

Μ.Δανέζης, Σ.Θεοδοσίου, *ΤΟ ΣΥΜΠΑΝ ΠΟΥ ΑΓΑΠΗΣΑ*, εκπομπές στη τηλεόραση ET3

Τ.Λάβλοκ, *Θεωρία της γαίας, 20 μεγάλες ιδέες για την κατανόηση της ζωής και του σύμπαντος*, BBC, SCIENCE WORLD, 18/1/2015, κυκλοφόρησε ως ένθετο της εφημερίδα «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ»

G.Kontopoulos, D.Kotsakis, *Cosmology*, Springer Verlag, 1987

L.Smolín, *Τρεις δρόμοι προς την κβαντική βαρύτητα*, εκδ. Κάτοπτρο, 2002

H.Young, *Πανεπιστημιακή φυσική*, εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, 1994

A.Beiser, *Σύγχρονη Φυσική*, Εκδ. Τυπωθήτω, 2002

M. Eden, *The inadequacy of neo-Darwinian evolution as a scientific theory*, M.I.T. conference paper, 1967

P. Davies, *Θεός και μοντέρνα φυσική*, εκδ.Κάτοπτρο, 1998

I.Novikov, *Οι μαύρες τρύπες και το Σύμπαν*, Εκδ. Τραυλός, 1992

H.Morovitz, *Το εγώ της νόησης*. Εκδ. Κάτοπτρο 1993

I.Novikov, *Το ποτάμι του χρόνου*, Εκδ. Τραυλός, 1999

J.Wheeler, *Genesis and the observer ship, foundational problems in the special sciences*, Reidel, 1977

J.Bergman, Marcel-Paul Schützenberger, «French Darwin doubter», *Journal of creation*, 28(2), 2014

Ρήξεις και γέφυρες: Η καινοτομία της ιεραποστολής

Θανάσης Ν. Παπαθανασίου

Δρ. Θεολογίας (Ιεραποστολικής)

Διδάσκων (ΕΔΙΠ) στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθήνας

Ο Χριστιανισμός έχει ένα βασικό αξίωμα: Όποτε ο Θεός απευθύνεται στον άνθρωπο, μιλάει την γλώσσα του συνομιλητή του. Γλώσσα του Θεού στη συνομιλία του με τον άνθρωπο είναι οι γλώσσες του ανθρώπου. Κορυφαία εφαρμογή αυτού του αξιώματος είναι η ίδια η ενανθρώπιση του Χριστού. Ο ίδιος ο Θεός «μεταφράστηκε», «διατυπώθηκε» στα δεδομένα του ανθρώπου, και έκανε εαυτό του τις πραγματικότητες του ανθρώπινου πολιτισμού. Και ως πολιτισμό δεν εννοώ μόνο την τέχνη. Εννοώ κάθε ανθρώπινη δημιουργία. Ομιλία του Χριστού έγινε η ομιλία των ανθρώπων, ρούχα του τα ρούχα τους, τέχνη του η τέχνης τους, τροφή του η τροφή τους, θεσμοί του οι θεσμοί τους¹.

Αυτό το βασικό αξίωμα του Χριστιανισμού (όποτε ο Θεός απευθύνεται στον άνθρωπο, μιλάει τη γλώσσα του συνομιλητή του) συνεπάγεται τις εξής παραδοξότητες όσον αφορά τη σχέση Χριστιανισμού και πολιτισμού:

Κάτι το οποίο δεν είναι προϊόν πολιτισμού (δηλαδή η αλήθεια του Θεού), απευθύνεται στον άνθρωπο διαμέσου προϊόντων πολιτισμού (σκεφτείτε τι είναι ο λόγος, ο άρτος, ο οίνος, η γιορτή, τα κοσμοειδώλα κλπ.). Σαρκώνεται δηλαδή στα ανθρώπινα δεδομένα. Κι όταν ο άνθρωπος, με τη σειρά του, διατυπώνει την αλήθεια του Θεού, την αρθρώνει με τον ίδιο τρόπο και δημιουργεί πολιτισμό.

Κι όταν την αλήθεια του Θεού την πάμε παραπέρα από τη δική μας συνάφεια; Όταν δηλαδή την πάμε είτε σε ανθρώπους άλλων πολιτισμών, είτε σε ανθρώπους του ίδιου τυπικά πολιτισμού αλλά άλλης πλέον εποχής; Εδώ ακριβώς αναδύεται το μεγάλο στοίχημα: Να πάμε παραπέρα την (σαρκωμένη στα καθ' ημάς) αλήθεια με τέτοιο τρόπο, ώστε εκεί όπου την πάμε να πραγματοποιηθεί μια νέα σάρκωση, στα δεδομένα των άλλων και στα δεδομένα του σήμερα. «Ο Λόγος του Θεού και Θεός», είχε πει ο άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, «[...] θέλει να πραγματώνεται το μυστήριο της σάρκωσής του πάντα και παντού»². Η ασταμάτητη σάρκωση, κοντολογίς, αποτελεί την ιεραποστολή της Εκκλησίας. Αλλά – για δείτε! Η ασταμάτητη σάρκωση ταυτόχρονα αποτελεί και την

¹ Πρβλ. το κείμενό μου «Πολιτισμοί και ευαγγέλιο: και κατάφαση και ένταση», *Αντίβολα* 2 (2018), σσ. 27-30.

² Μάξιμος, *Περί διαφόρων αποριών*, θ', PG 91, 1084 C-D.

ουσία της Εκκλησίας! Αντίθετα προς τη διάχυτη πεποίθηση ότι η Εκκλησία έχει ιεραποστολή (σαν μια έκτακτη, εξωτική δραστηριότητα), καλούμαστε να δούμε ότι καθαυτή η Εκκλησία είναι ιεραποστολή. Αν αφαιρεθεί από την Εκκλησία η ασταμάτητη σάρκωση «πάντα και παντού», αυτό που θα απομείνει δεν θα είναι Εκκλησία. Μουσείο, ναι. Αλλά αντάμωμα Θεού και χειροπιαστού ανθρώπου, όχι.

Όταν όμως μεταβαίνουμε στον άλλον, γεννιέται ο μεγάλος πειρασμός: Επειδή είμαστε ενθουσιασμένοι από το μεγαλείο της δικής μας σάρκωσης, να πιστέψουμε ότι η σάρκωση στον δικό μας πολιτισμό είναι το τέρμα· ότι κανένας άλλος πολιτισμός και καμιά άλλη εποχή δεν έχουν κάτι να συνεισφέρουν, και ότι όλοι πρέπει να πολιτογραφηθούν στη δική μας πολιτισμική σάρκα. Αν αυτός ο πειρασμός νικήσει, τότε ο άγιος Μάξιμος ηττάται, η διαδικασία της αδιάκοπης σάρκωσης σταματά, και η αποικιοκρατία κάνει πάρτυ. Και ο πολιτισμός μας, από σάρκα της αλήθειας καταντά σαρκοφάγος της.

Στη χριστιανική προσέγγιση του πολιτισμού, λοιπόν, έχουμε και συνέχεια και ασυνέχεια: και γέφυρες και ρήξεις. Η διαδικασία των σαρκώσεων εμπεριέχει και κατάφαση προς τον πολιτισμό, και δυσπιστία προς τον πολιτισμό. Προσοχή: Δεν εννοώ μια δυσπιστία η οποία προκύπτει ως ατύχημα, αν κάτι δεν πάει καλά. Εννοώ μια δυσπιστία η οποία είναι εγγενής στη σχέση ευαγγελίου και πολιτισμού. Γιατί ο πολιτισμός τείνει να ισχυριστεί ότι αυτός γεννά το νόημα της ζωής, ότι δηλαδή αποτελεί αυταξία. Ακόμα και σε πολιτισμικές πραγματικότητες τις οποίες τις γέννησε η ζωντανή πίστη, μπορεί κάποια στιγμή αυτή η πίστη να πάψει να υπάρχει, να εξατμιστεί. Και το πανέμορφο πολιτισμικό αγαθό, το οποίο κάποτε το δημιούργησε η πίστη, θα συνεχίσει να υπάρχει, χωρίς αυτήν. Σ' αυτή την περίπτωση θα έχουμε πολιτισμική συνέχεια και μεταφυσική ασυνέχεια. Αλλά στη χριστιανική συνείδηση τα πολιτισμικά επιτεύγματα (ακόμα και τα μη-χριστιανικά) μπορούν να παραπέμψουν στον Θεό, αλλά κανένα –ούτε το υψηλότερο πολιτισμικό επίτευγμα– δεν μπορεί να υποκαταστήσει τον ζωντανό Θεό. Αν τον υποκαταστήσει, τότε η ωραιότητα γίνεται είδωλο.

Απλές, και γι' αυτό ίσως δυσβάστακτες αλήθειες. Η πολιτισμική ταυτότητα κληρονομείται, όμως η πίστη δεν κληρονομείται. Αυτό που μπορούν, για παράδειγμα, να κληροδοτήσουν δυο πιστοί γονείς στα παιδιά τους, είναι το πολιτισμικό χνάρι της πίστης και η *πρόσκληση* στην πίστη. Όχι καθαυτή η πίστη. Η πίστη εκκρεμεί να γεννηθεί στον κάθε άνθρωπο ως προσωπική μεταστροφή, ως προσωπικό άθλημα. Το δημοτικό τραγούδι «Ο χάρος και οι ψυχές», το οποίο είχε συναρπάσει τον μεγάλο Γκαίτε, είναι ένας συγκλονιστικός θρήνος για το τελεσίδικο του θανάτου³. Και δεν έχει ούτε ψίχουλο ανάστασης. Εδώ συνεχίζεται ο παγανιστικός Ελληνισμός. Συνεχίζεται ο αδιέξοδος θρήνος του Ορφέα για την Ευρυδίκη. Αυτή τη συνέχεια τη ρηγματώνει μια πίστη, η οποία

³ Claude Fauriel, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, τ. Α' (επιμ. Αλέξης Πολίτης), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999, σ. 289. Βλ. και [Goethes Charonlied - Χαροτράγουδο του Γκαίτε](#).

πολιτισμικώς είναι ξενόφερτη: η χριστιανική πίστη στην Ανάσταση.

Πόσο εναργής είναι σήμερα αυτή η καταστατική για τον Χριστιανισμό διεκκυστίδα γεφυρών και ρήξεων; Θα προσπαθήσω να το ψηλαφήσω ανατρέχοντας στην ιδρυτική λογική του Χριστιανισμού κατά την ύστερη αρχαιότητα, όταν έβγαινε από το παλαιστινιακό λίκνο του, απλωνόταν στη μεσογειακή λεκάνη, και θεωρούσε φυσικό χώρο της μαρτυρίας του την τότε παγκοσμιοποίηση. Για ποιο λόγο άραγε ο Χριστιανισμός αποτέλεσε τότε ξάφνιασμα και ανατροπή;

Διότι ο αρχαίος κόσμος ήταν θεμελιωμένος στην έννοια της ιθαγένειας, της εντοπιότητας⁴. Λέγοντας «ιθαγένεια» εδώ δεν εννοώ απλώς ότι κάθε άνθρωπος γεννιέται σε κάποια πατρίδα. Εννοώ ότι η ιθαγένεια στον αρχαίο κόσμο αποτελούσε το κριτήριο της αληθείας. Δεν νοούνταν μία, πανανθρώπινη αλήθεια, αλλά πιστευόταν ότι κάθε ιθαγένεια (κάθε πολιτισμική ταυτότητα) παρήγαγε τη δική της αλήθεια – και τη δική της θρησκεία. Υπ' αυτή την οπτική, ο άνθρωπος παρέμενε αυθεντικός εάν και εφόσον παρέμενε πιστός στην ιθαγένειά του. Και ακριβώς γι' αυτό, η αλήθεια κάθε πολιτισμικής ταυτότητας δεν είχε ισχύ σε άλλη πολιτισμική ταυτότητα. Ο Σπαρτιάτης, για παράδειγμα, δεν θεωρούσε ανύπαρκτους τους θεούς των Περσών. Τους θεωρούσε όμως αρμόδιους μόνο για τον περσικό πολιτισμό. Και γι' αυτό, στον αρχαίο κόσμο δεν υπήρχε η έννοια της ιεραποστολής. Είναι λάθος η άποψη ότι ανέκαθεν όλες οι θρησκείες επιδιώκουν την εξάπλωσή τους και ασκούν ιεραποστολή. Για να υπάρχει η έννοια της ιεραποστολής, θα πρέπει να δέχεσαι μία αλήθεια για όλους τους ανθρώπους και για όλους τους πολιτισμούς, μία αλήθεια η οποία δεν είναι γέννημα κανενός πολιτισμού, αλλά έρχεται από έξω από τον κόσμο. Ακόμα και μετά την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οπότε τα όρια του κόσμου διευρύνθηκαν και γνώρισαν εξαιρετική διάδοση οι μυστηριακές θρησκείες της Ανατολής, και τότε ακόμη, κριτήριο παρέμενε η ιθαγένεια, έστω με διευρυμένη έννοια. Νέες πίστεις γίνονταν δεκτές, αλλά έμπαιναν κάτω από την κυρίαρχη ομπρέλα της ιθαγένειας.

Υπήρξαν στον αρχαίο κόσμο φωνές που αμφισβήτησαν την αυτάρκεια της ιθαγένειας και μίλησαν για πανανθρώπινες αλήθειες; Υπήρξαν, και προέρχονταν από τον χώρο της φιλοσοφίας. Αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις παρέμειναν φωνές αντιπολίτευσης μπροστά στην κυρίαρχη νοοτροπία. Για παράδειγμα, οι Αθηναίοι του 4^{ου} αι. π.Χ., κόμπαζαν ότι ήταν αυτόχθονες και χλευάζαν τον φιλόσοφο Αντισθένη, επειδή δεν ήταν γνήσιος Αθηναίος. Ο ίδιος, όμως, τους έδινε πληρωμένη απάντηση: και τα σαλιγκάρια, αυτόχθονα είναι!⁵

⁴ Για ενδελεχή εξέταση όσων ακολουθούν, βλ. Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Σάρκα ναι, Σαρκοφάγος όχι! Πολιτισμός και ιεραποστολή, "ιθαγένεια" και "ερώτημα περί της αληθείας"». Μια έρευνα στις απαρχές», *Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Επιστημονική Επιθεώρηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία»*, τ. 6, Πάτρα 2015, σ. 563-516.

⁵ Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, 6, 1. Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers* (Loeb Classical Library), εκδ. Heinemann & Harvard University Press, London & Cambridge Mas. 1970⁷, σ. 2.

Τι σήμανε η επιμονή των Χριστιανών ότι κριτήριο της αληθείας δεν είναι η ιθαγένεια; Σήμαινε ότι το ανθρώπινο υποκείμενο (το άτομο) δεν είναι άρρηκτα δεμένο με τον πατρογονικό πολιτισμό του. Αλλά έχει τη δυνατότητα να έρθει ακόμη και σε ρήξη με τα πατρογονικά του, χάριν αυτού που το ίδιο το άτομο, ελεύθερα και υπεύθυνα, θα εγκολληθεί ως αλήθεια – ακόμα κι αν πρόκειται για αλήθεια η οποία εμφανίζεται ως ξενόφερτη. Η έμφαση στο υποκείμενο και η έμφαση στο ερώτημα περί της αληθείας, είναι το κέρασμα της ιεραποστολής προς την ανθρωπότητα και υπήρξε ο προάγγελος της νεωτερικότητας.

Μπορεί σήμερα διάφορες εκκλησιαστικές φωνές να διακηρύττουν ότι η θρησκευτική και η πολιτισμική ταυτότητα είναι συνυφασμένες *άρρηκτα*, αλλά ο Χριστιανισμός ήρθε για να πει ότι αυτή η λογική είναι προ-χριστιανική και μη-χριστιανική. Δείτε, για παράδειγμα, πώς ο αντιχριστιανός φιλόσοφος Κέλσος, τον 2^ο αι., εξοργιζόταν από τη χριστιανική οικουμενικότητα:

Πρέπει [...] όλοι οι άνθρωποι να ζουν σύμφωνα με τα πατροπαράδοτα, χωρίς να μπορεί κανένας να τους κατηγορεί γι' αυτό. Αντίθετα, τους Χριστιανούς μπορούμε να τους κατηγορήσουμε, καθόσον εγκατέλειψαν τα πάτρια για να υπερασπιστούν τη διδασκαλία του Ιησού, χωρίς να αποτελούν ένα έθνος όπως οι Ιουδαίοι [...]. Όποιος φαντάζεται ότι είναι δυνατό να συμφωνήσουν σε ένα [πνευματικό] νόμο οι Έλληνες και οι βάρβαροι που νέμονται την Ασία, την Ευρώπη και την Αφρική μέχρι τα πέρατα της γης, δεν ξέρει τι του γίνεται («ό τοῦτο οἰόμενος οἶδεν οὐδέν»)⁶.

Οδυσσέας και Αβραάμ. Δύο διαφορετικές στάσεις ζωής. Ο Οδυσσέας θεωρείται ο κατ' εξοχήν ταξιδευτής στα άκρα του κόσμου και σε διαφορετικούς πολιτισμούς. «Μάλα πολλά πλάγχθη, [...] πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω»⁷. Και όμως, ο μέγας Οδυσσέας εκπροσωπεί έναν τρόπο ζωής αιχμάλωτο της ιθαγένειας. Ταξίδεψε, αλλά τελικά επέστρεψε εκεί απ' όπου ξεκίνησε. Είναι η επιστροφή στην ιερή αρχή η «αιώνια επιστροφή», την οποία συναντάμε σε πολλές θρησκείες⁸ – όχι όμως στον εσχατολογικό Χριστιανισμό. Αντίθετα προς τον Οδυσσέα, ο Αβραάμ, ο γενάρχης των ανθρώπων της πίστης, θεμελιώνει την ταυτότητά του στην *άρνηση* της επιστροφής. Είπε

⁶ Ωριγένης, *Κατά Κέλσου* 5:35-41, 8:72. Απόδοση: Κέλσος, *Αληθής λόγος. Κατά Χριστιανών* (απόδ. Πέτρος Οικονόμου & Ιωάννης Σ. Χριστοδούλου), εκδ. Θύραθεν / Επιλογή, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 163, 97.

⁷ Ομήρου *Οδύσσεια*, α', 1-3.

⁸ Βλ. Μιρτσέα Ελιάντε, *Κόσμος και ιστορία. Ο μύθος της αιώνιας επιστροφής* (μτφρ. Στρατής Ψάλτου), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

ο Θεός στον Αβραάμ: «Εξελθε εκ της γης σου και εκ της συγγενείας σου και εκ του οίκου του πατρός σου εις την γην, ην αν σοι δείξω» («Φύγε από τη χώρα σου, από τους συγγενείς σου κι από το σπίτι του πατέρα σου, και πήγαινε σε μια χώρα που εγώ θα σου δείξω»)⁹. Ρήξη με το παρελθόν, άλμα στο μέλλον. Αλλά όχι τυφλά. Υπάρχει κριτήριο. Αλλά το κριτήριο δεν είναι η ιθαγένεια. Είναι η πίστη και η τόλμη σάρκωσης σε απρόσμενες συνάφειες.

Ξέρουμε ότι η περιτομή ήταν για τους Ισραηλίτες σημείο θρησκευτικής και πολιτισμικής ταυτότητας, άρρηκτα. Δύο φορές η τότε παγκοσμιοποίηση επιχείρησε να τους την καταργήσει. Την πρώτη φορά η ελληνιστική παγκοσμιοποίηση, με αποτέλεσμα την εβραϊκή εξέγερση των Μακκαβαίων, το 168 π.Χ. Τη δεύτερη φορά η ρωμαϊκή παγκοσμιοποίηση, με αποτέλεσμα την ιουδαϊκή εξέγερση του Μπαρ Κοχμπά, το 135 μ.Χ. Η πρώτη χριστιανική κοινότητα συγκροτήθηκε μέσα στην εβραϊκή συνάφεια, και μάλιστα ως αυθεντικός κληρονόμος της Παλαιάς Διαθήκης. Όταν λοιπόν οι απόστολοι αποφάσισαν την κατάργηση της περιτομής¹⁰, φανταστείτε τι θα άκουσαν, φανταστείτε πόσα μέλη της εκκλησίας θα τους κατηγορήσαν ότι γίνονταν όργανα της παγκοσμιοποίησης και ότι απεμπολούσαν την ταυτότητά τους! Αλλά με τη ρήξη αυτή οι απόστολοι έκαναν απλούστατα ό,τι και ο γενάρχης της πίστης, Αβραάμ. Και ας σκεφτούμε το εξής: Πότε η εκκλησία κατάργησε την περιτομή; Πότε, δηλαδή, ξεκαθάρισε ποια είναι η φύση της εκκλησίας; Όταν αντιμετώπισε το ερώτημα, πώς θα δεχτεί τους ανθρώπους που προέρχονταν από τον μη-εβραϊκό κόσμο. Η εκκλησία δηλαδή φώτισε τα μέσα της όταν ανοίχτηκε στα έξω της. Όταν η ιεραποστολή ήταν ο εαυτός της – όχι το πάρεργό της.

Έρχομαι σε μια τελευταία διάσταση της διαλεκτικής γεφυρών και ρήξεων. Κανένας πολιτισμός δεν είναι ένα συμπαγές πράγμα, ούτε στον τόπο ούτε στον χρόνο. Σε κάθε πολιτισμό αναπτύσσονται υποπολιτισμοί και αντιφάσεις: δυνάμεις φωτεινές και δυνάμεις σκοτεινές, δυνάμεις που καταπιέζουν και δυνάμεις που ελευθερώνουν. Σάρκωση δεν σημαίνει αφελή κατάφαση των πάντων. Σημαίνει προσανατολισμό των πολύτιμων του ανθρώπου στην Ανάσταση, σημαίνει θανάτωση των δυνάμεων του θανάτου. Έτσι, πλευρά της ιεραποστολής είναι και η ρήξη με τις άδικες δομές, η αναγγελία των καλών νέων για τους ελάχιστους αδερφούς του Χριστού. Μπορεί, λοιπόν, να θαυμάζουμε μια υπέροχη αρχιτεκτονική, μπορεί να εκθειάζουμε υπέροχα υφαντά, να τα μελετάμε, να τα χρονολογούμε, να λέμε ποιες οπτικές αποτυπώνονται σε αυτά. Και πολύ καλά κάνουμε. Ταυτόχρονα όμως αυτά τα υπέροχα πολιτισμικά προϊόντα μπορεί να είναι δημιουργίες που πραγματοποιήθηκαν από την αυτοκρατορική υπερφορολόγηση, από την εκμετάλλευση και από τον πόνο ανθρώπων. Τους εστέτ (εκείνους δηλαδή που λένε «η τέχνη για την τέχνη») μπορεί να μην νοιάζει αυτό το πράγμα. Νοιάζει και

⁹ Γεν. 12:1-2. Βλ. το ημέτερο: «Ταξίδι στο κέντρο του βάρους. Η χριστιανική ιεραποστολή έναν αιώνα μετά το Συνέδριο του Εδιμβούργου (1910)», *Σύναξη* 122 (2012), 67-81.

¹⁰ Πράξ. 15:20.

παρανοιάζει όμως όσους νοιάζονται για το Ευαγγέλιο. Όταν ο Χριστός μίλησε για τον κορυφαίο Ιωάννη Βαπτιστή, έκανε λόγο για το τρίχινο ρούχο του προφήτη. Και τον αντιπαρέβαλε προς τους φορούντες τα μαλακά και τα ένδοξα. Οι φορούντες τα μαλακά [δηλαδή τα ποιοτικά, τα καλοφτιαγμένα] και τα ένδοξα ανήκαν αλλού· στην άρχουσα ελίτ και στα ανάκτορα¹¹. Αυτά τα «μαλακά» προφανώς ήταν έργα τέχνης, προφανώς προϊόντα υψηλού πολιτισμού. Αλλά στη δούλεψη μιας τυραννίας. Κι από την άλλη, μπορεί ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Θεόφιλος τον 4^ο αι. να έχτιζε υπέροχους ναούς «προς δόξαν Κυρίου», αλλά επειδή τους έχτιζε αυταρχικά και ναρκισσιστικά, τον έλεγε ο άγιος Ισίδωρος Πηλουσιώτης: Έχεις γίνει (του έλεγε) λιθομανής και χρυσολάτρης.

Κτίζεις στο Πηλούσιο εκκλησία, λαμπρή [...], αλλά με ελεεινά μέσα: με χρηματισμούς από χειροτονίες, με αδικίες [...] και με υπεξαίρεση των χρημάτων που προορίζονται για τους φτωχούς [...]. Δεν χρειάζεται ο Θεός θυσίες που προέρχονται από αδικία. Αντιθέτως, τις σιχαίνεται σαν να πρόκειται για θυσία σκύλου. Σταμάτα, λοιπόν, και να κτίζεις και να αδικείς, ώστε να μη βρεθεί στην κατάκριση του Θεού αυτό το [λαμπρό] οικοδόμημα. Αιώνια θα στέκει μετέωρο και θα σου καταμαρτυρεί με ποια κακά κτίστηκε, θα σου γυρεύει πίσω τα μεροκάματα που στέρησες και θα συνηγορεί υπέρ όσων έβλαψες¹².

Έχουμε χρέος να παιδευτούμε και για τις γέφυρες και για τις ρήξεις. Και η ιεραποστολή έχει θέμα της ακριβώς αυτό τον λυτρωτικό παιδεμό. Κλείνω με τα εμβληματικά λόγια του π. Αλέξανδρου Σμέμαν:

Το να ξαναβρούμε την ιεραποστολική διάσταση της Εκκλησίας είναι η επιτακτική ανάγκη των ημερών μας. [...] Η Εκκλησία είναι *ουσιωδώς* Ιεραποστολή [...]. Μια χριστιανική κοινότητα που χάνει τον ιεραποστολικό ζήλο και σκοπό της, μια κοινότητα που γίνεται εγωιστική και εγωκεντρική, που περιορίζεται στο να «ικανοποιεί τις πνευματικές ανάγκες των μελών της», που ταυτίζει τον εαυτό της με ένα έθνος [ή με] μια κοινωνία, [...] οδεύει προς την πνευματική παρακμή και τον θάνατο¹³.

¹¹ Λουκ. 7:25. «Τί ἐξήλθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν».

¹² Ισίδωρος Πηλουσιώτης, *Επιστολαί*, 37, PG 78, 205A. Εκτενώς το ζήτημα αυτό, στο μελέτημά μου «Η ομορφιά θα καταστρέψει την Εκκλησία», *Θεολογία* 83.2 (1912), σσ. 199-219.

¹³ Alexander Schmemmann, «Orthodoxy and Mission», *St Vladimir's Seminary Quarterly* 3.4 (1959), σ. 41.